

L U Č

POLJUDNO - ZNANSTVENI ZBORNIK

X.

1937

UNIONE EDITORIALE GORIZIANA - GORIZIA

KNJIŽNA ZBIRKA „LUČ“

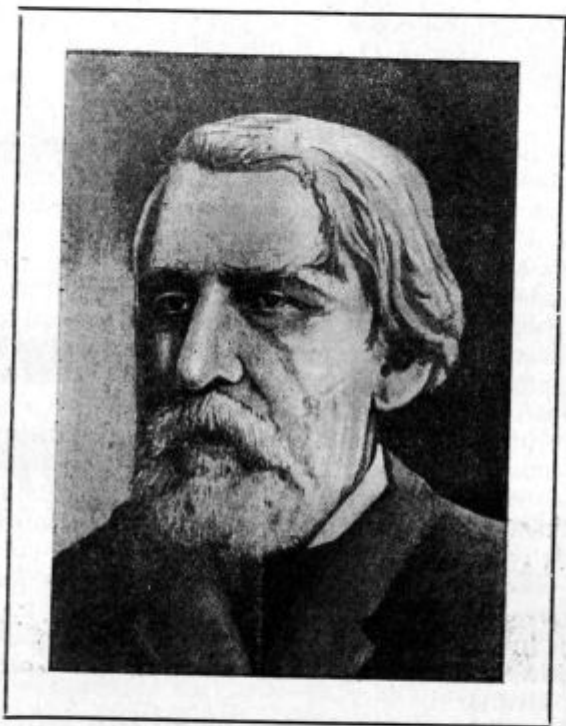
Vse pravice pridržane.

1771/10

D(Z) 14.447/1956

Tipografia Consorziale, Trieste, aprile 1937 - XV.

IVAN S. TURGENJEV

IVO DREN:

IVAN S. TURGENJEV

Ob nedavni petdesetletnici Turgenjevljeve*) smrti so razboriti slovstveni sodniki jemali vse Turgenjevljevo slovstveno delo v nov pretres in izkazalo se je, da je to delo izborno prebilo preizkušnjo polstoletnega časovnega rešeta. Nekdanje slovstvene strasti so se medtem unesle in polegale, sodbe so se učistile in podoba velikega Rusa je z novim sijajem zablestela v svetišču svetovno pomenljivih duhov. Proslava petdesetletnice njegove smrti je skoro istočasna s stoletnico njegovih slovstvenih početkov. Pred sto leti je bilo ime Turgenjev v ruski in svetovni književnosti še docela neznano, a že je roka šestnajstletnega mladeniča gibala pero v prvih slovstvenih poskusih. Navdušenje za lepoto in za besedno ustvarjanje lepote je razgibalo to pero in ga je nato vodilo pol stoletja tako spretno in uspešno, da se je sloves Turgenjevljeve umetnosti že v nekaj letih raznesel po vsej Rusiji in po vsej Evropi. Naslednja desetletja so mu prinesla svetovno slavo in doba izza njegove smrti jo je še utrdila.

Ta veliki Slovan je imel tri ali štiri velike domovine, Rusijo, Nemčijo, Francijo in včasih tudi Italijo. Posebno v prvih treh je stal v ospredju slovstvenih teženj svoje dobe in je večkrat osebno in odločilno posegal v tedanji književni razvoj Evrope. Kako se je povzpел do tega visokega stališča, nam postane jasno iz njegovega življenja, še bolj pa iz njegovih del.

*) Kot svojilni pridevnik rabim Turgenjevljev mesto neblagoglasnega Turgenjevov.

Življenje.

Iván Sergéjevič Turgénjev je bil iz stare plemiške rodbine. Njegov oče Sergij Ivanovič Turgenjev je bil ničemuren plemiški častnik carske straže, in baje daljen potomec znamenitega tatarskega poglavarja Tur-Kana, ki se je v 15. stoletju preselil v Moskvo in postal praded dolge vrste vojvod, vojščakov in uradnikov. Po Tur-Kanu se je rodbina imenovala Turkanovi in pozneje Turgenjevi. Pod konec 18. stoletja se omenja Ivanov bratranec Andrej Turgenjev kot početnik slovstvenega mysticizma v Rusiji in dva Andrejeva brata kot pisatelja važnih zgodovinskih del o Rusiji. Ko je služboval Ivanov oče v elizabetgradskem kirasirskem polku, ki je bil nastanjen v mestu Orel (izgovori: Arjól), se je tam poročil s hčerjo bogatega zemljiškega posestnika Varvaro Petrovno Lutovinovo. Prvi otrok iz tega zakona je bil Nikolaj, drugi pa poznejši pisatelj Ivan, ki se je rodil 28. oktobra l. 1818. na materiinem selskem dvorcu Spaskovo-Lutovinovo. Tu, deset vrst od mesta Mcenska (južno od Moskve) v orlovski guberniji, je Ivan prebil svoje prvo detinstvo.

Domače ozračje je bilo pusto in neprijazno, brez pristrčne topline. Ta puščoba in praznota je izvirala iz značaja obeh roditeljev, iz pomanjkanja roditeljske ljubezni do otrok in iz zastarelih, okorelih vzgojnih in družabnih načel odmirajoče dobe. Oče je bil telesno silen hrust, po značaju in volji pa nebrizen slabič, ki je prepuščal vodstvo hiše ženi. Ivan ga riše v «Prvi ljubezni» kot hladnega, nepristopnega in strogega moža. Če ga je kaj ujezilo, ni poznal prave mere v kaznovanju. Nekoč je vstopil nenadoma med otroke in zagledal, kako je nemški vzgojitelj vlekel neposlušnega sina Nikolaja za lase. Oče pograbi Nemca za vrat, ga dvigne od tal in ga vrže meni nič tebi nič iz drugega nadstropja doli po stopnicah. Nato ukaže slugam, naj nemudoma povežejo učiteljeve stvari in Nemca odpravijo.

Pa tudi mati ni v strogosti prav nič zaostajala za očetom. Tudi pred njo je vse trepetalo, otroci in služinčad. Bila je vredna naslednica trinoških despotov

in tiste svoje prababice Lutovinove, o kateri je bilo znano, da je nekoč nekega neubogljivega Kozačka z berglo do krvi premlatila in ga nato, da bi ne čula njegovega javka, pod blazino zadušila. Tako postopanje s podložnimi je bilo med plemstvom kot dediščina mračnih stoletij zelo razširjeno in je zapustilo v duši malega Ivana, ki je bil z drugimi otroki večkrat priča podobnih prizorov, neizbrisne sledove. Razen obširnih zemljišč in nad pet tisoč «duš» (podložnih kmetov) je Varvara Petrovna podedovala po svojih prednikih vso tisto omejeno, zlagano, malenkostno miselnost, ki se je pod njenim vladanjem očitovale v hiši kot nepretrgan niz zdaj majhnega, zdaj velikega nadlegovanja, draženja in trpinčenja vseh nižjih in slabotnih bitij. Ni čuda, če v takih razmerah njeni trije sinovi Nikolaj, Ivan in Andrej niso mogli vzljubiti ne nje ne njenega moža. Posebno Ivanova duša se je popolnoma odtujila materi, trdi, kruti, ljubosumni, jezljivi graščakinji, ki je včasih brez pravega vzroka pretepala tlačane, sluge in otroke.

Po Ivanovem rojstvu se je dal njegov oče kot polkovnik upokojiti. V četrtem letu je bil Ivan dvakrat prav blizu smrti. Prvič v Bernu v Švici, ko je družina (l. 1822.) potovala s konji in dvema vozovoma iz Rusije skozi Nemško in Švico na Francosko in bi bil Ivanček pri ogledovanju mestne medvedje votline skoro štrbunknil k zverem, da ga ni oče pravočasno prestregel. Drugič za nevarne bolezni, ki je otroka tako zdelala, da so že jemali mero za njegovo krsto. Po bolezni in povratku se je družina znova ustanovila v Spaskovem-Lutvinovem in ostala tam več let. Bilo je to običajno plemiško životarjenje na deželi, leno, počasno, široko, neznatno. Ivan je doraščal kakor vsi otroci bogatih ruskih vlastelinov v varstvu in pod nadzorstvom kmetskega služabništva ter tujih, nemških in francoskih, vzgojiteljev in učiteljev. Ti vzgojitelji niso bili zmerom najboljši. Često so bili to ljudje, ki jim domovina ni nudila primernega zaslužka in so se za grižljaj kruha ubijali po ruskih dvorcih s poučevanjem svoje materinščine. Moralno niso bili vselej neoporečni in kar se tiče vzgoje, so vteпали

otrokom v glave iste zastarele in omejene nazore, kakršne so priznavali in izvajali njih gospodarji. Razen francoščine in nemščine se je Ivan naučil pri njih bore malo drugega. Starši so govorili z njim po tedanji šegi največ francoski. Njegova mati sploh ni marala za ruščino, svoj materin jezik. Bila je francosko vzgojena in je izmed ruskih pisateljev priznavala do neke meje samo Puškina, poznejših ne. Tako je Ivan dobil že kot otrok v svojem znanju nekakšno mednarodno, nerusko, evropsko podlago, ki je brez dvoma podprla in pospešila njegovo «zapadnjaštvo» in mu omogočila, da se je pozneje izražal ustno in pismeno z isto lahkoto v francoščini in nemščini kakor v ruščini.

Nadvse zanimivo pa je, kako se je otrok sam dokopal do ruščine, od katere ga je domača vzgoja nekako odrivala, dasi je bila ruščina jezik njegove ogromne domovine in njegovih staršev, jezik, ki mu je pozneje prav Turgenjev priboril v svetu s svojimi deli najvišji ugled in častno mesto poleg največjih svetovnih jezikov. Kakor večina slovanskih jezikov je bila v tej dobi tudi ruščina kot jezik visoke besedne umetnosti še nekako v povojih, neokretna in nerazvita radi večstoletnih težkih političnih prilik in dolgega gmotnega in duševnega robstva ruskega naroda. Slovela je Karamzinova «Zgodovina Rusije» in njegov roman «Uboga Liza»; priljubljene so bile po Lafontaine-u prikrojene basni I. A. Krylova; Deržavin in Žukovskij sta napisala nekaj dobrih pesmi in prevodov po nemških in francoskih vzorih; znana so bila imena Fonvizin, Lomonosov, Kantemir in druga. Z nenavadnim sijajem pa je prav tedaj sijala Puškina zvezda. O vsem tem ni čul Ivan od svojih staršev in učiteljev niti besedice. Domovina se mu je približala nekako skrivaj, tihotapski, v bornem odelu, kakor bi se skromna mati v sijajnem vrvežu skoro neopazno dotaknila sina, ki ji ga veliki svet odtujaže, in ga s tem tajnim dotikom opozorila nase in vnela zase. Služabnik Lobanov, ki se ga Turgenjev hvaležno spominja v povesti «Punjin in Paburin», je v nasprctju z vladajočimi običaji govoril z dečkom naj-

rajši po rusko in mu donašal ruskih knjig, ki sta jih oba prebirala z veliko slastjo, skrita v kakem kotičku domačega vrta. Ta kmetski sluga mu je vneto prebiral «Rossijado» Heraskova in ga seznanjal z najbolj znanimi imeni ruskih piscev.

Srednješolska leta je preživel Turgenjev v Moskvi, kamor se je preselila njegova družina l. 1827. Tu so ga starši dali v dva učna zavoda, ki sta njegovo vzgojo in njegovo znanje dopolnjevala v smislu in v smeri prejšnje domače vzgoje. V njih je poglobil svoje znanje nemščine in francoščine, ruščina pa je bila iz teh aristokratskih učnih načrtov skoro popolnoma izključena. Toda na materinem domu skrivaj razpihana iskrica ljubezni do materinščine je v Moskvi tlela dalje, tudi tu s tajno pomočjo nekega uslužbenca, ki je dečka jemal na kolena in mu ruski pripovedoval o Rusiji; učenec ga je tako zvesto poslušal, da je znal od besede do besede vse na pamet ponoviti. Iz Weidenhammerjevega so ga dali pozneje v Krausejev zavod, kjer se je pri ravnatelju Lazarevskem naučil tudi angleški. Sam se je kljub prepovedim svojih višjih strastno izpopolnjeval v ruščini. Opajal se je s prozaičnimi spisi Zagoskina in požiral Puškina, «očeta ruske književnosti», ki mu je postal za vse življenje najvišji mojster ruske besede in je mnogo pripomogel, da si je Turgenjev že v mladih letih ustvaril svoj blagozvočni, plemeniti ruski slog.

Po srednji šoli se je Turgenjev l. 1833. vpisal na modroslovno fakulteto moskovskega vseučilišča, ki je za silo izpopolnilo njegovo izobrazbo, vedno v dotedanjem tujem pravcu. Profesorji so bili po večini tujci, ki so predavali v nemščini za Ruse prikrojeno, pretirano ali slabo umevano hegeljanstvo, v francoščini pa teorije francoskih modroslovcev in francosko slovstvo. Odlikovali so se mladi Pogodin, filozof M. G. Pavlov, ki je predaval o fiziki in narodnem gospodarstvu, ter Pobjedonoscev, učitelj ruske književnosti v smislu stare šole iz 18. stoletja. Že po enem letu je odšel Turgenjev v Petrograd, kamor se je družina preselila radi njegovega brata Nikolaja, ki je dobil službo pri stražnem topništvu. Istega leta je

Turgenjevu umrl oče. Ivan je tu nadaljeval svoje visokošolske nauke, dasi ni petrograjsko vseučilišče po kakovosti prav nič prekašalo moskovskega. Večina profesorjev se je zadovoljevala s tem, da so se dijaki nagulili pisanih predavanj. Modroslovje je s slabim uspehom poučeval Avstrijec Fischer, ki si je pomagal z latinščino, ker ruščine ni obvladal. Boljša sta bila zgodovinar M. S. Kutorga in književni zgodovinar P. A. Pletnjóv. Zgodovino je poučeval tudi slavni ruski humorist Nikolaj Gogolj, tedaj že znan po svojih prvih leposlovnih spisih, a bolj radi kruha nego iz pravega poklica, zato brez prave znanstvene resnobe; odpovedal se je stolici l. 1835., ko so drugi profesorji zahtevali, da mora položiti doktorske izpite, ako hoče še dalje ostati v svoji službi. Vrzeli nedostatnega visokošolskega pouka je Turgenjev marljivo sam mašil s pestrim, strastnim, vsakdanjim prebiranjem leposlovnih in znanstvenih knjig. Na petrograjskem vseučilišču se je tudi sam prvič poskusil v poeziji in drami in dosegel priznanje profesorja Pletnjóva, ki je spravil dve njegovi pesmi v Puškinov «Sovremennik.» To je bil njegov prvi korak v javnost. L. 1838. je dovršil vseučiliške nauke in dosegel doktorat.

Kljub končanim naukom se je Turgenjev dobro zavedal, da mu ruske visoke šole niso dale vsega, po čemer ga je žejalo. Gnalo ga je v svet, da svojo izobrazbo izpopolni. Krenil je proti zapadu, na najbližje vseučilišče, ki je uživalo tedaj evropski sloves — v Berlin. Potoval je tja po morju, na ladji, ki je bila namenjena v Ljubek. Spotoma je na ladji izbruhnil požar in le za las je manjkalo, da bi bili vsi potniki našli smrt v plamenih in valovih. Odigrali so se strahotni prizori, ki so se Ivanu neizbrisno vtisnili v spomin in oplodili pozneje tudi njegovo umetniško domišljijo. V Berlinu je Turgenjev prosto zadihal. Odpadli so tesni okovi domačih predsodkov in zmot. Zdaj si je prvič lahko življenje in nauke po svoje uravnal in se vsega posvetil temu, kar ga je najbolj mikalo. In mikalo ga je toliko stvari, ki so se mu bile v dolgi dobi domačega utesnjevanja nagr-

madile v duši. Med drugim ga je imelo, da bi si od daleč razbistril pogled na rusko tlačanstvo, ki ga je imel za eno glavnih in najgnojnejših ran ruskega žitja. Njegovi spomini govorijo celo o «Hanibalovi prisegi» zoper to družabno napravo, od katere se je odmaknil samo zato, da bi se mogel pozneje uspešneje zagnati vanjo. Rusija se je dramila v svojih najtajnejših globinah, če ji je zastareli sestav plemiške in tujinske vzgoje izoblikoval v enem njenih najboljših sinov pravo nasprotje tega, kar so starši in skrbni vzgojitelji nameravali: prikritega prevratnika. Tlačanstvo je izzvalo zametek odpora zoper plemiške navade in razvade v potomcu plemstva samega, ki ga je plemstvo hotelo vzgojiti v tlačitelja. Moči in zdravja željno narodno telo si je iz tvora samega ustvarilo lek zoper svoje strupene rane. Človek bi res prikimal, da si zna narava v svojih najhujših stiskah sama čudovito pomagati.

V Berlinu se je Turgenjev vrgel z vso vnemo v morje nemškega modroslovja in je pridno posečal vseučiliška predavanja. Seznanil se je z odličnimi, stremečimi tovariši, s katerimi je plodno razpravljal o vseh perečih modroslovnih, slovstvenih in družabnih vprašanjih. Med njimi so stali v ospredju Granovski, Nevjerov, Stankjevič in Bakunjin, ki jih je delno poznal že izza svojega moskovskega akademikovanja. Profesorji so mu bili Werder, Boeckh, Zumpt, Ranke, Ritter i. dr. — sami izborni znanstveniki, ki so ga uvajali v Hegela, klasike in zgodovino. Med nemškimi pisatelji je posebno vzljubil Goetheja, Schillerja in Heineja.

Iz Berlina je napravil l. 1840. daljše potovanje po Renu. Nato je obiskal Švico in Italijo. Italijanska pokrajina in umetnost sta napravili nanj nepopisen vtis. Poslej se je vse življenje spominjal Italije s toplimi čuvstvi in je spremljal z zanosnim navdušenjem njena prizadevanja in njene boje za narodno ujedinenje, kakor pričajo razna mesta v pisanih pismih Hercenu. Naslednje leto se je vrnil v Moskvo in se tu potegoval za filozofsko stolico na vseučilišču. Ker ni bilo tam profesorja, ki bi ga bil izprašal iz mo-

droslovja, in se je rešitev njegove prošnje precej zavlekla, ni čakal tega nameščanja, temveč se je vrnil v Petrograd in je tam sprejel na materino prigovarjanje uradniško službo pri ministristvu. Toda suhoparnost uradniškega življenja ga ni mogla ogreti in pritegniti. Bolj kakor v uradne spise se je zaglabljal v slovstvo in razpravljal o najvišjih kulturnih vprašanjih z najrazboritejšimi duhovi v Petrogradu. Končno se je uradovanja do grla naveličal in ne meneč se za želje svoje častihlepne matere, se je lepega dne odpovedal svoji službi. Pri materi je bil zdaj ogenj v strehi. Iznala je upornega sina iz svoje hiše ter mu odtegnila vso denarno pomoč. Prelom s plemiškim domom je bil popoln in Ivan je moral misliti, kako se v svetu sam preživi. Spoznal je, kaj je pomanjkanje in beda, in je včasih okušal tudi lakoto.

Za svojega bivanja v Moskvi se je Turgenjev seznanil s slavjanofili, ki so se v svojih težnjah po družabnih in državnih obnovitvah in premembah oslanjali predvsem na ruski narod, na njegovo miselnost, verstvo in zgodovino in prebujali ljudsko samozavest. Glavni kulturni delavci te smeri so bili Aksakov, brata Kirjejevska, Homjakov in drugi. Njim nasprotna skupina so bili zapadnjaki, rodoljubi s podobnimi težnjami, a gradeči svoje ruske reforme na povsem drugačnem temelju, iščeči izhod iz ruskih zadreg v idejah in modroslovju zapadne Evrope, hotéči prenoviti Rusijo z modernimi zapadnimi pridobitvami, pospešiti njen razvoj in napredek s tem, da pričvrstijo cepike zapadnega duha na zaostalo, a zdravo deblo svojega naroda. Glavni zapadnjaki so bili A. Hercen, N. Ogarec, V. Botkin, T. Granovski in slavni kritik Bjelinski. Obe smeri sta se pobijali in do neke meje izpopolnjevali. Prav tista leta so se vršile med obema strujama živahne ustne in pismene razprave o poteh in smotrih ruske narodne obnove. Turgenjev je bil po vsej svoji izobrazbi pregloboko zasidran na zapadu in je ostal vse svoje življenje zapadnjak. Mnogo je pripomogel k temu vpliv, ki ga je imel nanj Bjelinski.

Tista moskovska in petrograjska leta so Turgenjeva popolnoma pridobila za književnost, ki ji je nato ostal zvest do smrti. Od l. 1841. dalje je objavljajl pesmi v «Otečestvennih zapiskih». L. 1843. je izdal v posebni knjigi pesnitev «Paraša», ki jo je Bjelinski v obširni oceni zelo pohvalil. Sprva se Turgenjev ni povsem skladal z Bjelinskim, a ko sta se pesnik in kritik osebno spoznala, sta se takoj popolnoma zbližala in sporazumela in ostala prijatelja do prezgodnje smrti Bjelinskega l. 1848. V tem krogu se je Turgenjev seznanil z mnogimi drugimi tovariši, prijatelji, sotrudniki in pristaši velikega pisatelja. Med nje so se prištevali: Panajev, Jazykov, Kuljčicki, Annenkov, Bakunjin, Katkov, pozneje razen Hercena Kavelin, Nekrasov, Gončarov, Grigorovič i. dr. Turgenjev je bil v tej družbi eden izmed najbolj načitanih in najbolj izobraženih slovstvenikov, ves prežet z zapadno kulturo. Razen «Paraše» je objavil l. 1845. v posebni knjigi «Razgovor.» V to dobo spada drama «Neopreznost», prva njegova povest «Andrej Kološov», humoristična pesem «Vlastelin» in povesti «Tri slike» ter «Bretter». L. 1847. je objavil v «Sovremenniku» povestico «Hor in Kalinič», ki ji je nato do l. 1851. sledilo kakih dvajset drugih in ki je pozneje z njimi izšla v znamenitih «Lovčevih zapiskih» (1852).

Težke javne prilike v njegovi domovini in smrt prijatelja Bjelinskega so ga nagnile, da je sklenil zapustiti Rusijo za vedno. Že prej, l. 1845. je Turgenjev doživel v Petrogradu nekaj, kar je odločilno vplivalo na vse njegovo duševno in čuvstveno življenje in določilo smer tudi njegovim zunanjim usodam. Seznanil se je namreč z lepo gledališko pevko Pavlino Garcia-Viardotovo, ki je gostovala v Petrogradu, in se idealno zaljubil vanjo. Ko je igralka, ki je bila sestra slavne pevke Malibranove, zapustila Petrograd, je Turgenjev odpotoval za njo najprej v Berlin, nato v Belgijo in končno v Pariz. Pavlina je bila omožena z Viardotom, toda Turgenjev je bil tako tih, vzoren, veder, skromen, nenasilen, nestrasten in neljubosumen zaljubljenec, da je postal prijatelj Viardotovih in poslej to družino spremljal s kratkimi presledki

skoro povsod, kamorkoli se je selila. To je bila edina resna, do groba zvesta, čisto umetniška Turgenjev-ljeva ljubezen.

L. 1850. je Turgenjev v tujini prejel obvestilo, da mu je mati nevarno zbolela. Napatil se je takoj v Rusijo, a ko je dospel na materino posestvo, je bila Varvara Petrovna že mrtva. Izdihnila je v prisotnosti Ivanovega brata in svoje družabnice Džitove, ki je čez dolga leta objavila v «Vjestniku Evrope» (1884) zajemljive beležke o razmerju med materjo in Ivanom. Niti ob smrtni uri ni našlo trdo, skopo, samoljubno srce Varvare Petrovne odpuščajoče, spravljive besede za sina. Še v zadnjih vzdihljajih je v svoji strupeni zagrenjenosti mislila samo na to, kako bi ukrenila, da bi Ivanu dediščino odtegnila ali mu jo vsaj pošteno okrnila; saj je upravitelju naročila, naj kolikor more razproda za vsako, še tako nizko ceno, česar pa ne more prodati, naj rajši požge, nego pusti Ivanu. Kljub temu je ostalo še toliko, da je bilo Turgenjevu po tej dediščini zagotovljeno nadaljnje življenje brez mučnih gmotnih skrbi. Turgenjev je zdaj nemudoma izvršil to, česar se je najbrže njegova mati bala, ko je umirala: dal je svobodo vsem svojim tlačanom. Zlo, ki ga je izza mlada zasovražil in ga imel za najnevarnejšo rano Rusije, je zdaj v dosledni zvestobi svojim načelom več let pred Tolstim vsaj na svojih posestvih na mah odpravil. Izkazal se je prostovoljnega, blagega početnika tistega reševanja in osvobajanja ruskega zemljaka, ki je Rusijo stalo še toliko notranjih viharjev, preden se je vsa zemlja s plodovi in pridelki vrnila rokam, ki jo obdelujejo.

Veliko ljubezen do zemlje in kmeta diha tudi knjiga «Lovčevi zapiski». Mnogi so menili, da srši iz nje smešenje in žigosanje takega plemstva, iz kakršnega je izšel Turgenjev sam, in krogi, ki so se čutili prizadete, so začeli opozarjati oblastvo, da bi bila morala cenzura knjigo zabraniti. Cenzura ni smela priznati, da jo je Turgenjev ukanil, a si je zadevo zapomnila za prihodnjič. Prilika se je ponudila ob Gogoljevi smrti, ko je Turgenjev objavil kljub oblastveni prepovedi vsebinsko prav nedolžen nekro-

log o Gogolju, pisatelju «Mrtvih duš» in najvažnejšem Turgenjevljevem predhodniku v borbi zoper rusko tlačanstvo. Turgenjeva so najprej za en mesec zaprli ter ga nato pregnali kot «nevarnega kalivca javnega reda» na njegovo posestvo Spaskovo. Kdor je hlepel po pisateljski veličini in slavi, za tega je postajalo tedaj že neizogibno, da je prišel z vlado v navzkrižje ter si nakopal kaj zapora in preganjanja. Zato se nekaterim zdi, da so bili Turgenjevu vladni ukrepi zoper njega naravnost dobro došli. Sicer pa kazen ni bila Bog ve kako stroga. Sam izpoveduje v pismih iz te dobe, da so v ječi obzirno ravnali z njim. Konfinacija na domačem posestvu ni preveč utesnila njegove osebne svobode. Smel je krožiti po poljih in brezkončni stepi ter se prosto vdajati svoji lovski strasti. Oblastvo je s svojim ukrepom do neke mere celo pospešilo razvoj njegove umetnosti, kakršna se je pokazala v «Lovčevih zapiskih». Bil je kakor riba v vodi in je na svojih pohodih svoja prirodna opazovanja in svoje lovske vtise pridno beležil; ob slabem vremenu pa jih je nato doma prelival v čudovite slike in črtice iz narave. Zgodilo se mu je kakor našemu Janezu Trdini, ki ga je vladna zamera in kazenska upokojitev napotila v Gorjance, da nam jih je v svojih «Bajkah in povestih» umetniško ovekovečil ter tako sebi in njim ustanovil slovstveno slavo. Slovstvena sreča v politični nesreči — v svetovnem slovstvu ne baš redek slučaj.

Kazen ni dolgo trajala. Vplivnim prijateljem se je posrečilo, da se je smel Turgenjev že konec leta 1953. vrniti v Petrograd. Tu se je seznanil z mladim grofom Levom Tolstim, ki se je takrat vrnil iz krimske vojne in čigar ime je zaslovelo po njegovem opisu brambe Sebastopola. Šele l. 1856. je lahko spet dobil potni list za tujino. Vrnil se je v Francijo, kjer je živela njegova hčerka, otrok nekega prostega razmerja, in je nato nekaj let zelo mnogo potoval. Včasih se je mimo grede prikazal v Rusiji, pa je spet izginil v Nemčijo, Francijo, Švico ali Italijo. Posebna živčna razdraženost ga je gonila od mesta do mesta. Begal je pred umišljenimi nevarnostmi in boleznimi

ter iskal po svetu boljšega podnebja in prvovrstnih zdravilišč. Radi tega je nekaj časa malo pisal. A kakor hitro se je živčno pomiril in zdravstveno uravnesil, je vse zamujeno dohitel in kar sipal nove povesti iz peresa. Spoznavši do dobra življenje raznih ruskih slojev in največjih evropskih središč, je zdaj zajemal iz bogatih zalog svojih življenjskih izkušenj in v nekaj letih obogatil rusko književnost za več prav dobrih leposlovnih del, kakor: «Rudjin» (1856), «Faust» (1856), «Asja» (1858), «Plemiško gnezdo» (1859), «Pred začetkom» (1860), «Prva ljubezen» (1860), ki je avtobiografska in jo je Turgenjev med vsemi svojimi deli najbolj cenil, kakor poroča J. P. Polonski v «Njivi» l. 1884. Vsa ta dela so našla v javnosti primeren odziv in priznanje. Najboljši kritiki so poudarjali njih umetniško in družabno ceno in njih važnost za razvoj ruske proze.

Pozimi leta 1857. in 1858. je bil Turgenjev v Rimu, kjer je tedaj živel precej odličnih Rusov, med drugimi knez Čerkaski, Rostovcev in Botin. Ti rimski Rusi so se daleč od doma živo zanimali za vsa pereča vprašanja svoje domovine, jih na svojih sestankih reševali po svoje in skušali od daleč vplivati na ruske oblasti, da bi tako pospešili neodložljive reforme. Ko so doznali, da misli vlada na osvoboditev kmetov, so to zadevo v svojih razgovorih temeljito prereševali in zamislili celo poseben časopis, posvečen zgolj temu vprašanju. Turgenjev je v posebnem spisu zahteval, naj vlada pritegne k reševanju tega vprašanja tudi književnike in široko javnost. Knez Čerkaski je odnesel spis v Petrograd, a vsi predlogi so padli v vodo, češ, da so prezgodnji.

Okrog l. 1860. je Rusija krčevito iskala novih življenjskih in družabnih oblik. Bila je to doba hlastave delavnosti, trajne napetosti, mrzličnega pričakovanja nečesa novega, nujne potrebe rušenja tradicij v državi, pravu, napravah in nazorih. V poletju l. 1860. je Turgenjev napravil izlet na otok Wight in pri tej priliki spoznal mladega ruskega medicince, s katerim se je porazgovoril o tedanjih prilikah in neprilikah v prenovitvenih krčih zvižajoče se Rusije. Ta po-

govor je Turgenjevljevo tvorno silo tako razgibal, da se mu je ruski medicinec v domišljiji izoblikoval v junaka obširnega romana, posvečenega velikanskemu ruskemu gibanju za odpravo tlačanstva. Roman «Očetje in sinovi» je začel izhajati v «Ruskem Vjestniku» l. 1861. in je vzbudil velikansko pozornost. Na Turgenjeva so planili od vseh strani; ne «očetje» ne «sinovi» niso bili zadovoljni z ogledalom, ki jim ga je pisatelj postavil pred čči. Posebno mladina je ugovarjala zoper besedo «nihilist», ki jo je Turgenjev uporabil za označbo novega družabnega tipa. Ruski visokošolci v Heidelbergu so poklicali pisatelja na odgovor in Turgenjev se je pozivu odzval ter jim pojasnil, kaj je z romanom nameraval. Radi «Očetov in sinov» se je Turgenjev za vedno sprl s Hercenom, čeprav sta bila oba zapadnjaka. Že prej se je razšel z Nekrasovom. Dobroljubov je že nekatere prejšnje Turgenjevljeve spise neugodno ocenil. Zdaj je izšla v «Sovremenniku» (1862) ostra Antonovičeva kritika o «Očetih in sinovih». Te in take nevšečnosti so pisatelja tako nemilo zadele, da se je mislil odpovedati književnemu delu, kakor priča lirski odlomek «Dovolj» iz l. 1864. Vendar te namere ni izvršil.

Z Viardotovimi se je l. 1863. preselil iz Pariza v Baden-Baden. Viardotovi so imeli v tem mestu svojo vilo in obširen park. Turgenjev jim je odkupil kos zemljišča in si l. 1865. sezidal svojo vilo v slogu Ludovika XIII. Naslednje leto se je nastanil v njej in je ostal tam do l. 1870. Tu so ga obiskovali njegovi berlinski prijatelji: Bodenstedt, A. Menzel, Paul Heyse, Ernst Dohm, Paul Lindau in Julijan Schmidt, ki je v svojih spisih nazval Turgenjeva najmočnejšo pesniško silo tistega razdobja. Hišni gost je bil tudi ilustrator Lud. Pietsch, ki je tiskal zanimive podatke o Turgenjevu. Viardotova je imela v svoji palači višjo pevsko in igralsko šolo za mlade umetnice in Turgenjev je napisal zanjo nekaj veselih prizorov ter v njih tudi sam igral kakšnega čarovnika, ljudožrca ali pašo, ki so ga mučile dražestne vile ali prebivalke harema. Nižje nadstropje Turgenjevljeve vile je bilo prirejeno za gledišče, kjer so se šajali badenski

gostje iz vse Evrope, med drugimi tudi pruski kralj in poznejši nemški cesar Viljem I. s kraljico. V tem času se je Turgenjev — kakor poroča Pietsch — nalašč precej polenil ter se vsega posvečal le družabnosti in glasbi, ki jo je vse življenje silno ljubil. Od polovice avgusta dalje se je vneto ukvarjal tudi z lovom. Skoro vsako zimo ali pomlad se je odpeljal za več časa v Rusijo, da ne izgubi stika z rodno grudo, in je v njej nabiral novih vtisov in sil za nova dela. V Badenu samem se je seznanjal z najrazličnejšimi predstavniki ruskega razumništva, ki so živeli v tujini. Iz takih prvin in v takem okolju je nastal njegov novi roman «Dim», ki ga je Turgenjev v februarju l. 1867. čital v Petrogradu na književnem večeru; sredi ploskanja so nekateri žvižgali, ker mu še niso oprostili «Očetov in sinov». Ko je roman izšel, slovstveni napadi niso izostali, češ, da pisec ne pozna ruskega življenja. A Turgenjev je ostal mnogo mirnejši in trdnejši nego po «Očetih in sinovih» in je neumorno pisal dalje.

Od «Ruskega Vjestnika», kjer je izšel «Dim», je Turgenjev prešel k novemu «Vjestniku Evrope» in ostal pri njem do smrti. Napisal je nekaj povesti in objavil «Spomine na Bjelinskega». Za umetniško sliko zadnjih trenutkov zločinca v «Tropmanovi kazni» se je baje peljal nalašč zato v Pariz, da bi prizor videl na lastne oči.

Za francosko-pruske vojne v l. 1870. Viardotovi in Turgenjev niso marali ostati pod Prusi. Prodali so obe vili v Badenu ter se preselili stalno v Pariz. V početku vojne je bil Turgenjev še precej prijazen Nemcem. Saj se je dotlej sam nazival «Polunemca» in Nemčijo svojo drugo domovino. Nemško književnost je cenil nad vse druge in z mnogimi nemškimi pisatelji ga je vezalo osebno prijateljstvo. Toda Viardotovi so bili navdušeni Francozi in Turgenjev se ni mogel odtrgati od njih. Padec Napoleona III. in izid vojne, zveze s francoskimi pisatelji in politikami, spoštovanje, umevanje in občudovanje, ki ga je našel med Francozi in zlasti v Parizu, kjer se je lahko čudil, kako zna ta narod življenje lepšati in dvigati — vse

to je vzbudilo v njem globoko ljubezen do Francije in Pariza, ki mu je postal tretja domovina. O francoskem romanu Hugoja, Dumasa in Balzaca je sprva neugodno sodil, a že po desetih letih je prisojal francoskemu leposlovju prvo mesto in njegovi osebni prijatelji so bili Flaubert, Augier, Daudet, brata Goncourt, Zola in Maupassant. Gotovo je k temu mnogo pripomoglo to, da sta se v francoski lepi knjigi prav tedaj razmahovala realizem in naturalizem, o katerih je Turgenjev po pravici sodil, da sta v nemajhni meri potomca ruskega; tudi turgenjevskega realizma. S knjigo in živo besedo je Turgenjev v Parizu utiral pot tej novi smeri. Njeni glavni francoski predstavniki odkrito priznavajo, da jim je tudi Turgenjev kazal pot v deželo novih estetskih vrednot, da so jim bili njegovi zdravi nazori o nalogi lepe knjige novo razodetje. Turgenjev je v pogovorih z njimi zahteval, naj pisatelji ne ustvarjajo lutk, temveč žive ljudi, zato pa naj oblikujejo življenje, nič drugega nego istinito življenje; umetnost bodi zgodovina življenja. Laž, sentimentalnost in votla retorika, smrtni grehi francoske književnosti v nekaterih starejših razdobjih, so mu bili estetska ogabnost. Skrajnega, nezdravo pretiranega naturalizma pa ni nikdar odobral; bil je prevelik častilec lepote.

V Parizu je imel Turgenjev skromno stanovanje, obstoječe iz dveh majhnih sob brez udobnosti v gornjem nadstropju pri Viardotovih. Poleti je bival v najetem stanovanju v Bougivalu zahodno od Pariza poleg Viardotovih. Od konca l. 1860. dalje ga je začel mučiti protin, ki mu je prizadeval posebno zadnja leta hude bolečine, njegovega slovstvenega dela pa ni mogel zavreti. Skoro vsako leto je Turgenjev podaril Rusiji kakšno novo umetnino. Težnje «novih ljudi», socialistov je umetniško obdelal l. 1877 v romanu «Ledina», ki je dvignil v Rusiji nov vihar in povzročil, da je Turgenjev za tri leta obmolnil. Naslednje leto mu je bilo v veliko zadoščenje evropsko priznanje, ko so ga za mednarodne pariške razstave zastopniki evropskih književnosti soglasno z vzklikom izvolili za predsednika nekega odseka. Leto nato, ko

je bil v Londonu, mu je oxfordsko vseučilišče podelilo častni doktorat. Isto leto je po daljšem času posetil Moskvo in Petrograd in doživel na slovstvenih večerih svečane ovacije, ki mu jih je prirejala zlasti mladina. Kljub spletkam nasprotnikov, da bi vrgli kakšno senco na njegovo književno delo, se občinstvo ni dalo premotiti, kakor je pokazalo novo, še večje navdušenje za Turgenjeva v Moskvi v juniju l. 1880. o priliki Puškinove proslave. Kakor Puškin je izkusil tudi Turgenjev včasih nebrižnost, hladnost in sovražnost občinstva. A oba sta končno le dosegla zaslužen priznanje. To so bili najlepši dnevi Turgenjevljevega življenja.

L. 1881. je Turgenjev zadnjič videl Rusijo in Rusija njega. V Parizu, odkoder je še zmerom sodeloval pri «Vjestniku Evrope», se ga je poleg protina lotila bolezen, ki ji zdravniki niso mogli do živega. Velika telesna moč in uspavalna sredstva so mu pomagala prenašati nepopisne muke. Vendar je napisal še «Klaro Miličevco», ki je izšla v januarju l. 1883. kot poslednje njegovo tiskano delo. Poslej je pripravljajl svoja dela za tisk, pisati pa ni mogel več, temveč je le še narekoval. Bolezen se je v poletju tako poslabšala, da ga je v pondeljek 22. avgusta (3. septembra) 1883. smrt odrešila neznošnih muk. Šele zdaj so ugotovili, da ga je strl rak hrbtenice, ki mu je tri vretena popolnoma uničil. Dva dni nato so prepeljali njegovo truplo iz Bougivala v Pariz in tri tedne pozneje v Petrograd. Pri slovesu iz Pariza se je na severni postaji zbralo mnogo občinstva in odličnih umetnikov. Govorili so Renan, About, Vygubov in Bogoljubov. Slavnosti so se ponovile v Petrogradu, kjer so Turgenjeva po njegovi želji pokopali na Volkovem pokopališču, nedaleč od Bjelinskega.

DELA.

NOVELE.

Pisateljsko delo moža s tako zanimivim in pestrim življenjem je velikansko in zelo mnogostransko. Turgenjev slovi kot «kralj novele» in kot eden prvih

romanopiscev. Njegovo pero pa se je uveljavilo tudi v drugih področjih. Puškinova umetnost ga je sprva tako omamila, da je začel pisati v vezani besedi. Kmalu pa se je poskusil tudi v prozi. In tedaj sta občinstvo in on brž zaslutila, da bo nevezana beseda njegovo pravo umetniško kraljestvo. Pod konec tridesetih in v začetku štiridesetih let preteklega stoletja so presenetila rusko javnost vsa glavna dela Nikolaja Gogolja («Taras Buljba», «Revizor», «Mrtve duše»), ki jih je Turgenjev z navdušenjem prebiral. Mikati ga je morala v njih zlasti nova, realistična umetnost, ki je risala najširše narodne plasti, smešila plemstvo in uradništvo in izžarevala toplo naklonjenost do kmeta. Vse ozračje štiridesetih let je bilo nasičeno z mrzličnim zanimanjem za živo resničnost, za pravi, nespačeni obraz življenja, za opazovanje in ugotavljanje. To je bil zdrav odpor zoper klasicizem po tujih vzorih in zoper romantiko. Rusija se je ozirala nase in vase in je hotela imeti pogum, da se vidi takšno, kakršna je bila. Turgenjevljeva umetniška darovitost je bila s tem ozračjem v najlepšem skladu.

Prva njegova novela «Andrej Kolosov» je izšla l. 1844. v «Otečestvennih zapiskih», a ni vzbudila posebne pozornosti. Pri naslednjih dveh pa je javnost že prisluhnila novemu pripovedniku. Bili so to «Trije portreti» v «Petrograjskem Zborniku» l. 1846. in «Bretter» v «Otečestv. zapiskih» l. 1847. Iz iste dobe je «Žid Pjetuškov». Tedaj je izšla v skromnem kotičku «Sovremennika» l. 1847. povestica «Hor in Kalinič», ki je na mah potisnila Turgenjeva v ospredje javnega zanimanja. Hor in Kalinič sta dva preprosta kmeta, eden sanjaški, drugi praktičen in sirov. Pravega zapletka ni. A značaji, razgovori, prizori in kraji so tako nazorno, živahno popisani, duševno razčlenjevanje je tako globoko, da sta občinstvo in kritika takoj spoznala v delcu umetnino. Turgenjev se je razodel kot mojster novele, ki ji je nato ostal zvest do smrti. Ta oblika je najbolj godila Turgenjevu mislecu in pisatelju, ki je s svojo umetnostjo neznansko pripomogel tudi k družabni prenovitvi svoje domovine. S to

povestico, ki je prežeta z globoko ljubeznijo do zemljaka, je pisatelj našel svojo smer: opisovanje kmeta, njegove bede in bolesti in redkih radosti.

Navdušeni sprejem v javnosti je Turgenjeva podžgal, da je nato napisal doma in v tujini kakih trideset takih novel in črtic, zgrajenih na njegovih spominih z lovskih pohodov po domačih poljih, lesovih in stepah in jih naslednja leta objavljaval v istem listu. Te verne slike po življenju kažejo osebe, kraje in reči, ki jih je pisec natančno poznal, in so izvršene s tako veščino, da je vsaka med njimi umotvor. Dva in dvajset jih je zbral v dve knjigi, ki sta izšli l. 1852. v Moskvi z naslovom «Lovčevi zapiski». Ta zbirka slovi še danes kot najpomembnejše delo ruske in svetovne književnosti iz sredine devetnajstega stoletja. Kakšne posledice je imela ta objava za Turgenjeva, smo videli zgoraj v življenjepisu. V teh črticah je pisatelj izborno izdelal nekaj plemiških tipov, ki so včasih sorodni Hercenovemu Beljovu ali pa predstavljajo kakšno drugo vrsto «odvečnih» ali nepotrebnih («izlišnih») ljudi. Prvim pripadata Karatajev in Radilov, predvsem pa nesmrtni «Hamlet ščigrovskega okrožja». Hegelova modrost je temu čudaku zmešala glavo, da v svoji omejenosti in povprečnosti izgubi smisel za resnično življenje. Pretirano samoveličje in nezdravo samoljubje sta glavni gibali njegove duševnosti. Od državne službe ga boli glava, zato se ji odpove. V slovstvu se ne more uveljaviti. Končno se zadovolji s tem, da kot skeptičen domišljavec postopa po podeželskih salonih. Gospoda, plemiči, graščaki so risani prav tako pesniško-realistično kakor drugi sloji, zlasti kmetje, a učinkujejo smešno, neugodno in malenkostno prav radi svoje umetniške resničnosti, ker so bili res taki. Zato pa se kmet uveljavlja kot zdravo jedro ruske grude. V njem razkriva pisatelj čuteče srce, trezno izkušnjo, kleno preudarnost, naravno preprostost in nepokvarjeno dobrodušnost. Osebe se gibljejo na mehkem, z globokim umevanjem za pokrajinske čare slikanem ozadju ruske poljane in dobrave. Takih sličic iz narave ruska knjiga pred Turgenjevom ni poznala in tudi za njim so redka pe-

resa, ki bi se v takem slikanju mogla meriti z njegovim. Ruska duša je spregovorila jasno, brez pretvarjanja, z naivno dobroto in prostodušnostjo, kakor je živela v Turgenjevu samem. Njegov krepki duh se je družil z nepokvarjenim srcem otroka. Vdanost, velikodušje, sočutje, bratska ljubezen so mu bile prirojene kakor mnogim njegovim osebam. Njegov ton ni nikoli rezek, čuvstvo je rahlo zastrto, ljudje in njih okolica so potopljeni v bledikasto večerno svetlobo, a resnični, prepričevalni. Jezik mu je bogat, gibčen in voljan. Stavki mu teko lagodno in nežno kakor velike, počasne ruske reke, ki se v njih zrcalijo prelestna čuda neba in pokrajine. Njegova beseda ujame glas čebeljega leta, krik nočne ptice, umirajočo sapico, vse najdrobnejše odtenke mogočne harmonije in simfonije v prirodi. Kakor z osebami, ki jih je opisoval, se je rad istovetil tudi s naravo, živel z njo in v njej. «Prebil sem več kakor štiri ure v gozdovih, žalosten, raznežen, pozoren, vsrkajoč in sam vsrkan», se izpoveduje o tem svojem sožitju z njo. Zaradi takih lastnosti je vzbujal v čitateljih, med katerimi je bil tudi poznejši car Aleksander II., ljubezen do velike, neizčrpne Rusije in njenega glavnega stebra, kmeta. S svojo umetnostjo, ki je bila v bistvu precej breztendenčna, je neopazno sprožil boj zoper tlačanstvo in ga vodil uspešneje nego politiki in učenjaki s svojimi neštevilnimi pravno-političnimi razpravami. Ljudje so brali med vrstami, knjiga se jim je zdela prevratna, zažigalna. Aksakov je videl v njej «splošni bojni ogenj, otvorjen zoper graščaški sestav.» Tedanji prestolonaslednik in poznejši car je ob tej knjigi začel razmišljati o osvoboditvi kmetov, ki jo je osem let nato uresničil.

Noveli je ostal Turgenjev zvest do smrti. V zaporu, ki ga je doletel radi «Lovčevih zapiskov», je napisal krasno zgodbičo «Mumù» o silnem, gluhonemem služabniku Gerasimu, kateremu nenaklonjena, zadirčna gospodična v svoji despotski trmi pogazi še tisto preprosto čuvstveno življenje, ki je pognalo v njem, in mu objestno stre edino skromno srečo, ki si jo je mogel obetati. Iz dobe njegove konfinacije v

Spaskovem je «Faust», objavljen l. 1856., blaga kmetiška idila v obliki pisem prijatelju, z rahlim ljubavnim zapletkom in popisovanjem vtisov tega prisilnega bivanja na domačem posestvu. V podobnem ozračju je nastala povestica «Dva prijatelja» o povprečnem človeku Vjazovninu, ki se strašno dolgočasi. Kot lahkoten, skoro iz nič sestavljen akvarel učinkuje «Zatišje» o nadarjenem, ognjevitim Veretjevu, ki se izživlja le v besedi, a odpove v dejanju. Z navideznim duševnim bogastvom očara in vname žensko bitje, a ga nato zapusti in izgine — slabič podobnega kova kakor pozneje Rudjin. Fantastična stvarca skoro brez dejanja, a stkana od začetka do konca iz samih resničnih prvin, so «Tri srečanja,» po zasnovi, osebah in krajih sestavljena čisto v duhu «Lovčevih zapiskov.» Še več fantastike je v «Psu» iz l. 1866., kjer se izza «Fausta» prvič spet pojavi nadnaravni živelj, ki se pozneje zmerom češče uveljavlja.

Zadnjim letom njegovega bivanja v Baden-Badenu pripada «Prigoda poročnika Jergunova», sloneča na kakem resničnem pripetljaju. Bila je za Turgenjeva nekakšen oddih po razburljivih dogodkih ob romanu «Očetje in sinovi». Preprosta, skromna novela nima ne skritih pomenov ne zapletenih prizorov, a stopnjuje bravčevo zanimanje od strani do strani z živahnim, naravnim razgovorom. Podobna slovstvena dragocenost je črtica «Tok... tok... tok». Bolj razgibane so «Pomladne vode» iz l. 1871., rišoče vrtince burnih strasti, laži in razvrata, propadanje nežne, poetične ljubezni, ko se junak prvič sreča s pohotnico. «Kača! Kača je ona — toda kako lepa kača!» vzklika junak, ki ni mogel še čez več let nikdar razumeti, zakaj se je odvrnil od nežno, strastno ljubljene Gemme in zapadel ženski, do katere ni čutil prave ljubezni. V to dobo spada tudi «Pegaz». V letu 1874. je nastal «Punjin in Baburin» z vpletenimi mladostnimi spomini. «Žive relikvije» pretresljivo pripovedujejo o ubogi Lukreciji, ki so ji kot dekletu onakazili obraz in jo je zaročenec zapustil. Ostala je sama s svojo boleščjo in svojimi spomini, a ne preklinja usode, blagoslavlja moškega, ki jo je zapustil, in ima svojo nesrečo za

posebno milost, ki ji jo je Bog naklonil, da se pokori za grehe sveta. V to vrsto spadajo «Ura», «Povest očeta Aleša» in «Sen» z motivom čudne moči moškega nad žensko, ki ljubi drugega, a kljub zavestnemu odporu podlega prvemu. Isti motiv je še močneje poudarjen v «Pesmi zmagovite ljubezni» (1881), posvečeni leto prej umrlemu Flaubertu. Ta novela se po svojih mističnih, nadnaravnih prvinah povsem razločuje od ostalih. Tudi kraji, čas in osebe so povsem drugačni. Dejanje se godi v Ferrari l. 1542. med Fabijem, Mucijem in Valerijo, ki so očrtani z umetnostjo, spominjajočo na Boccaccija. Dva meseca pred pisateljevo smrtjo je nastala v juniju l. 1883. zadnja njegova črtica «Požar na morju», oslonjena na resničen dogodek, ki ga je Turgenjev doživel štirideset let poprej, zadnji žarek njegovega genija, ki je ostal pol stoletja ploden in tvoren in je še na pragu smrti izbrusil ta dragulj ruske novelistike.

POVESTI.

Na sredi med novelami in romani so Turgenjevljeve povesti. Nekatere so razširjene novele, druge bi se tudi lahko imenovala krajši romani. Obsegajo osrednji dve desetletji Turgenjevljevega književnega dela in so nastajale v mirnejših dobah med najvišjimi vrhunci njegove tvornosti kot odzvoki kakšnega večjega, že objavljenega dela ali kot priprava, zarodek in napoved kakšne nove obširnejše umetnine.

V slovstveno jako plodnih letih konfinacije radi «Lovčevih zapiskov» je Turgenjev zasnoval daljšo povest «Jakob Pasinkov», ki je izšla v «Otečestvennih zapiskih» l. 1855. Junak povesti spada med značaje, katerih moč izvira iz neposrednega, moralnega vpliva čiste, idealne osebnosti. To je nekakšen zadnji Mehičanec, poslednji romantik iz polpretekle dobe. «Dnevnik odvečnega človeka» iz istega leta že z naslovom zadosti točno označuje glavno osebo povesti. To je negativen tip življenjskega slabiča, lepobeseden kulturni iznemoglež, ki rad obeta, da se bo lotil dela, a nima dovolj moči, da bi se ga res lotil; zadnje uvelo cvetje preživelega ruskega dvorjanstva, polno svoje-

vrstne, mehke poezije in ganljive otožnosti. Tretja povest iz tega leta je «Gostilna», objavljena v «Sovremenniku».

Med najlepše povesti spada «Asja» iz l. 1858. Sloni na spominih iz dijaškega življenja v Nemčiji in riše boječo ljubezen, ki se komaj sama sebe zaveda. V prikazovanju takih čuvstev je bil Turgenjev neprekosljiv in je v «Asji» te svoje naravne darove umerjeno, pametno izrabil. Dve leti nato je izšla «Prva ljubezen», bolj avtobiografska nego vse druge, združujoča v sebi take intimne prvine, da se je pisatelju samemu zdela njegova najboljša stvar. Po «Dimu» je izoblikoval nekaj priljubljenih snovi v štirih povestih, ki so si sledile v kratkih presledkih. «Brigadir» očituje vse vrline Turgenjevljeve pisateljske spretnosti. Isto velja o «Nesrečnici», polni življenja, bistrote in književne uglajenosti. «Čudna zgodba» ima svoje čare, ki jih občinstvo tedaj ni znalo vseh primerno ceniti. Z nekakšno naveličanostjo je javnost sprejela tudi «Stepnega kralja Leara», dasi po sili čuvstva prav nič ne zaostaja za «Lovčevimi zapiski». Občinstvo se je bolj razvnelo ob političnih vprašanjih nego ob slovstvenih. Odtod brezbriznost, ki je tudi pisatelja mrtvila. Turgenjev se je čutil utrujenega, naveličal se je svojega dela in morda še bolj svojih čitateljev. «Čas je, da se umaknem. Reš bom tako storil», je pisal l. 1870. Polonskemu. Vendar so bile to le bežne nevšečnosti, ki niso dolgo trajale in niso Turgenjevu za dolgo iztrgale peresa iz rok. Ko se je zopet zbral in uravnovesil, je začel pisati znova, pokoren nujnemu zakonu svoje narave.

Tik pred smrtjo je l. 1883. še utegnil ustvariti «Obupanca». V njem razkrinkuje nezavestni fatalizem, ki polni nekatere ruske duše. To je zadnji krik njegove bojazni za razvoj ruskih usod, zadnja beseda o skritih vzmeteh v duši njegovega naroda.

ROMANI.

Najvišja, najobširnejša umetniška oblika je bil Turgenjevu roman. V ozvezdju velikih ruskih romanopiscev preteklega stoletja je ime Turgenjev poleg

Gogolja, Dostojevskega in Tolstega eno najsvetlejših. Ruski roman je slavil na zapadu pravo zmagoslavje. Prevodi ruskih romanov so si osvojili evropski književni trg in pahnili celo francoski roman v ozadje. Angleški, francoski in nemški kritiki so enoglasno trdili, da prinaša ruski roman evropskemu izobražencu nekaj novega, izvirnega, samobitnega, krepkega in da gre ruskim pisateljem prvenstvo.

Prvi Rus, ki ga je Evropa bliže spoznala, pa je bil Turgenjev. Dolgo je bil on edini predstavnik ruskega romana in ruske književnosti na zapadu. Ljudje so menili, da so to osamljeni pobliski silnega talenta in da se morda ne bo izplačalo riti v književnost, ograjeno s takim zidom, kakršen je za zapadno Evropo — ruščina. Pa so se motili. Turgenjev je bil samo uvod. Za njim so prišli drugi in si nevdružno osvobodili duhove.

Kar je Turgenjev v «Dnevniku odvečnega človeka» le novelistično očrtal, v tem se je kmalu nato na široko razmahnil s svojim prvim romanom «Rudjin» iz l. 1856. Tista leta je bila Rusija podobna popotniku, ki je ponoči zablodil: že se blede svetlika iztok, razbirajo se poti in višine, povsod trepeta nemir pred zoro; ponekod vlada nestrpnost, drugod strah. Iz te zabrisane množice je bilo treba izbrati nekaj oseb, ki stopajo iz mraka, in druge, ki se potikajo po temi in jih zora ne obsije. To je Turgenjev storil v «Rudjinu». Pokazal je nadarjenega človeka, polnega plemenitega stremljenja, ki pa ne najde primerne področja za svoje delo in se končno žrtvuje za tujo stvar. Rudjin je navdušen idealist, ki veruje v družbo in ji skuša z napredkom pomagati navzgor. Zdi se, da je njegova življenjska naloga, opozarjati družbo na njene visoke smotre in ji kazati pot do izpopolnjevanja in sreče. Zato se mu srca rada odpirajo. Sveža, prebujajoča se Natalija mu pade v objem; le porogljivi Pigasov in praktični Ležnjev presojata hladno Rudjinovo drzovitost. V kritičnem trenutku Rudjin odpove, zapusti prevarano mladenko in izgine v svet kot večni Žid. V Parizu pade za februarske revolucije na barikadah. Njegovo nasprotje je Pokorski, v katerem so neka-

teri videli podobo Bjelinskega. Rudjin je temperament, ki se dobi pri vseh narodih, a se je prav posebno prilagodil ruskemu ozračju. Njegov idealizem je bolj beseden nego dejanski. Zadržljiva z zgovornostjo sebe in druge, a v življenju ne uspe, ker nima značaja. Kljub najboljšim načelom ravna v svoji ničmurnosti nepošteno in človek bi ga imel za cinika, če bi ne vedel, da je tudi on žrtev samega sebe, svoje nemčzatosti. Ne more se povsem odločiti ne za dobro ne za zlo in pada neprestano v ničnost in praznoto. Z leti opaža svojo nemoč in klavrno konča. Vzori pomagajo malo, če človek ne zna samemu sebi ukazovati. Vedno znova upodablja Turgenjev tega ruskega Hamleta, zdaj v mehki in sočutni razsvetljavi, zdaj v neizprosno jarki svetlobi, a vselej resnično in točno. Nad tem prvim romanom umirajo poslednji solnčni žarki izginjajočega pokolenja. «Nova pokolenja gredo mimo nas in ne gredo k našim ciljem,» toži Rudjin prijatelju. Vsa plemenita, zanosna iskanja omahujejo brezplodno v močvaro življenjske nezmožnosti.

Precej drugačno je «Plemiško gnezdo» iz l. 1859, ki ga nekateri označujejo za njegovo najboljše delo. Kaže nam čvrst, umerjen moški značaj, a njegova samozavest se razdrobi ob duhu novega časa, ki mu on ni kos. Čeprav je ekspozicija za spoznanje šibkejša nego v «Rudjinu», sta pa zato celotna gradnja in izvedba vzorni. S tem delom je Turgenjev pokazal v vsem sijaju svojo zmožnost v slikanju srca in čustev. Poleg Lavreckega je glavna oseba mlada Rusinja Liza, ki je tako srečno izklesana, da je bila dolgo nekakšen pralik junakinj ruskega romana. To je preprosta, poštena mladenka brez posebne duhovitosti, brez očarljivih zunanjih svojstev, zato pa obdarjena s prikrito dražestjo in krepko voljo. Turgenjev vobče rad riše moške slabiče poleg odločnih, krepkovoljnih ženskih značajev. Ta značilnost poteka gotovo iz najglobljih osnov njegove narave, ki ga je v življenju rada pehala v podobne položaje. Liza se seznanila s poročenim Lavreckim, ki živi ločen od svoje žene Varvare Pavlovne. On je miren, dober, nesrečen, resnega duha, že malo v letih. Ljubezen zbliža Lizo

in Lavreckega. Dojde vest, da je Varvara Pavlovna umrla. On je prost. Vsa srečna si oba še isti večer priznata svojo ljubezen, prizor je nežen, naraven, poln dražestne milobe. Tedaj prispe Varvara Pavlovna sama; vest o njeni smrti je bila neresnična. Z nedosežno čuvstveno večščino vodi pisatelj Lizo in Lavreckega skozi nevarne položaje in h končni odpovedi — njo v samostan, njega k vestnemu obdelovanju zemlje. Iz Rudjinovega rodu je prazni leporečnik Mihaljevič, Panšin predstavlja samozavestnega, malo domišljavega «zapadnjaka». Roman se dojmi človeka kot labodja pesem v pozabo tonečega podeželskega plemstva, ki se ni znalo ali se ni več moglo prilagoditi novim časom in novim zahtevam ter se je zato prostovoljno umaknilo novim rodovom. Ob tem romanu je vsa Rusija prelivala solze. Liza je izpodrinila Puškinovo Tatjano in postala vzor ruskih mladenk. Turgenjevljev sloves se je bližal višku.

Brž za «Plemiškim gnezdом» je izšel l. 1860. roman «Pred začetkom». (Ruski naslov «Nakanuně» slovenijo navadno v «Predvečer» ali «Predvečerje», kar ni v duhu našega jezika). Pred začetkom velikih družabnih sprememb in preosnov, ko je Rusija dospela na prag osebne svobode, državljanskih in človeških pravic za tisto polovico naroda, ki s svojim delom državo hrani in vzdržuje, se je čutila potreba novih, borbenih, tvornih ljudi, ki bi znali nove zahteve uresničiti. Takega moža je hotel Turgenjev izoblikovati v svojem novem delu, a kakor da ga med Rusi ni dobiti, si je vzel na posodo duševno in telesno silnega Bolgara Insarova, ki ga vodi in podžiga ideja narodne svobode. Naravna darovitost in naravno nagnjenje je Turgenjeva prevarilo. Nedosežni klesar mlahavih, neodločnih moških značajev in močnih, polnokrvnih žensk se je moral tudi zdaj ukloniti svojemu temperamentu: Insarov je neuspeh, neprepričevalen, neiskren junak, prava junakinja pa je iskrena, resnična Rusinja Helena s svojo potrebo po novem življenju, s svojim hrepenenjem po nečem višjem in boljšem, nego je domača vsakdanjost. Ona sledi Insarovu v tujino, ker ga ima za človeka dela,

kakršnega je v svoji okolici zaman iskala, in prepozno opazi, da se je navezala na videz, na senco tvornega človeka. Insarov umre, ne da bi bil izpolnil svoje poslanstvo, in Helena odide kot usmiljenka na delo, po katerem hrepeni. Povsem ruski, negativni so trije Helenini častivci, ki jih ona odbije: brezskrbni, dobrodušni, a nezanesljivi kipar Šubin, okorni, dobri in požrtvovalni učenjak Bersenjev in strogi, enolični, uradniški Kurnatovski. Občinstvu se je zdela glavna oseba narejena in je zato sprejelo roman mnogo hladneje nego prejšnjega. Ker je pisatelj zdaj ustvarjal v tujini, so nekateri tudi sodili, da mu za slikanje sodobnosti manjka neposredna nazornost, zajemanje iz obdajajočega vrtinca, in da je njegovo delo bolj umetniško, hladno razporejanje vesti o domovini nego kipeči sok iz resničnega grozdja.

Z naslednjim romanom, s slavnimi «Očeti in sinovi», je Turgenjev l. 1862. dokazal, da so take sumnje iz trte izvite, da ga razdalja med Rusijo in njegovim bivališčem v tujini nikakor ni odtujila domovini. Po Goethejevem stihu, ki ga je rad ponavljal in se ravnal po njem: «Pogumno seži v burni tok življenja», je zdaj segel v najbolj perečo sedanost. Če je prej slikal ruske razmere pred začetkom, se je zdaj poglobil v začetek sam, v novo vretje in vrvenje, sredi katerega so se rušili stari stebri narodnega življenja in je bilo treba postaviti nove. Novi vladar je klical vse sloje k sodelovanju. Vse stranke in smeri so se zanosno odzivale. A kmalu je zazijal prepad med starimi in mladimi. Stari so izgubljali tla pod nogami ter se umikali v svoje predsodke in nazore. Mladi so se imeli za reformatorje in so hoteli prenoviti vse, naprave in ljudi. Tako je vznikla misel samoizpopolnjevanja. V ta namen so mladini priporočali tudi — sebičnost in razumno uživanje življenja brez vseh ovir. Takega junaka žive sedanosti je Turgenjev ustvaril v Bazarovu.

Mladi zdravnik Evgenij Bazarov je znanilec novih časov, ki zameta in preziva vse moralne in umstvene nazore in predsodke prejšnje dobe, popoln «nihilist», kakor ga je zamislil Turgenjev ter ga oveko-

večil z izrazom, ki ga je že l. 1829. prvič rabil Na-
deždin za tedanje romantike s Puškinom na čelu.

«Nihilist! Ta beseda izhaja iz latinskega ni-
hil, nič, se mi zdi», pravi neka glavna oseba v ro-
manu, neki «oče». «Torej bi ta beseda pomenila člo-
veka, ki... ki ne priznava ničesar.»

«Le reci: ki ne spoštuje ničesar», pristavi drug
oče.

«In je pripravljen, da gleda na vse s kritičnega
stališča», pojasnjuje tretji sobesednik, ki se šteje
med «sinove».

«Kaj ni to isto?»

«Ni natanko isto. Nihilist pomeni človeka, ki ne
sprejme nobenega načela kot kakšno veroizpoved,
bodi spoštovanje, ki se načelu izkazuje, kakršno-
koli.»

Ker upošteva ta junak miselnost in čuvstvenost
le tedaj, če ima od tega kakšno praktično, otipljivo
korist, zaničuje tudi znanost, umetnost in leposlovje.
Kljub temu sloni njegov družabni sestav na človeč-
nosti in demokratizmu. To ni še nihilist naslednjih,
let, brezobzirni rušilec obstoječega družabnega reda,
ki se na svoji poti ne straši ne nasilja ne umora. Ba-
zarov je dober in blag in se poslužuje samo besede.
Roman je izhajal v «Ruskem Vjestniku» in «sinovi»
so se z navdušenjem spoznali v tem novem preroku.
Toda proti koncu romana, ko so «sinovi» pričakovali,
da začne junak izvrševati svoj visoki program, se je
njegova podoba zamajala in zameglila ter se stopila
v nič v žaru dvoje ženskih oči; padel je kot žrtev čisto
navadne, povsem človeške ljubezenske strasti, kateri
se je prej le teoretično posmehoval.

«Očetje» in «sinovi» so zdaj z enako besnostjo na-
valili na pisatelja, dasi iz nasprotnih razlogov. Sta-
rim se je zdela knjiga revolucionarna, mladi so vpili,
da je to smešenje prerrojene mlade Rusije. Turgenje-
va, ki se je dobro zavedal prave cene svojega dela,
je to zelo potrlo. Sprva je skušal odgovarjati in po-
jasnjevati, a bilo je, kakor bi ognju olja prilival. Vsa
Rusija se je razcepila v dva nasprotna si tabora, ki
sta se med seboj strastno pobijala in sta si bila edina

samo v obsojanju avtorja, dokler se ta ni umakni v dostojanstven molk. Turgenjev je uvidel, da je povedal preveč resnic hkratu. «Očetje» so vpili, da je slika «sinov» točna, le njihova da je spačena. Isto so poudarjali «sinovi» zoper «očete». Najhuje so oboji zamerili pisatelju, da se je drznil ostati po svoji navadi visoko nad strankami v jasnih umetniških višavah in prikazati sodobnost tako, kakor jo je on v resnici gledal. To pa je z umetniškega vidika njegova največja zasluga. Le radi tega je delo ušlo rji časa in se postavilo vredno ob bok prvi njegovi veliki umetnini, «Lovčevim zapiskom.»

Usedlina dolgega nevšečnega prerekanja o «Očetih in sinovih» je naslednji roman «Dim», objavljen v «Ruskem Vjestniku» l. 1867. Turgenjev se zagrenjeno roga vsem strankam in slojem ruskega razumnštva. V vsem prizadevanju ruske družbe vidi le meglo in dim. Junak tega dela, Grigorij Mihajlovič Litvinov, se končno odpove zanimanju za velika vprašanja in obči blagor ter se zadovolji s skromnim zasebnim delom. Tudi zdaj se je dvignil vihar zoper pisatelja. Očitali so mu, da riše ruske duševne pokveke, kakršne srečuje po Baden-Badenu, in ne pozna ruskega življenja. Toda Turgenjev se je to pot mnogo manj razburil nego prej. Preveč je soglašal s Potúginom v «Dimu», ki prav tako neusmiljeno obračunava z reakcionarci in generali kakor z notranje puhlo, zaletelo mladino.

Delo je ubrano v same disonance. Barve so jarke, obtožbe neprikrite. Vse početje te ruske družbe je nesmiselno in bedasto. Ženski slabič Litvinov je prav tako zoprni kakor dolgočasni kričači z Gubarevim na čelu. Duhoviti, politično brezbarvni Potúgin in zapeljiva kneginja Irena, ki ji je Litvinov rob, ne moreta čitatelja odškodovati za vso ostalo gnilobo in praznoto ruske družbe v nemškem kopališču. Vse je obrizgano s pisateljevim jedkim žolčem. Razdraženi, razočarani idealist včasih malo pretirava, dasi je marsikaj posneto zvesto po naravi. Zbada slavjanofile in se norčuje iz narodnih slabosti, češ, da dobivajo tudi najnavadnejše stvari nekaj mističnega, ko pridejo na

ruska tla. Ko je izstrelil vse svoje strupene puščice, rešuje z običajnim poznavanjem človeškega srca ljubezenski voz. A tudi v tem prinaša nekaj novega. Prej je opisoval vedno čisto, deviško, pošteno ljubezen. Koketna mlada vdova v «Očetih in sinovih» je bila prvi oprezen poskus zrelejše ljubezni. V «Dimu» spoznavamo žensko v njenem bujnem poletju, v navalu krvi in viharju strasti.

Kritika je delo neugodno sprejela in ko so se napadi unesli, je sledila obča brezbriznost. Velika družabna reforma, ki je bila v polnem razmahu, je zaposlovala vse glave mnogo bolj nego slovstvo. Za Turgenjeva, ki mu je srce še krvavelo od ran radi «Očeto in sinov», je bilo to novo razočaranje. «Hrupen neuspeh bi mi bil ljubši», je sporočil Hercenu. Vendar mu malodušje ni okrhalo peresa, kakor smo videli v pregledu njegovih novel.

Debelokožno rusko neobčutljivost je pošteno, pretresel in premagal l. 1877. z romanom «Ledina» («Nov»). S tem delom je stopil na vroča, nevarna tla, s katerih vodijo ruske usode neredko naravnost v Sibirijo. V njem opisuje podtalno gibanje, ki je začelo ogražati ves carski režim. Riše krog petrograjskih prevratnikov, zaviti še v bledikast, tajinstven polumrak. Eden izmed njih, mladi Neždanov, postane domači učitelj v pokrajini. Tu spozna mlado plemkinjo Marijano, ki uide z njim nekaj iz resnične naklonjenosti, nekaj iz užaljenosti, da se odtegne sitni, gospodovalni teti Sipjagini. Osnujeta nekakšno «komuno», kjer skušata živeti kot brat in sestra in delati za ljudstvo. S svojimi somišljeniki «gresta med narod.» A Neždanov — kakor vsi Turgenjevljevi junaki — ni mož dejanja, piše pesmi, razglablja, snuje, namerava, pripravlja — izvrši pa bore malo. Razjeda ga občut nemoči. Tudi žene, ki se mu žrtvuje, ne ljubi tako, kakor bi moral; zato ga ona zmerom manj cení. Strt in izmučen, a preponosen, da bi se stvari odpovedal, tako plemenit, da hoče družico odbiti od sebe, preden se mu vda, si Neždanov sam vzame življenje. Ugane, da njegov tovariš, odločnejši Solómin, tajno ljubi Marijano, in umirajoč združi njuni roki, češ, da bo

Solómin, mož ljudstva, res izpolnil to, o čemer je on samo sanjal. Višji sloj in uradne kroge šiba Turgenjev še ostreje nego v «Dimu», slika jih v vsej njihovi smešni napihnjjenosti. Velikodušnost in vdanost je doma le med apostoli nove vere. Mladi upravitelj, tvornice Solómin predstavlja zmerno strujo med mladini, z revolucionarji ne gre predaleč in obsoja njih delo, ki se mu zdi prazno in brezuspešno. Ne ljubi ne uradništva ne mladih fantastov in se brez kvara reši iz katastrofe na Ural, kjer ustanovi zavod na združnih načelih. Knjigo je občinstvo prijazneje sprejelo nego prejšnji dve, dasi so se od prizadetih strani čule tudi ostre sodbe in obsodbe. A časi so bili zdaj drugačni. Tlačanstvo je bilo davno odpravljeno, a premnoge nade, ki so jih najgorečnejši prenavljači stavili v to pridobitev, so se izjalovile. Turgenjevljeva kritika sedanjosti se je zdela manj krivična, bolj utemeljena nego v «Dimu».

Kot odmev iz posmrtnosti stoji na koncu Turgenjevljevega življenja zadnji njegov roman, spisani l. 1882., objavljen v letu piščeve smrti, «Klara Miličeva». Nadnaravnost, onstranstvo, mistika in posmrtnosti imajo malo mesta v delih tega izrazitega realista, stoječega trdno na vidni zemlji, v otipljivem svetu v kraljestvu svojih bistrih, zelo dovtetnih čutov. Izjema sta samo «Pesem zmagovite ljubezni» in «Klara Miličeva.» Tam se zdi, da krši indijski čarovnik nedoumne, skrivnostne, večne zakone smrti. Tu nastopa strahotna podoba umrle ženske, ubogega dekleta, ki je šlo iz ljubezni v prostovoljno smrt, in brez usmiljenja preganja moškega, kateremu je darovala svojo ljubezen, dokler ga ne potegne za sabo v grob. Ob samomoru mlade igralko opozarja pisatelj na posebno rano v duši ruske mladine, na kužno bolezen samomorov, ki so se tista leta neverjetno množili. Roman je imel sprva naslov «Po smrti», a da bi mu kot realistu kritika ne oponašala spiritizma, ga je Turgenjev pred objavo v «Vjestniku Evrope» (1883) spremenil. Po tej predsmrtnici je Turgenjev tudi sam prestopil prag, ki vodi iz časnosti v večnost, Svit večnosti se je že takrat odbijal od njegovega imena, ki

so ga njegova dela posvetila in dvignila med neumrljiva, večna imena.

Pesmi. Igre. Pisma. Spomini.

V prejšnjih poglavjih smo obgovorili ali vsaj omenili nad štirideset novel, deset povesti in sedem romanov. Vendar bi Turgenjevljeva slika ne bila popolna, če ne bi vsaj kratko zginili o raznih drugih njegovih spisih, plodu skoro polstoletnega dela njegovega neutrudnega peresa.

Pozabiti ne smemo njegovih pesmi. Kakor je naš najplodovitejši prozaik Ivan Cankar začel svoje književno udejstvovanje s pesmimi in se je pozneje ob slovesnejših prilikah bolj prigradno še večkrat vračal k stihom, tako je tudi Turgenjev kot mladenič sanjal o višji poeziji v vezani besedi, izdal prve zbirke v verzih in zložil tudi pozneje še tuptatam kakšno pesem. Spočetka mu je najbolj zaval Puškin, ki ga je znal skoro na pamet. Zlagal je lirske pesmi, s katerimi ni preveč silil v javnost in o katerih je pozneje rad molčal, ko je dokončno odkril v noveli svojo pravo pot do slave. Ti verzi so se večinoma porazgubili. Nekaj jih je pokazal strogemu presojevalcu Petru Aleksandroviču Pletnjóvu, profesorju ruske književnosti na petrograjskem vseučilišču. Ta je kljub nepopolnostim in nedostatnostim, ki jih je pogrjal, odkril v mladeniču pesniško žilo in izročil dve pesmi samemu Puškinu, tedanjemu uredniku «Sovreménika», ki jih je l. 1838. brez pesnikovega imena tudi objavil; prva teh pesmi je imela naslov «Stari hrast». Ko se je l. 1841. povrnil iz tujine, je začel takoj sodelovati z drobnimi pesmimi pri «Sovremenniku» Bjelinskega.

V začetku l. 1843. je izdal v posebni knjižici pripovedno pesem «Paraša», podpisano s črkama T. L. (Turgenjev-Lutovinov). Bjelinski je napisal o njej obširno, ugodno razpravo in označil pesnika za sina svoje dobe, ki kaže z dobrim opazovanjem, prodirno mislijo in tanko ironijo umevanje za vsa pereča vprašanja sodobnosti. Dasi je bil Turgenjev še precej romantično usmerjen in se mu je poznalo navdušenje

za George Sandovo in lorda Eyrona, je vendar prav iz te pesnitve prebija tudi že ruski realizem, ki mu ni dal, da bi se zapuščena Paraša mučila v neplodnem tugovanju, rajši ji je odmenil koristno, človekoljubno delo. Prvi trenutek se Turgenjev ni skladal s sodbo Bjelinskega o Benediktovu, a kmalu je uvidel, da se moti in si je zaželel znanja z velikim kritikom. Že pri prvem sestanku sta se povsem sporazumela in poslej je Turgenjev rad upošteval prijateljeve nasvete. Naslednje leto sta se v Ljesnem sestajala skoro vsak dan in skupno zložila pesem «Pop», o kateri se navadno misli, da je samo Turgenjevljeva. Nekaj pesmi iz tistih let je Turgenjev zbral l. 1845. v posebno knjigo «Razgovor». Pozneje ni maral, da se ti plodovi njegove Muze uvrstijo med njegova zbrana dela, a po krivici, ker se mnogi od njih odlikujejo z veliko pesniško lepoto. Naslednje leto je prinesel «Petrograjski zbornik» daljšo humoristično pesem «Plemič». Njegovo mrko dušno stanje radi nevšečnosti z «Česti in sinovi» je našlo pesniški izraz l. 1864. v lirskem odlomku «Dovolj!» Ko ga je domovina l. 1880. slavila obenem s Puškinom in mu podelila najvišje časti in priznanja, je na književnem večeru bral svoje pesmi «Zopet v domovini» in «Zadnji oblak razgnane burje.»

Nekaj posebnega so njegove «Pesmi v prozi» ali «Senilia», ki so nastale v zadnjih petih letih njegovega življenja in so izšle v decemberskem zvezku «Vjestnika Evrope» l. 1882. To je zbirka sličic in vtiskov, bežnih misli in utrinkov, kakor so se ob raznih prilikah ukresali v njegovi neumorno tvorni domišljiji. Dasi nimajo metrične oblike, je vendar vsaka med njimi resnična pesem po vsebini in slogu. Vrstijo se drobne alegorije, kratke basni, duhoviti opomini, ostre scdbe, trenutni spomini, divne črtice iz narave. Mnoge dihajo nežno otožnost slovanske duše. Druge ugotavljajo neobčutnost prirode za pojme pravičnosti, dobrote, obče blaginje, razuma in človečnosti, kakršne si ustvarja naš duh. Na vprašanje, ki ga pesnik stavi prirodi, ali ji niso ljudje ljubljena deca, odgovarja ona: vsa živa bitja so moja deca, jaz za vse

enako skrbim in jih vse enako ugonabljam. Drugi utrinki so tolažljivejši, n. pr. o ljubezni: «Ljubezen je močnejša od smrti. Samo z njo, z ljubeznijo, se življenje vzdržuje in giblje.» Nesmrtnost klije samo iz umetnosti, se zazdi Turgenjevu, ko mu gospa Viardot (l. 1879.) tako izborno zapoje, da ga vsega prešine in vzklikne: «Postoj! Glej jo, odkrita je skrivnost ljubezni, pesništva, življenja! Glej jo, nesmrtnost! Ni je druge nesmrtnosti in ni treba druge. V tem trenutku si nesmrtna! Postoj! In odpusti, da postanem deležen tvoje nesmrtnosti, vrzi mi v dušo odsev tvoje večnosti!» V resnici je postala bolj ona deležna njegove nesmrtnosti. Vsemu človeštvu je Turgenjev vrigel v dušo odsev svoje večnosti.

Iz vsega, kar smo dotod povedali, je jasno, da je Turgenjev predvsem pripovednik, včasih tudi lirik, malo pa je v njegovi nadarjenosti dramatskih prvin. Vendar se je poskusil tudi v drami. Z devetnajstimi leti je zložil v peterostopnih jambih igro «Stenio», ki se ni ohranila. V svojih «Slovstvenih spominih» (prvo poglavje: «Slovstven večer pri Pletnjóvu») jo pisatelj skromno označuje kot «suženjsko posnemanje Byronovega ‚Manfreda‘, izvršeno z otročjim pomanjkanjem razsodnosti.» Vendar ni mogla biti čisto slaba, če ji je Pletnjóv poleg kritike in graje za nekatere dele naklonil tudi precej hvale. «Otečestvenni zapiski» so l. 1843. prinesli njegovo enodejanko «Neopreznost», ki je bila obenem prvo njegovo tiskano delo v prozi. Snov je španska, zapletek preprost, značaji pretirani in malo verjetni. Bjelinskemu ni ugajala, občinstvu tudi ne. Gotovo je ta neuspeh pripomogel, da je Turgenjev hitreje ubral svojo pravo pot v novelo in roman. Iz naslednjih let je «Upokojenec», s katerim je imel več sreče. Več let pozneje (1867) ga je predelal v «Tuji kruh» in objavil v «Sovremenniku». Igra se je v Rusiji in v tujini večkrat uprizorila in se občinstvu priljubila. Za prisilnega bivanja v Spaskovem je spisal veseloigro «Mesec dni na letovišču» in jo objavil v istem mesečniku. Dobra je igrica «Pretenka nit se utrga», dasi ni vzbudila pozornosti. Za igralško šolo Viardotove v Baden-Badenu je sestavil več

drobnih stvari v francoščini, n. pr. šaljivi prizor «Gostilna ali veliki merjasec», in nekaj veselih, fantastičnih glasbenih pripovedk, kakor «Pravljica o ljučožu», «Krakmiš, poslednji čarovnik» in «Preveč žensk». Vse so polne vedre šegavosti in zdravega humorja. Kakor smo čuli, je v njih tudi sam igral.

Ta skrivna plat književnosti ga je vse življenje živo zanimala. Kot umetnik jo je reševal najrajši praktično z umetninami, ki so že samo s tem, da so nastale, zgradile novo slovstveno šolo: poetični realizem. Vendar se je ob raznih prilikah udeleževal tudi s književnimi in drugimi razpravami. Z osemnajstim letom (1836) je napisal oceno o neki knjigi A. N. Muravjeva za «Žurnal ministrstva narodne prosvete». Ko je bil konfiniran na svojem posestvu, je razpravljal v posebnih študijah o Aksakovu, Tjutčevu in Granovskem v «Sovremenniku», v «Otečestvennih zapiskih» pa o «Slavcih». Jedra in bistva svoje umetnosti se Turgenjev dotika s člankom «Hamlet in Don Quijote» v «Sovremenniku» l. 1860., ko razmišlja o ruskem tipu «odvečnega človeka», ki ga je sam tako rad upodabljal. Don Quijote mu je človek, zmožen navdušenja, požrtvovalnosti in vere v svoje delo, Hamlet pa jo ironik in skeptik, večno neodločen oklevač, ki jemlje pogum sebi in drugim. «Vsi pripadajo več ali manj prvemu ali drugemu teh dveh tipov,» pravi pisatelj; «vsakdo izmed nas je več ali manj podoben Donu Quijotu ali Hamletu.» Kot študija o poslednjih trenutkih zločinca je mišljen spis «Tropmanova kazen».

Turgenjev si je vse življenje z znanci in prijatelji mnogo dopisoval. Ta pisma so za presojo Turgenjeva kot človeka in umetnika silno pomembna in so obenem važno dopolnilo njegovih del. V zvezi z «Očeti in sinovi», o katerih je Hercen izrekel neugodno sodbo, se je razvilo med Turgenjevom in Hercenom dopisovanje (1862), ki oba velika moža dobro osvetljuje in je dovedlo do njunega popolnega preloma. Važno je tudi pismo, ki ga je Turgenjev pisal v oktobru l. 1879. uredniku pariškega «Tempsa» o nihilizmu. Ko so ga nato nasprotniki napadli, je napad

obširno zavrnil v «Odgovoru drugomestnemu prebivalcu», ki podaja precej njegovega lastnega življenjepisa. Zadnje dni njegovega življenja je Turgenjevova misel z upom in strahom obletavala največji zaklad njegove umetnosti, njegov mogočni, čudovito zvonki jezik, ki mu je bil on s sinovsko ljubeznijo posvetil vse svoje darove in vse moči duha. Tej skrbi je dal duška v znamenitem pismu, ki ga je pred smrtjo pisal Tolstemu. S Tolstim sta se bila l. 1861. pri Fetu radi nasprotnih vzgojnih nazorov hudo sporekla in toliko da ni došlo do dvoboja. L. 1878. je deset let mlajši Tolstoj ponudil Turgenjevu spravo in ta jo je z obema rokama sprejel. Zdaj, tik pred smrtjo, je videl v njem največjega Rusa in mu je v tistem pismu izročal v varstvo najdragocenejšo dediščino: materinščino. Ob koncu naj omenimo še njegove «Slovstvene spomine», polne zanimivih podrobnosti o pisatelju in njegovih sodobnikih. Pisanje spominov je začel gojiti že zgodaj, že tedaj, ko ga je mati razdedinila in je svoje spomine na tedanje nevšečnosti zabeležil v enem svojih prvih poskusov, v spisu «Brez denarja». V početku sedemdesetih let je posebej objavil «Spomine na Bjelinskega». Proti koncu življenja je take beležke razširil in pomnožil in nastala je iz njih lepa knjiga pestrih vesti o dogodkih in osebah njegove dobe. Jasno je, da so ti spomini zelo osebno pobarvani, a pisateljeva resnicoljubnost dviga njihovo zanesljivost in ceno. Brez njih bi bila slika ruskega realizma mnogo bolj bleda in zabrisana.

* * *

Turgenjevu najljubša pisateljica sta bila Goethe in Puškin. V prvem je cenil tvorca, ki mu je bilo vselej «življenje predmet poezije», vse lastno in tuje življenje. V Puškinu ga je zadrževala klasična harmonija in apolonski čut za mero. Ta ljubezen sloni na globoki duševni sorodnosti med tema dvema Olimpijčema in Turgenjevom. Tudi Turgenjev je v svojih delih oblikoval najsočnejše življenje svoje dobe, in to v dovršeni obliki, ne da bi se izneverjal vedri harmoniji. Njegovo obzorje je zelo obsežno. Vsebin-

sko ga je razširil zlasti v tem, da je s sočutjem in globokim umevanjem prikazoval povprečne, odvečne ljudi. To so delali tudi Gogolj, Tolstoj in Dostojevski; a pri njih prevladujejo vse drugačne prvine. Turgenjev ne ljubi okrutne strahotnosti. Med mlajšimi mu je še najbolj podoben Čehov, ki priznava: «Ljudje, ki jih opisujem, so mi ljubi in prikupni.» Ob Turgenjevovi smrti je pisal angleški mesečnik «The Athenaeum»: «Evropa mu je soglasno priznala prvo mesto v sodobni književnosti.» Danes, pol stoletja po njegovi smrti, je trditev še prav tako resnična kakor tedaj: v tretji četrtini preteklega stoletja ni tudi za nas v zgodovini svetovne knjiženosti nobenega imena, ki bi se po sijaju in pomembnosti moglo meriti z njegovim.

VIRI:

- E. Haumant**, Ivan Tourguènief. La vie et l'oeuvre. Paris, Colin.
- E. M. De Vogüé**, Le roman russe Paris, Plon-Nourrit. 1886.
- E. M. De Vogüé**, Ivan Serguievitch Tourguènief. Revue des Deux Mondes, 59, 1883.
- G. Brandes**, Moderni duhovi, 1887.
- G. Brandes**, Ljudje in dela. 1894.
- M. Šrepel**, Ruski pripovjedači. Izdanje «Matiče Hrvatske». Zagreb. 1894.
- J. Arko**, Ivan Sergejevič Turgenjev. Uvod k romanu «Plemiško gnezdo». Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna. 1933.
- E. Damiani**, Ivan Turghenjev. Torino, Slavia.

BENEŠKA LJUDOVLA DA IN NJENI SLOVANSKI POLKI

I.

V DNEVIH MOČI IN SLAVE.

Ime in crožje.

Ime «Schiavoni» ne pomeni v beneškem narečju nič drugega nego enostavno: Slovani in to brez vsake zafrkljive ali žaljive primesi. G. Casoni pravi v svojem delu «Venezia e le sue lagune» na str. 196.: «Glede imena Schiavoni, ki se je dajalo vobče Dalmatinem, nimam omeniti kaj posebnega. Nikoli ni bilo to ime zasmehljivo, temveč le potvorba besede Slovani, prav za prav povečevanje; tako je iz Slovana nastalo ime Slavone, rekel bi velik Slovan.»¹⁾

Razlaga je povsem naravna in potrjuje jo tudi visoki stas dalmatinskih Slovanov. Na «sužnja» (schiavo) po tem takem pri besedi «schiavone» ni misliti, že z vidika, da ponosna ljudovlada brambe svojih koristi pač ni mogla prepuščati sužnjem, temveč le svobodnorojenim vojakom. Res, da je še v začetku novega veka cvetela na Jadranskem morju kupčija s sužnji, ki so se prodajali v turške dežele, ali ti sužnji gotovo niso bili neukrotljivi slovanski vojaki beneške vojske. Zato moramo zgoraj omenjenemu piscu le pritrditi, ako izvaja njihovo ime iz imena Slovan.

Odkar je beneška ljudovlada zasedla vsaj deloma dalmatinsko obal in ozemlje, so tvorile slovanske čete jedro njene vojske, kakor bomo pozneje še bolje spoznali.²⁾ Ne smemo pa misliti, da so Slovani služili

¹ «... Non fu mai nome di scherno, ma corruzione della parola Slavi, ed anzi ingrandimento; tal che di slavo si fece slavone, quasi grande slavo.»

² «Nerbo delle milizie e della marineria erano i prodi Dalmati.» Isti pisec, str. 196.

v vojski le kot preprosti četniki. Ne. Kaj kmalu je Serenissima spoznala, da se lahko popolnoma zanese na zvestobo novih polkov, na njihovo junaštvo, njihov vojni duh in njihovo duševno razboritost. In tako so bili slovanskim vojščakom pristopni vsi častniški čini in seveda tudi podčastniški. Častnike je imenovalo beneško starešinstvo, podčastnike pa so si izbirali vojaki, t. j. moštvo samo.³⁾ Edino le poveljništvo vojnih ladij, galej, je bilo pridržano beneškim plemičem.⁴⁾

«Schiavoni» so bili opravljeni v svojo narodno, južnoslovansko nošo. Kaj slikovit je moral biti tedaj njihov pestrobarvni nastop, če si poleg še mislimo visokorasle, brkate, zagorele junake one, Dalmatin-cem lastne prožne hoje. Njihovo orožje je bilo po večini tudi narodno, tako rekoč v pest prirastlo. Tako orožje je posebne vrednosti in Serenissima, ki je to spoznala, tudi ni nič spreminjala na njem. Znamenit je bil meč, ki so ga rabili slovanski konjeniki. Nazival se je «schiavona» (Slovanka) ter je imel srednje dolgo, ravno, a široko in težko rezilo; roč pa je obdajal umetno spleten koš, da brani pest. (Glej sliko.) Ta meč je prišel v rabo v 16. stoletju ter je pozneje v nekoliko lažji izdelavi prešel kot orožje na cesarsko konjenico.

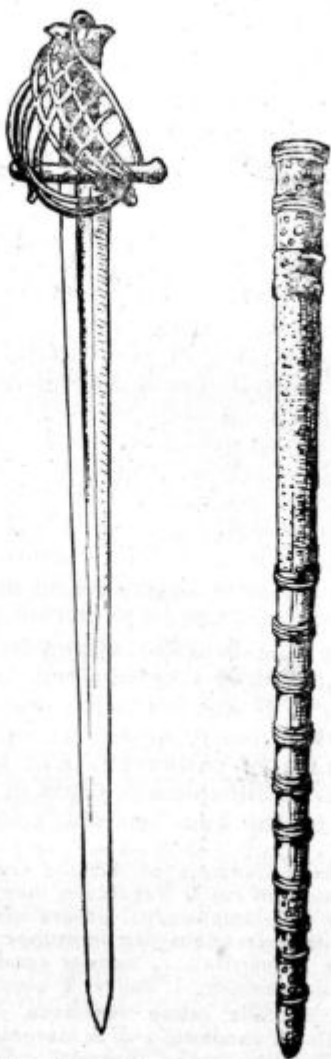
Število slovanskih polkov in vojščakov se je spreminjalo po potrebi. Kadar je bila ljudovlada v vojni, tedaj je pomnožila te polke. V mirnih časih je vsak polk štel od 400 do 450 mož, v vojnem času pa je narastel na 900 do 1200 mož. V začetku skupno število ni prekoračilo šest tisoč mož.

V sili in potrebi pa je Serenissima to število kaj občutno povečala z vpoklicem bojevitih lahkih slovanskih čet, nekake črne vojske. Res, da je nabirala čete tudi v bližnji Padanski nižini, v kolikor je tudi

³⁾ «Gli uffiziali erano militi istituiti; i bassi uffiziali a scelta della nazione.» Isti pisec, str. 260.

⁴⁾ «..... i signori Veneziani ponevano ogni fiducia nei Dalmati, che nell'esercito avevano ogni grado; nel navile tutti quelli che concedevano le costituzioni del governo.» Isti pisec, str. 196.

ta postala podložna ljudovladi svetega Marka, vendar je bila in je ostala Dalmacija v prvi vrsti neusahljivo

Schiavona; Slovanka, meč slov. konjenikov beneške ljudovlade.

nabirališče njenih vojnih sil, klasična tla srednjeveških bojevnikov.⁵⁾

Prvi vojni nastop za Serenissimo.

V času, ko si je beneška ljudovlada po stoletnih krvavih bojih osvojila Dalmacijo ter si jela ustanavljati svoje slovanske polke, je bila razširila svojo oblast tudi že po obsežnih pokrajinah italske celine. S tem si je seveda prilastila tudi pravico, da se vmešuje v italske zadeve, kar je često dovedlo do zapletljajev v prepire in vojne in je slednjič usodno vplivalo na trgovstvo in blagostanje nekoč čisto pomorske ljudovlade.

Posebno huda je predla Serenissimi, ko so štirje veljaki, t. j. papež Julij II., kralj Ferdinand Aragonski, francoski kralj Ludovik XII. in celo nemški cesar Maksimiljan I., sklenili zvezo, ki je imela ljudomili namen napasti, premagati morsko kraljico, raztrgati njene dežele ter si jih razdeliti med seboj. Ta zveza se imenuje po mestu, kjer je bila sklenjena, kambreška (Cambrai-Kambrè). S pametno politiko pa je znala ljudovlada odvrniti hudo nevarnost, znala je odvrniti nekatere zaveznike od usodne ji zveze, v prvi vrsti papeža, druge pa je ustražovala z orožjem.

Takrat so bile beneške zakladnice polne, beneške galeje pa najboljše v krščanskem svetu. Na krovu tega ladjevja, ki je kot neomejen gospodar križarilo po Sredozemskem morju, je služilo najboljše moštvo, med katerim so se odlikovali Grki in dalmatinski Slovani.⁶⁾ Grki so bili z otokov Cipra in Krete ali Kandiije, ki sta takrat bila beneška posest. Vojska na

⁵⁾ « nella Dalmazia ed Albania era per così dire il Quartiere Generale, in cui la Repubblica riuniva le sue forze. » « lo stato delle truppe poteva essere sul momento considerabilmente accresciuto con le truppe leggere schiavonne molto agguerrite uomini eccellenti e de' bravi soldati. » Raccolta cronolog. I. knjiga, v uvodu.

⁶⁾ « Le ciurme delle galere veneziane, composte in gran parte di cipriotti, di candiotti e di schiavoni, popoli nerboruti e resistenti alla fatica, erano superiori eziandio alle ciurme delle galere della religione gerosolimitana. » Cappelletti, VII. knjiga, str. 304.

kopnem je bila preskrbljena z vsem, ljudovlada ni varčevala. Vojaštvo je prejelo dobro plačilo in vedno točno ob zapadlosti. Zato so prihiteli pod beneške zastave najboljši vojskovodje in polkovniki onih časov. Tudi topništvo je bilo izborna.

Pogled na stolp sv. Marka in Doževo palačo.

V borbi proti kambreški zvezi (leta 1508. do 1517.) je postavila ljudovlada za one čase kaj močno vojsko na noge. In sicer:

3000 težkih oklopnikov,
4000 lahkih konjenikov,
30.000 pešcev.

Pri tej priliki se prvič omenjajo dalmatinski «Schiavoni». Sodobnik Guazzo našteva najprej sedem beneških vojaških poveljnikov, potem dostavlja, da so tem sledili vojščaki grške in dalmatinske narodnosti, ki so takrat **prvič** nastopili v službi ljudovlade.⁷⁾ Nato našteva nadaljnjih devetnajst poveljnikov

⁷⁾ «..... che seguiti erano da genti greche et dalmatine prima comparse.» Capp. VII, Knjiga, str. 325.

in med njimi nekaj Dalmatincev, tako Petra Novakoviča, Marka iz Zadra, Ivana Kokolina, Dominika in Petra Božičiča (Busichis) in druge.

Vidimo torej, da je ljudovlada marno posegla po vojniškem materijalu⁸⁾, ki ga ji je ponujala njena nova posest onstran jadranske obali in ki je bil prvovrsten ter je kaj kmalu postal jedro njene vojske.

Kje so se ti novoustanovljeni slovanski polki posebej bili, to ni zapisano, bržkone so bili deležni vseh tedanjih zmag ponosne Serenissime, pri katerih so soodločevali.

Srečanje s Turkom.

Obči zgodovinski dogodki so znani. Leta 1356. zasede turški sultan Soliman Galipolski polotok ter stopi tako iz maloazijskih tal na evropska tla. Njegov naslednik Murad I. zavzame mesto Odrin za hrbtom starega Carigrada ter leta 1389. v bitki na Kosovem polju razruši Srbsko cesarstvo. V nadaljnjih bojih razširijo Turki svojo oblast preko vsega severnega Eal-kanskega polotoka. Leta 1453. si osvoje še Carigrad, kar pomeni konec bizantinskega cesarstva. Tako postanejo Turki najbližji sosedje beneške Dalmacije in beneških naselbin na vzhodu Sredozemskega morja. Staroslavna Serenissima začuti kaj kmalu silovit pritisk novih, brezobzirnih zavojevalcev. Medtem ko se je pojavil ta sovražnik pred vrati beneške ljudovlade, je pa kraljico morja zadel še drug nič manj usoden udarec. Po istodobnih odkritjih novih morskih poti in novih prekmorskih dežel, se je težišče evropske trgovine premaknilo iz Sredozemskega morja v dežele ob Atlantskem morju. Mesto je ostalo daleč vstran od novih trgovskih poti in njegovo bogastvo je pričelo hirati. S tema dvema zgodovinskima dejstvom je bila zapečatena usoda slavne ljudovlade. Vendar propad ni bil tako nagel, nasprotno je pokazala pomorska ljudovlada baš ob tej priliki svojo izredno

⁸⁾ « fece numerose leve di soldati; trasse dalla Dalmazia abbondanti reclute di cavalleria leggera. » Capp. VI., knjiga, str. 512.

žilavost in odpornost. Mnogo se ima seveda tudi zahvaliti pametni politiki svojega starešinstva. Ljudovlada se je držala namreč od te dobe, t. j. od XVI. stoletja naprej povsem strogo neutralna naproti evropskim javnim zadevam. Načelo nevmešavanja v evropske zapletljaje se dosledno izvršuje. To načelo je postalo sicer ljudovladi slednjič usodno, kakor bomo še videli, za sedaj pa ji je omogočalo, da je zbrala in napela vse sile v obrambo svojih prekmorskih posesti.

Kaj kmalu se je namreč zaplela ljudovlada v dolgo trajne, vse moči izčrpujoče vojne s Turki. Poji

Ponte dei sospiri; most vzdihljajev, ki veže dčevo palačo z črčavnimi zapori.

proti turški sili zavzemajo sicer najsijajnejše strani v beneški zgodovini. V njih si je Serenissima priborila častni naslov «trdnjava krščanstva» in prav upravičeno je bila ponosna na svoja vojna dejanja, kakor

so pomorska bitka pri Lepantu (l. 1571.) in zavzetje Moreje, ki so pač vojni uspehi prve vrste. Žal, da radi brezbržnosti drugih krščanskih držav tem uspehom niso sledile one trajne posledice, kakor bi bilo želeti.

Pogosto je bila ljudovlada prav osamljena v tej siloviti borbi, ki so jo prekinjevali le kratki presledki varljivih premirov. Slednjič sta upehala oba nasprotnika; ljudovlada se je starala, a staralo se je, in to nenavadno hitro, tudi turško cesarstvo. Drug ob drugem sta izkusila in obrabila svoje moči v stoletnem boju, onemogla sta oba, ne da bi drug drugega odločilno porazil. Še se je bleščal «Zlati rog» v starem blesku, še se je svetlikal Canal grande v podedovanem razkošju, ali notranje čilosti ni bilo več.

Postopni razvoj beneško turških vojn ter umikanje pomorske ljudovlade iz njenih postojank v Sredozemskem morju kažejo sledeče letnice: leta 1572. pade Ciper v turške roke, leta 1669. Kreta, leta 1718. Moreja. To umikanje je sicer vojaško, a ne še trgovsko.

V teh obrambnih bojih, ki so zožili tedanjo vez med Dalmacijo in beneško ljudovlado, se zopet pokažejo vojaške vrline Slovanov, bodisi da so služili v slovanskih polkih, bodisi da so kot deželna bramba odbijali na lastnih tleh turške vpade, često sami, često skupno s četami, ki so prihitele iz stolnice. Pač jih ni bilo treba še le navduševati za boj proti rodnemu sovražniku. V teh krutih bojih proti skupnemu sovragu se slovanski junaki vedno pogosteje omenjajo. Omenjajo se «Schiavoni» že v vojni proti sultanu Solimanu II. (l. 1538. do l. 1540.) Turki so bili vdrli iz sosednje Bosne v Dalmacijo. Dalmatinci pa so jih pognali iz dežele. Medtem je prispel beneški general Camillo Orsini, ki je nato vodil dalmatinske čete celó v Bosno, kjer so oblegale Obrovac. Niso ga zavzele, ker so se morale umakniti prispevši turški vojski, vendar so tej zastražile deželne meje. Nekaj bojev je sledilo še krog Kotora, nakar so sklenili premirje.

L. 1570. naskočijo Turki otok Ciper, zavzamejo trdnjavo Nicosijo in oblegajo Famagosto, ki jo hrabro brani beneški plemič Anton Bragadino. Jeli so bili

med beneškimi vojaki tam tudi slovanske čete, se ne omenja. Ljudovladi so takrat na poziv papeža Pija V. priskočili na pomoč Španška, Genova in Savoja. Obožili so ladjevje 250ih galej, polovico beneških, ter pri Lepantu pobili in uničili veliko turško ladjevje, ki mu je poveljeval Ali paša. Vendar so se zavezniki nato razšli in Serenissima je kljub zmagi izgubila Ciper.

Medtem je pomorski kraljici vstal nov sovražnik prav na nasprotni obali. Uskoki.

Uskoški vpadi.

Uskoki so bili slovanski kristjani, ki so v šestnajstem stoletju prebežali ali uskočili iz Bosne ter se naselili ob hrvaškem morskem obrežju pod sivim Velebitom. Zgradili so si v Sinju močno trdnjavo in so se spočetka bojevali proti Turkom. Kmalu so se privadili morju ter jeli napadati s svojimi lahkotnimi in brzimi ladjami beneške trgovske ladje in slednjič tudi beneška mesta v Istri.

Proti tem silovitim pomorskim strahovalcem je ljudovlada zapričela s pravim vojnim pohodom, ki se je zavlekel od l. 1612. do l. 1617. Boj je divjal z vso besnostjo, bojujoči se stranki si nista prizanašali.

Tedaj dospe v starešinstvo nezaslišno poročilo o nesrečnem izidu vojnega pohoda beneškega poveljnika Krištofa Venier-ja, kateri je s svojo galejo vred padel v pest Uskokom (1613.), ki so ga ubili, mu iztrgali srce iz prs ter je pojedli. Tedaj je starešinstvo sklenilo dvigniti iz Dalmacije in Albanije čete, da obkoli razbojnike ter jih zatre.⁹⁾ Dalmatinski višji proveditor Lovrenc Venier je prejel nato ukaz, naj obkoli Sinj.¹⁰⁾

Uspeh tega podjetja je bil le delen, ker so Uskoki med oblego Sinja veselo dalje plenili po morju; da, neko njihovo, štiristo mož broječe krdelo se je drznilo celo v bližino beneškega mesta.

⁹⁾ « la Dalmazia e l'Albania ci somministrano truppe. » Capp. IX, knjiga, str. 433.

¹⁰⁾ « viene ingiunto a Lorenzo Verniero, proveditore generale della Dalmazia, d'imbarcare mille albanesi e cinquecento croati, e di recarsi a bloccare Segna. » Isti, istotam.

Šele, ko je na ugovor beneške ljudovlade posegel vmes še cesar Ferdinand II. ter prijel (l. 1617.) Sinj tudi s kopne strani, užugal Uskoke in jim zažgcl ladjevje ter jih preselil v notranjost svoje države, je bil konec te morske nädloge.

Slovanski polki se menda niso udeležili teh pohodov, gotovo pa dalmatinska črna vojska.

V vojni za Kreto.

Vojna je počila l. 1645. in je trajala dvajset in štiri leta. Dasi je zaznamovala ljudovlada v tej vojni prav lepe uspehe proti Turkom, posebno v Dalmaciji, je morala slednjič vendarle odstopiti Turkom otok Kreto (Kandijo), za katerega je v glavnem prav za prav šlo. Ali v Dalmaciji je ljudovlada svojo posest bolj zaokročila v notranjost dežele. Beremo n. pr., da so beneške čete odvzele Turkom Zemonik, utrjeno mestece, komaj sedem milj oddaljeno od zadrškega mesta. Mestece so nato razdejali. Zavzeli pa so še mnogokatero točko.

Vojna je bila huda, ljudovlada navezana sama nase; saj je tedaj v osrednji Evropi divjala še tridesetletna vojna.¹¹⁾ Stroški so morali biti občutni, ker beremo, da je leta 1651. Venezia **prvič** naložila mestom svoje celinske posesti davek v kritje vojnih izdatkov. Kljub temu pa tudi v onih težkih letih ni ponehalo razkošje v palačah ponosne morske kraljice. Nasprotno, razmahnilo se je tako, da je bilo starešinstvo primorano izdati poseben zakon proti razkošju, ki se je prikazovalo posebno na oblačilih, katera so posnemala slovansko nošo.¹²⁾

¹¹⁾ Za izredno bojevitost hrvaškega naroda priča dejstvo, da so prav v onih časih hrvaški polki tvorili tudi jedro cesarskih vojsk. V bitki pri Lützenu l. 1632., kjer so si stali nasproti Švedi in nemški cesar, so hrvaški polki dvakrat navalili na sovražnika; prvi napad je vodil feldmaršal Holk, drugi pa «general vseh Hrvatov» znani Isolani. Obakrat so Hrvatje rešili že brezupen položaj.

¹²⁾ «Li habiti, che si chiamano schiavonesche non possino haver salvo che un layorier al cavezzo et da piè, che non eccieda mezza quarta, dove però non vi sia oro over argento o seda.» Capp., knj. X., str., 375.

Vojna je zahtevala mnogo človeških žrtev, ne samo v Dalmaciji. Poleg slovanskih vojščakov so sodelovale čete iz vsega beneškega ozemlja.¹³⁾

Benečani so ponovno zmagali tudi na morju, ali Krete niso mogli več rešiti iz mohamedanskih rok. Tu je branil zadnja tri leta Franc Morosini kandijsko trdnjavo. Zaman; slednjič se je moral vdati sovražniku, ki mu je pri odhodu priznal vse vojaške časti. Ali otok je bil izgubljen.

Vendar se je hrabri Morosini maščeval pozneje nad svojimi sovražniki. Ko je namreč leta 1683. Ivan Sobjeski, poljski kralj, potolkel turško vojsko pred dunajskim zidovjem, je počila nova vojna med lju-

Beneška galeja, po stari risbi

dovlado in Turki, v kateri je prav Morosini iztrgal Turkom polotok Morejo. Ali o tem kasneje.

Ko je l. 1669. vojna končala, so ostali ljudovladi le še Jonski otoki, med temi Krf. Meje beneške Dalmacije pa so se vnovič uredile.

¹³⁾ «..... ordinò leve di soldati in tutte le provincie.»
Capo, knj. X., str. 249.

V prvi morejski vojni.

Premirje s Turki ni trajalo dolgo; petnajst let pozneje, tedaj leta 1684., počí nova vojna s Turki. Preskočimo vzroke, ki so dovedli do te vojne, saj ni naš namen, da bi jih raziskovali. Ljudovlada imenuje za generalnega kapitana že omenjenega Morosini-ja, ki se takoj vkrca na galejo ter odide v Dalmacijo, kjer zbere vojake ter odjadra proti jugu v smeri krfskega otoka.¹⁴⁾

Medtem pa je v Dalmaciji domača bramba že na nogah. Generalni proveditor zbere deželne brambovce in udari na Turke, ki jih porazi, nakar s svojimi «morlaki» zavzame Sinj in Novi grad.¹⁵⁾

Kdo so bili ti «morlaki»? Nič drugega nego slovansko pleme v severni in osrednji Dalmaciji. Bili so skromni poljedelci ter so služili pod orožjem le v slučaju vojne kot domobranci. Zato niso prejemale nobenega plačila. Dovoljeno jim je le bilo med vojno pleniti ter plen obdržati zase. Poleg tega so prejemale za vsako odsekano turško glavo od dalmatinskega proveditorja posebno nagrado. Ta nagrada se je pač ravnala po razpoložljivem denarju; znašala je do enega cekina za glavo, oziroma — pozneje za nos.¹⁶⁾

¹⁴⁾ «S'imbarca adunque il capitano Morosini... e salpando dal nostro porto il giorno 10 giugno 1684 raccolse nel tragitto le milizie della Dalmazia.» Capp. knj. XI., str. 30

¹⁵⁾ «Intanto nella Dalmazia il proveditor generale di Zara otteneva grandi vantaggi colla disfatta delle loro (turche) truppe.» Capp. XI. knj., str. 41.

¹⁶⁾ «I morlacchi erano truppe irregolari e non ricevevano stipendio; ma volevano far bottino ed esigevano un prezzo per ogni turco che ammazzavano; questo prezzo era ordinariamente uno zecchino per ogni testa, ma credo che variasse secondo i tempi, la necessità o la liberalità dei proveditori di Dalmazia, ai quali presentavano le teste recise.» Capp., knj. XI., str. 41.

O morlakih bereš v «Compendio della storia generale de' viaggi — vol. IV.: Dalmazia veneta — I, 1786. še to: «Nel mestiere dell'armi, i Morlacchi, quando siano ben diretti, prestano un ottimo servizio, e sul finire del passato secolo furono adoperati utilmente per granatieri del valoroso generale Dolfinò che conquistò un importante tratto di paese soggetto alla Porta, servendosi di queste truppe in varii usi.»

Tako so se Dalmatinci hrabro bili doma, nič manj hrabro pa se niso bile slovanske čete izven doma. Generalni kapitan Morosini je namreč vdrl v Morejo (Peloponeški polotok), ki je bila takrat v turški posesti. V svojem podjetju je bil srečen in zmagovit, ne najzadnje po zaslugi hrabrih «Schiavonov.» Najprej je zavzel mestece Koroni v Koronskem zalivu. Kmalu nato (l. 1685.) je prišlo do hude bitke pri Kalamati v Meseniji. V tej bitki so slovanske čete splezale na bližnje višine, od koder so potem planile turški pehoti v bok. Napad je bil izvršen s tako hrabrostjo, da so Turki začeli bežati.¹⁷⁾

Slednjič je beneška ljudovlada zavojevala vso Morejo s Korintom in Atenami vred. Beneško starešinstvo seveda ni štedilo z odlikovanji, pohvalami in nagradami. Mnogim častnikom so bile darovane zlate verižice, bržkone tudi marsikateremu od slovanskih polkov. Ali vojna se s temi dogodki že ni končala, prav za prav se je komaj pričela.

Beneška vojska se je obrnila sedaj do Negroponta ali Evbeje¹⁸⁾, to je do onega podolgastega otoka, ki krije grško vzhodno obal. Turki so otok krčevito branili in vneli so se ljuti boji. V teh bojih se odlikujejo zopet slovanski polki. Pri obleganju mesta Negroponta vdò slovanski vojščaki v razpoko, ki so jo beneški topovi napravili v obzidju, splezajo drug drugemu čez hrbet¹⁹⁾ ter zavzamejo močan stolp. Oblego so sicer Benečani pozneje opustili, vendar se je tudi ob tej priliki pokazala neukrotljiva hrabrost dalmatinskih «Schiavonov.»

Kako so vedeli to hrabrost ceniti, vidimo iz sledeče prilike.

¹⁷⁾ «..... i dalmati si arrampicavano sulle altezze vicine, per pigliare di fianco l'infanteria turca. La quale, investita gagliardamente da loro, non trovò salvezza che nella fuga.» Capp., knj. XI., str. 45.

¹⁸⁾ tudi: Evvia, Evripos imenovan.

¹⁹⁾ «..... salirono arditamente sulla breccia, che non peranco era praticabile; si arrampicarono gli uni su gli altri.....» Capp., XI. knj., 66. str.

Vojne dolgo ni hotel biti konec, posebno ker je beneškim vojskovodjem manjkal pravi vojni načrt. Tako so trtili svoje moči pred Kreto, ki so jo pričeli oblegati, a so nato obleganje zopet opustili. V Moreji je medtem poveljeval general Stenau, nemški pustolovec v beneški službi. Razpolagal je z maloštevilno vojsko, ki je bila v resni nevarnosti, ko leta 1695. Turki vnovič vdró v Morejo. Blizu Korinta se srečata obe vojski. Nемеc Stenau razporedí svoje čete v dvoje bojnih črt, v središče²⁰⁾ pa postavi štiri polke dalmatinskih «Schiavonov» in Albancev. General Stenau je imel pod svojim poveljstvom tudi nemške najemnike (Landsknechte) ter nekaj madžarske konjenice, ali na najvažnejše mesto je le postavil slovanske vojščake, kar je znamenje, da je dobro poznal njihovo vojaško vrednost. In zaupanje ga tudi ni varalo, Turki so bili poraženi.

Medtem so v Dalmaciji deželni bramborci četovali po srčni volji. Vodil jih je proveditor Cornaro in zavzeli so Knin in Grašac, druge manjše trdnjave, da celo Trebinje in Klobuk v Hercegovini. Bosanski paša je sicer prihitel z 20.000 Turki, ali bežati je moral pred dalmatinskimi junaki, ki so zasledovali bežočo vojsko ter pobijali skozi vso noč, kar jim je sovražnikov padlo v roke.²¹⁾

Še le mir v Karlovcu je končal to dolgo vojno (26. jan. 1699.), v kateri je zopet blestela plemenska čednost neupogljivih «Schiavonov» — hrabrost.

Serenissima je po tej vojni zelo razširila svoje dalmatinsko ozemlje in pridobila si je lep morejski polotok; žal, da si ga ni znala ohraniti. To so bili zadnji svetli dnevi za slavno ljudovlado, ker od karlovskega miru naprej jame njena zvezda obledevati. Vedno bolj se je beneška gospoda odtegovala vojni službi, vedno pogosteje je poverjala vodilna mesta v svoji vojski plačanim tujcem, Nemcem. Pomehkuže-

²⁰⁾ nel mezzo collocò quattro reggimenti di dalmati e di albanesi.» Capp., knj. X., str. 103.

²¹⁾ «I morlacchi inseguirono i fuggitivi, uccidendone quanti mai poterono, ne si arrestarono per tutta la notte dalla sanguinosa carneficina.» Capp., knj. XI., stran 93.

nje se je širilo v lepem lagunskem mestu in posledice niso izostale. Prve jasne znake splošne utrujenosti Serenissime in njenega usodnega propadanja vidimo že v prihodnji vojni.

O tej vojni pa še nekaj, kar bi bilo omembe vredno. V južni Dalmaciji je obstojala že dolgo sem mala

Arsenal, ladjedelnica in vojno skladišče nekdanje Serenissime.

Dubrovniška ljudovlada, sicer povsem samostojna, ki se je pa zatekla pod turško pokroviteljstvo baš iz strahu, da je beneška ljudovlada ne priklopi k sebi. Ljudovlada Dubrovničane ni gledala z dobrim očesom, ker so skozi ves potek morejske vojne preskrbovali Turke s soljo, rižem i. t. d. Zato so Benečani skozi dalj časa blokirali dubrovniško luko. Drugih posledic pa ni bilo.

V drugi morejski vojni.

Turčija ni mogla preboleti izgube morejskega polotoka, zato je uporabila prvo priliko, da ga zopet osvoji. In ko je bila ljudovlada najmanj pripravljena na kaj takega, ji je izročil turški poslanik

vojno napoved svojega gospodarja in vladarja. To je bilo 7. grudna 1715. Sovražnosti so se takoj začele ob dalmatinsko turški meji. Na namig beneških upraviteljev so pohlevni slovanski kmetje (Morlaki) zamenjali poljsko orodje za orožje ter nastopili četo vanje proti kletemu sovražniku. Zasedli so vse važne postojanke na visokem Prologu in nato še vdrli v turško deželo, kjer so plenili vračujoč Turkom milo za drago.²²⁾

Na tej točki torej Turkom ni predla dobra; vse drugače pa se jim je obnesla v Moreji. Tamkaj so se bili kaj temeljito pripravili na odločilni udarec. Sam veliki vezir je planil z vojsko devetdeset tisoč mož na polotok, ki je bil skoro brez vsake beneške posadke. Ta malomarnost se je hudo maščevala. Zaniman se je proveditor in generalni kapitan Jerolim Dolfino ustavljal veliki sili s četami slovanskih in albanskih vojniki. Turki zavzamejo Korint in iztisnejo nato Benečane iz Moreje. Da, jamejo celo ogrožati otok Krf, ki je bila najvažnejša beneška postaja v Jonskem morju.

Tedaj se Serenissima predrami, jame nabirati vojaštvo ter oboroževati ladje. V vsej naglici popravljajo krfške trdnjave, v katere pripeljejo malo vojsko. Za trdnjavskega poveljnika in branitelja imenujejo Nemca Matijo Felsa grofa Schulenburga²³⁾, medtem ko prevzame poveljstvo v Dalmaciji drugi nemški pustolovec grof Nostiz.

Že avgusta meseca 1716. se Turki izkrcajo na Krfu ter jamejo oblegati trdnjavo.

Ta oblega je zopet slavno spričevalo o hrabrosti beneških slovanskih polkov.

Turki so takoj naskočili in sicer istočasno dva zakopa. Enega so branili slovanski vojaki, drugega nemški landsknehti. Kako sta ti dve četi tekmovali med sabo v boju proti istemu sovražniku?

²²⁾ «I governatori veneziani lasciarono in libertà i morlacchi, i quali entrarono nelle provincie vicine, rubando, uccidendo» Capp., knj. XI., str. 150.

²³⁾ «Mattias von Feltz graf von Schaulenburg» se bere v Capp.

Spričevalo, ki ga podaja italijanski zgodopisec Slovanom, ne more biti lepše, borili so se dobesedno do zadnjega moža, rajši so padli v boju, nego bi odnehali ali se podali. Medtem pa so jo toliko slavljene nemški landsknehti prav po figovsko popihali, prepustivši svoj zakop Turkom.²⁴⁾

Vendar to ni edina priča slovanske hrabrosti pri tej oblegi, ki je trajala 42 dni. Nekoč so beneški poveljniki sklenili, naj napravi del posadke nočni izpad iz trdnjave ter so izbrali v ta namen tristo nemških pešcev in dvesto slovanskih. Kaj se zgodi?

V trdi noči vdró Slovani v turške zakope, posekajo s sabljami turške straže in prepodé Turke iz zakopov. Iz turškega tabora pa pride kaj kmalu obilna pomoč. Neustrašeni pričakujejo Slovani tudi te čete in se junaško zgrabijo z njimi. Kar ti prilomastijo nemški landsknehti, o katerih do sedaj ni bilo ne duha ne sluha in ti začnejo streljati — slovanskim vojščakom v hrbet! Izgovarjali so se pozneje, da jih je premotila dalmatinska narodna noša, ki so jo nosili «Schiavoni», da so jih imeli za Turke. Izgovor je bil lep, če tudi ne dober.²⁵⁾ Seveda so se umaknili Slovani iz pogubonosnega križnega ognja v trdnjavo.²⁶⁾

Dne 18. avgusta povzamejo Turki splošen napad na trdnjavo. Skoro bi jo bili zavzeli, ker že so pobeg-

²⁴⁾ « . . . il primo (posto trincerato) era difeso da soldati schiavoni, che si lasciarono uccidere tutti, piuttosto che cedere; l'altro fu abbandonato vilmente dai soldati tedeschi, che ne avevano la consegna.» Capp., knj. XI., str. str. 168.» — Sicer pa je znano, da so prav ti landsknehti tvorili središče cesarske vojske v bitki pri Sv. Gotardu (l. 1664.), v kateri so zapustili svoje postojanke in prav sramotno zbežali samo, ker so se prestrašili bojnege upitja naskakujočih Turkov. Bitka bi bila izgubljena, če bi je ne vzpostavili hrvaški in francoski vojaki, ki so se hrabro bili ob vojskinih krilih do končne zmage.

²⁵⁾ «Gli schiavoni . . . vedendo inoltrarsi alcune brigate di turchi per affrontarli, stavano a pie fermo ad aspettarle. Ma nel mentre si azzuffarono coraggiosamente col nemico, sopravvennero dall'altro lato i tedeschi, i quali senza conoscerli, li presero di schiena ad archibugiate.» Capp. knj. XI., str. 169.

²⁶⁾ « scemati di numero più per le armi dei compagni, che non per le offese dei nemici.» Isti, istotam.

nili nemški vojaki iz bastijona Sv. Antona, ali ostali posadki se posreči vreči Turka iz trdnjave.

Tri dni pozneje opuste Turki obleganje in zapuste otok.

Medtem pa je ljudovladi priskočil na pomoč cesar Karol VI., ki je poslal svojega vojskovodjo slavnega princa Evgena Savojskega proti Turkom. Princ je s cesarsko vojsko, kjer so jedro zopet tvorili Hr-

Beneški državni grb.

vatje, oblegal in zavzel takrat turški Beligrad, Banat, severno Srbijo, zapadno Vlaško in severno Bosno. Te dežele so tudi ostale cesarju, ko se je slednjič sklenil mir v Požarevcu (21. julija 1718.). Serenissima je izgubila Morejo, dasi se je njena dalmatinska posest še bolj zaokrožila. Tudi Krf in Jonski otoki so ostali ljudovladi.

Na Krfu je ljudovlada vzdrževala sedaj močno posadko, ki jo je nekaj mesecev pozneje (28. oktobra 1718.) zadela huda nesreča. Med nevihto je namreč imenovanega dne udarila strela v trdnjavsko smodnišnico, ki se je razletela. Razpok je povzročil mnogo škode ter zahteval — kakor se bere — do dva tisoč človeških žrtev. Med temi je bilo mnogo vojakov,

tako polkovnik Iskovič in mnogo moštva starega polka polkovnika Nikolaja Buratiča.

Po tej vojni je ljudovlada povsem zapadla v neko mirno, otopelo žitje. Ugasnila je nekdanja podjetnost in smelost. Vsa umetnost njene vlade je stremela za tem, kako bi ohranila mir z vsemi sosedi, mir — za vsako ceno. To pa ji je postalo kaj usodno v onih časih, ko je dremajočo Evropo pretresla francoska revolucija (1789.) in ko se je vojno pozorišče vedno bolj bližalo njenim mejam. Ali o tem v naslednjih vrsticah.

II.

V DNEVIH OŠIBELOSTI IN PROPADA.

Tik pred padcem.

Ker bo marsikoga zanimalo, kako je mogla poudleči tisoč in štiristo let stara državna tvorba, kakor je bila beneška republika, prvemu pišu nove dobe, hočem nekoliko pojasniti, v kakšnem stanju so se nahajale uredbe slavne ljudovlade tik pred njenim razpadom.

Da je njeno trgovstvo jelo pešati in hirati od dneva velikih zemljepisnih odkritij in radi turškega nasilstva, to sem že omenil. S trgovino je šlo nizdol tudi bogastvo. Po izgubi jutrovnih posesti je bila moč beneške ljudovlade omejena na Jadransko morje. Ob vходу tega morja je posedovala Jonske otoke in Krf, ob obrežju pa po večini Istro, Dalmacijo, izvzemši ozemlje Dubrovniške ljudovlade, ter Kotorsko okrožje do Bara, kar so poimenovali «Albanijo», dasi tam pravih Albancev ni; slednjič v neposrednem zaledju velik del Padanske nižine pod naslovom Terra ferma.

Vse stremljenje Serenissime ali Dominante je šlo za tem, da si to v teku dolgih stoletij pridobljeno posest ohrani, in najboljše sredstvo v ta namen se ji je zdela najstrožja nevtralnost. To ni bilo baš slabo zamišljeno, ali nekaj so vodilni možje v Dominanti pozabili, namreč, da se da taka nevtralnost uspešno ohraniti in varovati le, če je — dobro oborožena ter po notranjem državnem ustroju trdno podprta.

Kako je bilo glede tega v slavni ljudovladi?

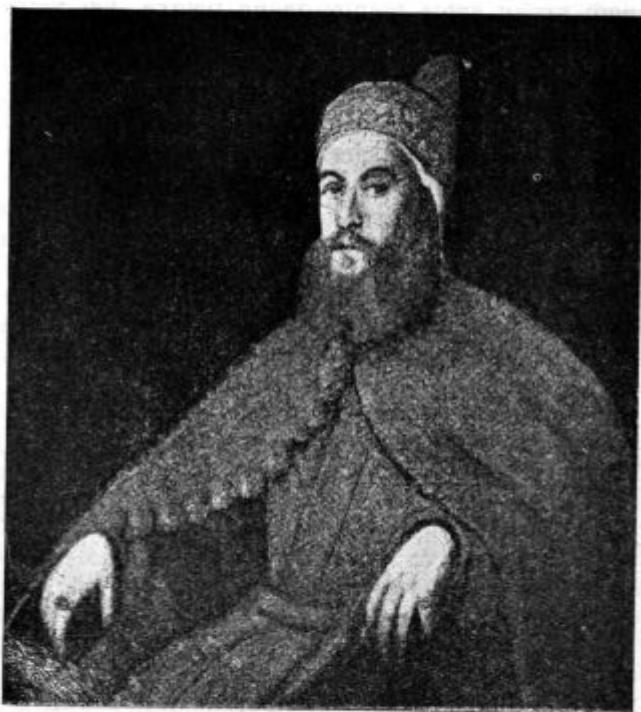
S propadanjem pomorske trgovine je propadalo tudi beneško vojno ladjevje in razsulo bi se bilo povsem, da mu ni tik pred polomom vdahnil junaški admiral Angelo Emo novega življenja: V Emu se je še enkrat — v zadnjič — pojavil stari mornariški duh pomorske kraljice. Posrečilo se mu je preustrojiti zanikerno vojno mornarico, s katero je nato dosegel lepe uspehe v pomorskem pohodu proti Tuniškemu deju (1784.-1790.). To je bilo zadnje vojno dejanje in zadnji vojni uspeh, ki ga je dosegla Serenissima. Emo je umrl prvega šusca 1792. v najlepši moški dobi in je zapustil svoji domovini lepo urejeno ladjevje, ki ga je sestavljalo šest velikih vojnih ladij, dvajset križark in mnogo manjših ladij za varstvo beneških pristanišč. Vrh tega je bil beneški arsenal dobro preskrbljen z ogromnimi zalogami vsega potrebnega, da se zgradijo in oborože nove vojne ladje. Pomislimo le, da je 5293 topov ležalo v arsenalskih skladiščih z vso potrebno municijo! V ladjedelnici so tesali ob novih ladjah in tudi starejše so bile tamkaj zasidrane kot rezerva. Za moštvo pač ni bilo treba skrbeti, to je bilo prvovrstno na obeh obalah in lahko ga je bilo najti, saj je takrat beneška trgovska mornarica štela še krog sedem sto brodov.

To je bila res lepa zapuščina admirala Ema, ki pa svoji domovini enega ni mogel zapustiti — moža svoje odločne železne volje, ki je bil toli potreben, da bi s krepko roko vodil državni čoln pogrezujoče se ljudovlade skozi naraščujoče viharje.

Vojska na kopnem je bila še vedno mnogoštevilna, vendar precej zanemarjena. Redna stalna vojska

je štela 22.560 mož; med temi je bilo deset slovanskih polkov s štiri tisoč možmi in dva hrvaška konjeniška polka s šeststo možmi. Slovanski vojaki so tedaj v mirnem času tvorili nekaj več kot petino vse beneške kopne vojske. Videli pa bomo, kako se je ob padcu Serenissime to razmerje nenavadno dvignilo, kako je ednajst tisoč mož «Schiavonov» tvorilo skoroda edino zanesljivo posadko razpadajoče ljudovlade.

V vojnem času je namreč ljudovlada lahko podvojila svojo vojsko in vrhu tega še vpoklicala —

Dož v svečanostni opravi.

kakor smo že videli — črno vojsko, ki se je v Dalmaciji nazivala «krajne», drugod pa «cernide». Ta črna vojska je štela do 27.000 mož. Vsega skupaj tedaj z redno vojsko kdog 50.000 mož, kar je bilo za one čase

prav lepo število, posebno če pomislimo, da je bil človeški material te vojske prav dober, mestoma celo izboren.

Ali za toli moštva je primanjkovalo ročnega orožja, posebno pušk. Topov je po trdnjavah, ladjah in v skladiščih počivalo res 9761. Ali trdnjave so bile vse zastarele in skrajno zanemarjene, topniški material pa tudi precej v neredu.

Vsemu temu bi se bilo dalo odpomoči v najkrajšem času, če bi ljudovlada ne bolehalo na podedovanem grehu svoje plemenitaške ustave. Vsi vladni in upravni posli so bili v rokah starih plemiških družin, ljudstvo je bilo od njih izključeno. To bi sicer samo ob sebi še ne bil povod k propadu, če bi bili plemiči le sposobni za visoke službe, ki so jih zavzemali, in za poverjene naloge. Na to pa se ni gledalo. V zadnjih časih se je naravnost razpasla razvada, da so zavzemali po predpravicah svojega rojstva in sorodstva odgovorna mesta vsepovsod mže, ki so bili ali po svoji mladosti ali po svoji nepoučenosti naravnost nesposobni za tak posel. Ti so seveda prišli takoj v odvisnost svojih lastnih podrejenecv, ki so ta položaj često prav samopašno izkoriščali.

Nevednost, samopašnost, pojemanje pravega iskrenega domoljubja in dolžnostnega čuta, veselje do udobnega, nasladnega življenja, do vnanjega leska na lastni osebici, vse to je povzročilo podkupljivost, brezvestnost, kovarstvo celo na najvišjih, vodilnih mestih. Poleg vsega pa sta bila velikega pomena nezaupljivost in medsebojno sumničenje, ki sta skozi stoletja kakor mora ležala na javni upravi in na državnih dostojanstvenikih, jim izčrpala njihove moralne sile ter ugladila pot novim idejam.

Fizične moči tedaj beneški ljudovladi nikakor ni manjkalo niti ob njenem polomu, manjkalo ji je duha, ki bi te sile vodil, manjkalo ji je odporne kreposti.

K vsemu temu se je v zadnji uri pridružilo še izdajstvo v lastnih vrstah.

In zato je Dominante padla na tak, njene slavne minulosti nezaslužen način.

Konec slavne ljudovlade.

Z velikimi nadami so dne 9. marca 1788. dvignili Ludovika Manina na dožev prestol. Bil je sto edenindvajseti dož in hkrati zadnji. Za njim ni nihče več zasedel tega častnega mesta, ki je bilo ustanovljeno v letu 697.

Novi dož ni izpolnil vanj stavljenih nad; bil je sicer pošten, raven človek, ali šibek in nesposoben za vladarski poklic, boječ, lahkoveren.

Medtem je izbruhnila na Francoskem revolucija z vsemi svojimi posledicami. Ob tem zgodovinskem dogodku prve važnosti je Serenissima vnovič proglasila svojo nevtralnost in to v strahu, da bi bila sicer oškodovana njena pomorska trgovina. Pri tem sklepu je ostala tudi, ko je po usmrčenju francoskega kralja Ludovika XVI. (dne 21. I. 1793.) skoro vsa Evropa stopila v vojno zvezo ali koalicijo proti Franciji. Koalicija je povabila k pristopu tudi Serenissimo, ki pa je samozavestno odgovorila, da se Francozom nikoli ne bo posrečilo, da bi ogrožali beneških tal. Sicer je v velikem svetu (savi del consiglio di Pregadi) že takrat previdni Franc Pesaro predlagal, naj se ljudovlada za vsak slučaj pripravi na oboroženo obrambo, ali predlog je bil zavržen.

Beneška nevtralnost je Francozom prišla hipno prav, ker so se mogli preskrbovati s pomočjo beneških nevtralnih ladij z živežem in raznimi potrebščinami; potem pa tudi, ker jim je bilo omogočeno, da so s pomočjo svojega poslaništva širili demokratska načela svoje revolucije ne samo po beneškem ozemlju, temveč po vsej gorenji Italiji. In to z uspehom, prav nasprotno kakor so namerovali za braniti beneški državni inkvizitorji. Stotisoče frankov je baje izdala Francija za to svojo agitacijo. Veliki beneški svet je tudi izvedel o tem vrtanju. Sodil je, da ni vreden omembe ter ga zamolčal naproti dožu in starešinstvu.

Šele ko je začela Francija v nastali vojni bruhati ogromne ljudske vojske preko svojih mej ter

je zavojevala Belgijo in Nizozemsko, se je predramila beneška ljudovlada.

Kaj nastane iz tega? Začelo jo je skrbeti.

Starešinstvo (senato) zaukaže z odloki od 10., 17., 24. maja ter 5. in 11. junija vojaške nabore v vseh svojih pokrajinah.²⁷⁾ Odlokov je kar deževalo, niso pa imeli zaželjenega uspeha, ker je proti starešinskim odlokom deloval pod roko veliki svet, ki je kot pristaš brezpogojne nevtralnosti pričel s tem svojo dvojno, pozneje tako usodno vlogo. Tako so se nabori le deloma vršili, trdnjav pa nihče ni pregledal, niti popravil.

Da, celo do uradnega priznanja francoske ljudovlade je prišlo, kar je odprlo prepad med beneško ljudovlado in med ostalimi evropskimi državami. Saj je malo prej izjavil sardinski kralj Viktor Amedej III. (1773.-1796.), da bo smatral vsako italijansko državo, ki ne bo pristopila k obrambni zvezi proti Francozom, za zaveznico revolucionarne Francije.

Te razmere so se na mah temeljito spremenile, ko je leta 1796. vdrl mladi general Napoleon Bonaparte s francosko vojsko v gorenjo Italijo. Napoleon je namreč na svojem pohodu proti avstrijski vojski prav brezobzirno zasedel beneške pokrajine. Tako sta morala Crema in Brescia plačati Francozom vojni prispevek, kakor da bi pripadali sovražni in ne nevtralni državi.

To je vznemirilo ljudovlado in veliki svet je vendarle spoznal nevarnost. Spoznanje pa je rodilo brezglavo zmešnjavo.

Kaj sedaj? Posredovati pri Napoleonu? Poizkusili so, uspeh pa je bil ničev, ker so Francozi v neprestanih bojih proti Avstrijcem zasedli tudi druga beneška mesta, med katerimi je bila Verona. Na morju pa so se pojavili francoski korzarji, ki so jeli napadati in pleniti beneške trgovske ladje, tako da

²⁷⁾ «..... fu comandato di trarre dalla Dalmazia fanteria e cavalleria, fu ordinata una coscrizione di schiavoni, una leva in Istria, un'altra in Terra Ferma.» Capp., knj. XII, str. 442.

je bila beneška pomorska trgovina v kratkem času povsem na tleh. Zdi se, da so Francozi prav hoteli izzivati ljudovlado do kakega neprevidnega koraka.

Tedaj je sklenila Serenissima, da vsaj nekaj ukrene za obrambo glavnega mesta. Vpoklicali so 2. junija 1796. vse ladjevje in vse razpoložljive čete domov. Kmalu je po morskih lokvah in v mestu samem kar mrgolelo čet.²⁸⁾ In že se je zdelo, da se predramlja stari beneški vojni duh. Tudi v beneških mestih, še bolj pa med kmeti italske celine, je kipelo sovraštvo proti Francozom. Ljudje so komaj čakali, da planejo nanje.

Temu vretju in gibanju pa je deloval naproti revolucijski odsek v Milanu, ki so ga bili ustanovili za francoska prekucijska načela navdušeni domačini. Njegovo delovanje je bilo uspešno, med italijanskim prebivalstvom je pridobivalo vedno več pristašev, slednjič celo v beneškem velikem svetu samem.

Bonaparte je med tem časom potolkel več avstrijskih vojsk, jih potisnil v gore ter jih zasledoval do Leobna na gorenjem Štajerskem. V Italiji je pustil le šibek oddelek svoje vojske, da mu krije hrbet.

Nenadoma počijo na beneških tleh demokratske ustaje, ki zajmejo Bergamo (12. marca), Brescia, Salò, Desenzano i. t. d. Ustaje so podpirali v Italiji zaostali francoski častniki. Ali že se pojavi protigibanje od strani zvestih pristašev stare beneške vlade. To gibanje podpirajo naravno beneške čete. Salò se mora vnovič podati, Brescia je ogrožena. In v tej meščanski vojni pade tudi na stotine francoskih vojakov.

Lahko si tedaj predstavljamo Napoleonovo jezo, ko je zvedel, kaj se mu godi za hrbtom, kako se mu ogroža zveza z Italijo. Zato kaj rad sklene (18. aprila 1797.) premirje z Avstrijo, pri katerem se je hkrati tudi že odločila nadaljnja usoda beneške ljudovlade, kakor se je pozneje točno izpolnila. Preden pa je

²⁸⁾ «Formicolavano intanto le soldatesche venute dalla Terraferma d'Italia, dalla Dalmazia, dall'Albania e dalle isole Ionie» Capp., knj. XIII., str. 52.

bilo premirje v Leobnu podpisano, se je obrnil Napoleon že z ostrim ultimatumom do Serenissime, v katerem ji je z ostrimi besedami očital vse njene grehe in v nadaljnjih 14. točkah zahteval zadoščenje.

Ta ultimatum je prebral dne 15. aprila francoski general Junot s trdim glasom pred dožem v svečanostni seji velikega sveta. Bilo je kakor bi bila strela udarila v od starosti že razmajan kozolec. V sledeči seji je starešinstvo sprejelo vse Napoleonove zahteve, dasi je bila marsiktera precej poniževalna, vendar pa je sklenilo, da nadaljuje z obrambenimi deli ter naložilo lagunskemu proveditorju (17. aprila), naj v bodoče zabrani vhod v beneške morske lokve vsaki vojni ladji, naj je tudi prijateljska.

Predvani odgovor beneškega starešinstva Napoleonu ni bil všeč, saj je le čakal na kak povod, da plane z vojno silo na ljudovlado, jo uniči in izroči Avstriji, ki mu je zato obljubila svoja posestva v gorenji Italiji. Povod se je kaj kmalu našel, ker: kdor išče, ta tudi najde.

V tem je (18. aprila) poročal lagunski proveditor Zuanne Zusto dožu o vojaški sili, ki je branila beneške lokve ali lagune. Bilo je to 205 oboroženih ladij, med temi 37 velikih, s 750imi topovi in 5216 mož posadke; 2900 mož pa je bilo nastanjenih po trdnjavah. Zahteval je pomnožitev posadke v mestu samem.

Tudi drugače se je Serenissima pripravljala na obleganje.

Medtem so se Napoleonu ponudili novi povodi, da pritisne ljudovlado ob zid. V Veroni se je 17. aprila uprl del meščanstva proti Francozom, ki so jih po hudih bojih in s pomočjo nekaterih slovanskih čet vrgli iz trdnjave. Še le po osemdnevnih bojih se je posrečilo francoskemu generalu Kilmaine-u, da je znova zavzel mesto.

Drugi dogodek se je vršil tri dni nato ob vходу v beneške lokve. Ta vhod si je hotela izsiliti francoska vojna ladja «Le liberateur d'Italie», ki je zavrnjena, jela streljati iz svojih osmerih topov na beneške ladje, ki so bile tam vsidrane. Tedaj jo napade

beneška galeota, ki ji je poveljeval kapetan Viškovič. Njegovi mornarji, sami Kotorci, so francosko ladjo zajeli, pobili pet francoskih mornarjev, med temi njihovega poveljnika, ter jih zajeli šestdeset.

Beneško strahopetno starešinstvo je nato nemudoma poslalo dva posredovalca k Napoleonu, da mu pojasnita, kako v obeh omenjenih zadevah beneške vlade ne zadene nobena krivda.

Napoleon teh poslancev niti ni hotel sprejeti, češ, da so omadeževani od francoske krvi.²⁹⁾

Beneška vlada je sprejela potrta to vest. Kaj storiti? Obrnili so se celó do francoskega poslanika g. Lallementa, ki je bil seveda v zvezi z beneškimi prevratniki. Po njegovem nasvetu se je preustrojil veliki svet, ki je pomnožil število svojih članov na 42 ter si nadel zveneče ime «Conferenza». Ta nepostavno in samovoljno ustanovljeni odbor je zboroval nato pod doževim predsedstvom ter odločal o nadaljnji usodi ljudovlade.

Prva seja konference se je vršila 30. aprila. V tej seji je konferenca določila, da pripada izključno nji skrb za politični obstoj ljudovlade. S tem je bila tudi že zapečatená usoda plemenitaške vlade.

Istega dne so se začuli topovski streli iz smeri, kjer je stala Fusina. Tam so skušali Francozi s tristo možmi in enim topom pripraviti zakope. Spopadli so se z beneškimi četami. Praporščak Oršič od Mitrovičevega polka, je prihitel v konferenco in ji prinesel vest z bojišča.³⁰⁾ Konferenca se je te novice tako prestrašila, da so se že čuli glasovi, naj se mesto vda Francozom. To je bilo naravnost smešno, če pomislimo na malenkostno število napadalcev, na čvrsto vojsko, ki je tedaj taborila v mestu, in na pravi vojniški duh, ki je to vojsko prešinjál, kakor se pač razvidi iz gorenje praske.³¹⁾

²⁹⁾ «Io non posso ricevervi, o signori, essendo voi e il vostro senato lordi del sangue francese.» Capp. knj. XIII., str. 245.

³⁰⁾ «L'alfiere Orsich del reggimento Mitrovich...» Racc. cron., knj. II., str. 219.

³¹⁾ «Venezia invece era presidiata da 206 legni armati, da 11.000 schiavoni, 3500 italiani, da 800 pezzi d'artiglieria.» Capp., XII., knj., 299. stran.

V mestu se je sedaj poleg francoske stranke pojavil še nov prikrit sovražnik v osebi Tomaža Condulmerja, namestnika lagunskega proveditorja Zuaneta. Ta mož je videl povsod le svojo osebito v ospredju in je — deloma figovec, deloma izdajalec lastne domovine — s svojim postopanjem Napoleonu naravnost olajšal uničenje beneške ljudovlade. Zgodovinar Cappelletti vzklikuje: «Kdo je, ki ne uvidi jasno goljufijo in izdajstvo tega moža!» O njem bo še govora.

Ves trud beneške konference in starešinstva, da bi utolažili Napoleonovo jezo, je bil zaman. Pogajanja so se pretrgala in 1. maja 1797. je izdal Napoleon vojni proglas proti beneški ljudovladi. Proglas očita Serenissimi v teatraličnem tonu sovražno postopanje proti Francozom, ker je za njegovim hrbtom zbrala vojsko in med njo deset slovanskih polkov z namenom pogubiti ga, ko je prodiral proti Dunaju.³²⁾ Hkrati je udaril s svojo vojsko proti mestu in je 2. maja dospel že v Mestre.

Kaj je ukrenila medtem hrabra «Conferenza»? Vsa preplašena se je zbrala 2. maja k seji, v kateri so predlagali splošno razorožitev in odslovitev slovanskih polkov, ki so Napoleona posebno bodli v oči, ter ustavitev nadaljnjih naborov.³³⁾

Vprašanje o razpustu slovanskih polkov je zaprejš sploh tvorilo glavno točko v vseh konferenčnih sejah. Ti polki so bili Napoleonu in francoski stranki med Benečani pravi trn v peti. Znana je bila njihova bojevitost in zvestoba toli Napoleonu kolikor

³²⁾ «Il governo veneto approfitta questi giorni della settimana santa per metter sull'armi 40.000 paesani, ai quali aggiungendo dieci reggimenti di Schiavoni, organizzati in differenti Corpi d'Armata, si dispone in varie situazioni ad oggetto di rompere ogni specie di comunicazione fra l'armata e i pochi battaglioni lasciati in Italia» tako očita Napoleon beneškemu starešinstvu. Capp., XIII., str. 54.

³³⁾ «. . . . si propose il generale disarmo e l'allontanamento delle truppe schiavone.» Capp., knj. XIII., str. 293.

³⁴⁾ «. . . . avvertire il Provveditor Generale in Dalmazia ed Albania di sospendere qualunque ulterior raccolta ed innoltramento a questa parte di Craine.» Racc. cron. knj. II., str. 244.

prevratnikom. Še le ko bodo ti polki zapustili mesto, do igra dobljena. Ali kako opravičiti njihovo odslopitev v teh dnevih sile in potrebe? Beneško ljudstvo je bilo v svojem jedru po veliki večini silo domoljubno, nasprotno prevratnim načelom in prepričano o poštenju slovanskih polkov, ki so premnogokrat prelili svojo kri za Serenissimo.

V teh dvomih je segla prevratna stranka po prav malo plemenitem sredstvu, ki ga slednjič niti namen ni opravičil: pričela je trositi obrekovalne vesti, da se pojavljajo med slovanskimi četami znaki upora³⁵⁾, da celó nameravajo opleniti mesto.³⁶⁾ Ali te vesti niso našle prave vere niti v konferenci. Opozicija je zaničkala, da bi kaj takega sploh bilo mogoče, in je za enkrat sklenila, naj se te «najzvestejše čete le nadzorujejo.³⁷⁾

Šestega maja se vendar sklene, da se bodo slovanski polki razpustili, če bi Napoleon ne hotel odnehati od te zahteve. Kako naj bi odnehal, saj je ta zahteva tvorila **prvo točko** njegovih mirovnih pogojev, saj je pač stremel za tem, da zazoroži ljudovlado.

Seje slavne konference so medtem postajale vedno burnejše. Naravno: Napoleon pred vratmi. Seveda je štela Napoleonova oblegovalna vojska smešno število treh tisoč mož in potrebnega ladjevja niti ni imela. Ali strah je lepa reč. Starešine so se nečesa bali, morda bolj notranjih sovražnikov ali prevratnikov, samo vedeli niso, kje naj jih iščejo. In sploh se zdi, da so bili nekateri bolj v skrbeh za svoja posestva, kakor za meje in blagor zapuščene domovine.

V seji 5. maja je n. pr. Condulmer naravnost pretirano poročal, kako so Francozi že zasedli Chiogio. Ta vest je konferenco tako pretresla, da je zboro-

³⁵⁾ «Eransi calunniati gli Schiavoni quasi tendenti ad una rivolta.» Racc. cron., II. knj., str. 244.

³⁶⁾ «Per riuscirvi fu sparso ad arte che quelle milizie (Schiavoni) erano in ribellione e macchinavano il saccheggio della Dominante. Ma la proposizione trovò validi oppositori, che smentirono la sussistenza del fatto.» Capp., knj. XIII., str. 293.

³⁷⁾ «Non si potè che decretare, che una diligente sorveglianza sulla condotta di quelle truppe fedelissime.» Isti, istotam.

vala vso noč do jutra 6. maja. Condulmer je dosegel pooblastilo, da se pogaja s Francozi, ter da jim sme odstopiti Chioggio in trdnjavo Brondolo. Hkrati je zahteval razpust «Schiavonov»...

O tem razpustu se je razpravljalo vnovič v seji 7. maja. Od 42 članov, ki so sestavljali konferenco, se jih je 36 izjavilo proti blatenju in natolcevanju slovanskih čet, češ, že nad enajst mesecev so v mestu in se nimamo kaj pritoževati ne glede discipline, ne glede zvestobe.³⁸⁾ Še je prevladovala stranka, ki ljudovlade ni hotela brezpogojno razorožiti. Ali le še za malo časa.

Prišel je usodni osmi maj, ki je bil odločilen za obstoj slovanskih polkov, a tudi za ljudovlado samo.

Vnovič se sestane konferenca. Seja je bila nad vse burna. Vstane Nikolaj Morosini, pooblaščenec notranjega varstva stolnice³⁹⁾, ter jame utemeljevati svoj predlog za odstranitev slovanskih čet, češ med njimi vlada nezadovoljstvo, ker že nekaj mesecev niso prejeli plače. Zato so postali predrzni («insolenti»), treba jih tedaj pomiriti s takojšnjim izplačilom zastalih prejemkov. Naj se jim izplača še za en mesec naprej, da jih bo lažje odsloviti.

Dož je seveda takoj nato izdal tozadevni plačilni nalog.

Vsa bajka pa je bila zlobna izmišljotina prevratnikov, ki so najprej zadrževali slovanskim vojnikom plače, da bi jih vznemirili. Nato so delili med nje v hrvaškem jeziku tiskane letake, seveda brez vsakega podpisa, v katerih so jih opozarjali, da jih hoče beneška vlada razorožiti in predati Francozom.⁴⁰⁾ Lah-

³⁸⁾ «... ribattevano finalmente col fatto e coll'esperienza di undici mesi la vantata subordinazione dei fedelissimi Schiavoni.» Racc. cron., II. knj. str. 252.

³⁹⁾ Deputato all'interna custodia della capitale.

⁴⁰⁾ «... e perchè si vedesse realmente tra gli schiavoni un'apparenza almeno di sommossa, si sospesero a questi soldati le paghe, e intanto per le caserme furono sparsi dei viglietti anonimi in lingua illirica per cui si avvertivano, che il governo li voleva tradire, che sarebbero disarmati e consegnati in mano ai francesi. E con questo artificio infame se ne ottenne l'intento.» Capp. knj. XIII., str. 299.

ko si mislimo, kako so take vesti vplivale na dalmatinske prostake. Čudno, da med njimi ni zavrelo. Ali ohranili so za sedaj še mirno kri, dasi jim je skrb za njihovo usodo zajela duše. Do uporov ni prišlo.⁴¹⁾

Za Morosinijem je govoril Jakob Grimani, ki je z vso nasilno zgovornostjo zahteval, naj se slovanski polki takoj vkreajo in odpošljejo iz mesta, ker grozé mestu s strašnim klanjem. Da, tako dobro je bil poučen o stvari, da je vedel povedati, da bodo Slovani začeli klati najprej plemiče.⁴²⁾ Seveda na vsem naltolcevanju ni bilo pičice resnice, kakor so poznejši dogodki očitno dokazali. Ali vtis je to napravilo v konferenci. Vest je pretresla prisotne do mozga, niti jim ni prišlo na um, da bi vprašali po dokazih. Le lagunski proveditor, stari poštenjak Zuanne Zusto, je mirno in dostojno izrekel na to govorniško ploho spomina vredne besede: «Slovani so tolažba dobrim, kot tudi ne morejo biti drugega kakor strah hudobnim!»⁴³⁾

Zaharija Valaresso pa je pripomnil suho in stvarno: «Če se hočemo braniti, pridržimo slovanske polke; če ne, odpustimo jih.»

Zdaj je nastopil znani Condulmer z najstrašnejšo vestjo, namreč, da se bes in grožnje slovanskih čet obračajo posebno proti njemu, ki ga nočejo več slušati.⁴⁴⁾ Če je bilo to res, so čete menda že vedele, zakaj mu niso preveč zaupale. Mož pa je zamenjal svojo osebo z ljudovlado.

⁴¹⁾ «Tutto era iniquità, tutto perfidia nei capi rivoluzionari Si volevano inquieti (gli Schiavoni) dai Rivoluzionari, per quindi calunniarli, onde aver un apparente pretesto per allontanarli, da questo allontanamento ne derivava la conseguenza vagheggiata, che non rimanevano forze ad appoggiare la flottiglia e a difendere la capitale.» Racc. cron., II, knj., str. 253.

⁴²⁾ « . . . sostenne con tutta sua veemenza . . . che s'imbarcassero sollecitamente gli Schiavoni, onde allontanare dalla Città la cruda stragge che minacciavano . . . perchè gli Schiavoni inferociti avrebbero incominciato il massacro dai Nobili stessi.» Racc. cron., II, knj., str. 254.

⁴³⁾ «I Schiavoni xe el conforto dei Buoni, come no i pol esser che el spavento dei Cattivi.» Racc. cron., II, knj., str. 254.

⁴⁴⁾ « . . . il furore degli Schiavoni contro la — sua persona.» Isti, istotam.

Tem novicam je dostavil Jakob Grimani še, da je v mestu 16.000 zarotnikov. In ko drugi taki grozi ne morejo verjeti, je podal jasen dokaz, češ: «Opazili smo že nekatero odlično gospo, ki je šivala trobarvne (t. j. francoske) kokarde!»⁴⁵⁾

Danes ne moremo doumeti, kako je tako nedolžna opomba mogla toli pretresti može. Ali prav s tem je bil dosežen višek in sklenil se je razpust slovanskih polkov.

Ali grozotnih novic še ni bil konec. Isti večer zaprosita Nik. Morosini in mirodilničar Tomaž Zorzi, ki je postal nekak ljudski tribun, za sprejem pri dožu, ki se jima menda ni zdel še dovolj preplašen ter mu zaupata, da sta slišala od tajnika francoskega poslaništva, da bo jutri (9. maja) izbruhnila revolucija v mestu in da bodo dvignili «drevo svobode» prav — Schiavoni, ki so menda že vsi Jakobinci.⁴⁶⁾

Namen je bil prozoren — odpraviti slovanske polke čimprej iz mesta. Ta novica je na doža izredno vplivala. Ubogi mož je bil kar mehek od strahu. Saj je bil znan njegov izrek o priliki, ko mu je (30. aprila) Condulmer poročal o začetnih operacijah francoskih čet. Tedaj je dož Lod. Manin vzdihnil: «Nocoj nismo varni niti v svojih posteljah.»⁴⁷⁾

Ta dobričina pač ni bil poklican, da reši v tako nevarnih časih vsaj čast domovine, če drugega ne.

Odhod slovanskih polkov je bil določen na dan 11. maja.⁴⁸⁾ Ta dan bi morale ladje odpeljati vojnike, ki so do zadnjega vztrajali, ki so bili najboljša in slednjič edina bramba pomorske kraljice.⁴⁹⁾

⁴⁵⁾ « già a quell'ora si era veduta qualche Dama(!) di rango a lavorar pubblicamente Cocarde tricolorite.» Isti, istotam.

⁴⁶⁾ Capp. XIII., str. 301. —

⁴⁷⁾ «Sta notte no semo sicuri ne anche nel nostro letto.» Capp., knj. XIII., str. 282. in isto Racc., cron., knj. II., str. 218.

⁴⁸⁾ «Nel dì 10 maggio fu decretato il pronto imbarco delle truppe schiavone, le quali sarebbero state l'unico antemurale a difesa di Venezia contro qualunque attacco straniero.» Capp., knj. XIII., str. 306.

⁴⁹⁾ «Nel seguente giorno 10. V. unitasi la Signoria con i Savi attuali si deliberò il pronto imbarco de' fedeli Oltremarini, poichè alla loro presenza non era possibile eseguire la già decisa rivoluzione.» Racc., cron., knj. II., str. 261.

Medtem so predložili zarotniki konferenci (9. maja) ponarejeno listino, iz katere naj bi se spoznale Napoleonove želje in njegovi mirovni pogoji, če hoče ljudovlada še životariti. Ena prvih točk je bila zopet odstranitev slovanskih polkov. V druge točke se ne nameravam spuščati; obsegale so pač vzpored prekucijske stranke. Vse točke in zahteve je večina z dožem vred brezpogojno sprejela. Glavne točke so bile odpoved dosedanje plemiške vlade, odprava dosedanje ustave ter ustanovitev neke začasne vlade, sestavljene iz 24 meščanov, ki naj bi se imenovala «municipalità provvisoria», nadalje uničenje vseh dosedanjih državnih znakov (levov sv. Marka) ter povabitev francoski vojski, naj vkoraka v mesto. Skoro brez ugovora in pod pritiskom najhujše groze je plemiška vlada sama sebe odstavila dne 12. maja 1797. z navadnim odlokom starešinstva. V tem usodnem dnevu se je zbralo 537 starešin od najmanj 600, kakor je zahteval zakon. Piazzetta pred doževo palačo in trgom Sv. Marka je bila natlačeno polna beneškega ljudstva, ki je — povsem nepoučeno o vseh teh dogodkih — nemirno pričakovalo, kako se bo oblikovala njegova prihodnost.

Medtem ko so starešine razpravljali o edinem predlogu, o premembi državne ustave, se začuje zunaj nekaj streliv. Del pravkar odjadrajočih slovanskih čet je s temi streli pozdravljajl zaostale tovariše, ki so enako odgovarjali.⁵⁰⁾

Ti pozdravni streli so docela preplašili doža in starešinstvo, ki je mislilo, da je onih bajeslovnih 16.000 zarotnikov že na pohodu. Čujejo se obupni klici po glasovanju in to se tudi izvrši v vsej naglici in v največji zmešnjavi. 512 starešin je glasovalo za novo «demokratsko» ustavo, torej za lastno odpravo, 20 proti, 5 se jih je odtegnilo glasovanju.

Slavna Dominante Venezia je s tem činom prenehala biti.

⁵⁰⁾ «In questo mentre, ecco si odono all'improvviso alcune scariche di fucile, con le quali gli schiavoni, nell'atto d'imbarcarsi, salutavano nel sottoposto canale i loro patrioti; ed a questi rispondevano con lo stesso saluto alcuni bocchesi (Kotorci) alloggiati a santo Zaccaria.» Capp., knj. XIII., str. 308.

Dan poprej se je poštenjak Zuanne Zusto odpovedal svoji časti kot lagunski proveditor.

Nadaljnja usoda ljudovlade je znana. Dne 16. maja so ljudovladini zastopniki podpisali z Napoleonom sramotno mirovno pogodbo, ki je nihče ni več overovil (ratificiral); beneška vlada ne, ker je ni bilo več, Napoleon ne, ker je beneška vlada ni! Bila je to pač zvita poteza francoskega poveljnika.

Dne 17. maja je vkorakalo 4000 Francozov v mesto. Istega dne še le se je sestavila nova beneška vlada — «municipalità provvisoria». Prej se tega ni upala radi hudih izgredov domoljubnega preprostega beneškega ljudstva. Od nove vlade so takoj odpadla dotlej beneška mesta na «Terrafermi». In kakor je ona varala svoje lastno ljudstvo, tako je bila sedaj prevarana tudi od Napoleona, ki je kmalu nato sklenil z Avstrijo mir v Campoformiju (oktobra 1797.). Na podlagi mirovnih določil je sedaj ponosna Serenissima postala enostavno avstrijska pokrajina. Dne 18. januarja 1798. so vkorakale avstrijske čete v izdano in izmučeno mesto. In tedaj je slavna «municipalità provvisoria» klaverno prenehala.

Vrnitev v domovino.

Razočarani, mrkih pogledov, ranjeni v svojem vojaškem ponosu po nepošteni igri, ki jo je igrala z njimi prevratna stranka, so se vračali slovanski polki domov. Tlačila jih je skrb za bodočnost. Prihajali so iz glavnega mesta, kjer se je pred njihovimi očmi odigral državni polom. Odslovljeni, ker niso bili več potrebni. V stolnici so zadnje čase mnogo čuli o svobodi, enakosti in bratstvu. Težke misli so se porajale v sicer jasnih vojaških možganih.

Protivni vetrovi so zakasneli njihov odhod do 13. maja.⁵¹⁾ Slednjič so odšli. Vrnili so se popolnoma oboženi. Izdan pa je bil ukaz še od odstopivše vlade, da morajo izročiti orožje v zadarska skladišča.⁵²⁾

⁵¹⁾ «..... la contrarietà dei venti ritarda la partenza degli Schiavoni, che tuttavia in numero di oltre diecimila si trovano dentro di questi Porti.» Racc. cron., II. knj., 272. str.

Ukaz je izvršil z veliko previdnostjo tedanji dalmatinski generalni proveditor⁵²⁾ Andrej Querini, poznejši poveljnik avstrijske c. kr. mornarice in tajni svetnik. Ta je spravil orožje in strelivo slovanskih vojnikov sproti, kakor so prihajali z ladjami in se izkrcevali na dalmatinski obali, ter jih spravljaj v javna skladišča, da jih pozneje izroči — avstrijski vladi.

Vojniki so se razšli vsak v svoj rojstni kraj. Razorožitev se je vršila še precej mirno; vojaštvo je bilo pač trudno od dolge vojne in željno miru. Prevrzatnih idej baš niso prinašali v deželo, vsaj prostaki ne. Morda se je ta ali oni višjih častnikov takih idej napil po beneških kavarnah in tavernah ter postal neposredno sokriv na razpustu lastnega polka.

«Municipalità provvisoria» pa je za njimi že poslala svoje komisarje, same rojene Dalmatince, da tudi Dalmacijo uredé v demokratskem duhu. Ti komisarji so prispeli z mnogimi tiskovinami in s tiskarskimi stroji. To so bili prvi tiskarski stroji v Dalmaciji, ker Serenissima v svojih pokrajinah in naselbinah nikoli ni dovoljevala ustanovitve kakršnekoli tiskarne. Namen je bil navdušiti ljudstvo za načela francoske revolucije, ki jih je širila omenjena «municipalità.»

V tem pa se je pojavil po vsej Dalmaciji letak v hrvaškem jeziku, a pisan deloma z italijanskim pravopisom, ki je pozivljaj ljudstvo, naj se osamosvoji od vsaktere vlade, torej tudi od beneške, kjer so vrgli sv. Marka ob tla in postavili na prestol Jakobince in čifute ali žide, ter pregnali slovanske bojavnike na nepošten način iz stolnice. Ljudstvo naj zaupa v teh

⁵²⁾ « Giunto però colà (a Zara) si farà sollecito nel far, che sieno consegnate in que' Pubblici Depositi le armi tutte, ed ogni altro effetto di Pubblica ragione.» Racc. cron. II. knj., 264. str.

⁵³⁾ Provveditore generale je bil nekak namestnik in višji poveljnik. Imenovan za dobo treh let je imel v rokah upravne, sodne, vojaške in politične zadeve svoje pokrajine.

burnih časih v svojo moč, ker druge rešitve ni od nobene strani.⁵⁴⁾

Letak so razdeljevali na Telovo (15. junija 1797.) po vsej Dalmaciji in je prava slika razpoloženja ljudske duše v onih dneh. Brez dnevice je in brez podpisa, bržkone pa ga je sestavil frančiškanski pater Dorotič.⁵⁵⁾

S tem proglasom je bila vržena takorekoč plamenica v smodnišnico. Na vseh koncih in krajih je prekipelo obče nezadovoljstvo z nastalimi razmerami na površje. Ljudstvo je začutilo, da plava v brezvladju in je v slepi strasti iskalo krivcev, ki so ga zapeljali v to mučno negotovost, da se na njih maščuje. Ko se dolgoletne, trajne oblike podirajo, nastane vedno gorje in često plača nedolžni za dolžnega.

Najprej so nemiri bruhnili na dan v Splitu, kjer je ljudstvo bilo silno nezadovoljno z bivšim polkovnikom Jurijem Matutinovičem, ki je privedel slovanške čete domov. Matutinovič, lep človek in hraber vojščak, strog v disciplini, je izvedel za vihro, ki se mu pripravlja, ali kljub temu ni bežal iz mesta, ker se mu je zdelo kaj takega sramotno. Z orožjem v roki je pričakoval dogodkov, ki so kaj kmalu nastopili. Zaprl in zagradil se je v svojem stanovanju sam s svojo družino in z enim hlapcem. Ni dolgo čakal, že ga napade razjarjeno ljudstvo. V pesteh je vihtelo orožje, ki ga je izsililo takratnemu splitskemu beneškemu zastopniku Nikolaju Barrozziju. Vdrli so v polkovnikovo hišo. Polkovnik se je junaško branil, dokler ni omagal. Poleg njega je bila ubita tudi njegova žena, ki je pri brambi nabijala puške, ter njegov hlapec. Razjarjeni napadalci so ubitemu polkov-

⁵⁴⁾ Letak nosi naslov: «Proglassenje narodu dalmatinskomu.» — Predolgi je, da bi ga tu ponatisnili celotnega, dasi velezanimiv. Dobesedno ga navaja Giov. Cattilinih v «Memorie» i. t. d.

⁵⁵⁾ «Eine über ganz Dalmatien verbreitete, anonyme, dem Franciskanerpater Andreas Dorotič zugeschriebene Proclamation forderte das Volk zur Selbsthilfe auf und warnte vor den Jakobinern, welche das Land an die Feinde der Religion ausliefern wollten. Nun kannte die Volkswut keine Grenzen mehr.» Die öst.-ung. Monarchie in Wort und Bild; Dalmatien, str. 104.—106.

niku odsekali glavo ter jo nataknili na drog, na kate-
rega so nekoč razobešali beneško zastavo.⁵⁶⁾

Ljudstvo sta nato pomirila kanonika Didoš in
Kovačič ter neki Nikolaj Silovič, ki je oborožil nekaj
ljudi, da z njimi brani odličnejše meščane. On je za-
vrnil tudi nameravani napad Morlakov na mesto.
Ubit je bil tudi polkovnikov prijatelj Marušič, ha-
rambaša grada Sučuraca.

Krvavi izgredi s človeškimi žrtvami so se po-
javili tudi v Trogiru, kjer je ljudstvo razorožilo dve
četi zaostalih beneških pešcev, ki se pa razorožitvi
niso upirali. Ljudstvo je plenilo nato po plemiških
hišah. Slično v Šibeniku in drugod.⁵⁷⁾

Beneški emisarji so vpričo teh dogodkov seveda
tako razumeli, da je njihova vloga doigrana, predno
se je prav začela; vrnilo so se domov.

Ljudski gnev se je s časom polegel. 30 dni po-
zneje so avstrijske čete pod poveljstvom generala
barona Mateja Rukavino zasedle deželo.

Avstrijska vlada pa je trajala le nekaj let, od
1797. do 1806., nakar je Dalmacija pripadla Franciji.
Pod avstrijskim gospostvom se je še marsikaj zgodilo,
kar se nanaša na slovanske polke.

Avstrija je prevzela med drugim zbor dalmatin-
skih invalidov, ki so jih uporabljali za stražno službo
v lagunah in solinah. Ta zbor je bil razdeljen v šest
kompanij. Dalje je prevzela mnogo častnikov slovans-
kih polkov v svojo službo.⁵⁸⁾ Ustanovila je celó pod
naslovom «Reggimento de Dalmati di Marina» nekaj
pomorski pešpolk, ki je započel 31. maja 1799., a je
bil razpuščen že junija 1800.⁵⁹⁾

Kar je še polagoma prispelo slovanskih čet iz
Krfca, so jih poslali domov v Dalmacijo ali v beneški
arsenal.⁶⁰⁾

Jonske otoke so namreč zasedli Francozi; ali v
Krfu utaborjene slovanske čete so odklonile ponud-

⁵⁶⁾ Catt. «Memorie» i. t. d. stran 37., 38., 39.

⁵⁷⁾ Isti, str. 44. do 50.

⁵⁸⁾ Geschichte der K. u. K. Kriegs-Marine, II, del, I. zvez.,
str. 98., 99.

⁵⁹⁾ Ista str. 99.

⁶⁰⁾ Ista str. 104.

bo, da bi prestopile v francosko službo, zahtevale so, naj jih pošljejo domov.⁶¹⁾

Ne dolgo potem zaplapolajo tudi preko Dalmacije zmagovite francoske zastave. Francoski proveditor prevzame upravo dežele s posebnim proglasom na «Morlake», ki jih imenuje «vredne sinove plemenitih vojščakov.» Proglas, ki je z dne 24. decembra 1806. se bere v uradnem listu, ki je bil pisan dvojezično ter nosil naslov: Il regio Dalmata — Kraglski Dalmatin. Proglas obljublja, da bo pod francosko vlado bolje, ker bodo kmetje v prvi vrsti postali gospodarji one zemlje, ki jo obdelujejo.

V uradnem listu najdemo še en spomin na žalostne dogodke ob razpustu slovanskih polkov in sicer vest, da je ban (t. j. podkralj) Evgen vzel pod svoje pokroviteljstvo troje nedorastlih sirot polkovnika Matutinoviča, ki je bil ubit radi ljubezni, ki jo je gojil do Francije.⁶²⁾ Kar priča za mojo trditev v začetku tega poglavja, da se je bil ta ali oni častnik slovanskih polkov navzel revolucijskih načel. —

In s tem bodi zaključen ta zgodovinski obris o usodi slovanskih polkov slavne Dominante.

⁶¹⁾ Ista str. 130.

⁶²⁾ «Za(r)adi gliubavi koju imadiasce kolonel Matutinovich Franci (Franciji) poghibe nemilim načinom godište 1797» Kraglski Dalmatin 3. I. 1807. — broj I.

VIRI.

- 1.) Venezia e le sue Lagune, 1847., G. Casani.
 - 2.) Raccolta cronologico ragionata di documenti inediti, che formano la storia diplomatica della rivoluzione e caduta della Repubblica di Venezia, 1799.; prva in druga knjiga.
 - 3.) Storia della Repubblica di Venezia, Cappelletti, posebno od knjiže VII. do XIII.
 - 4.) Compendio della storia generale de' viaggi, 1786., knjiga IV. «Dalmazia veneta.»
 - 5.) Memorie degli avvenimenti successi in Dalmazia dopo la caduta della repubblica Veneta, 1841., Giov. Cattalinich.
 - 6.) Geschichte der k. u. k. Kriegsmarine, 1891., Jos. Ritter v Lehnert; II. del, 1 zvezek; Öst. venetianische Kriegsmarine.
 - 7.) Die öst.-ung. Monarchie in Wort und Bild: Dalmatien, 1891.
 - 8.) Kraški Dalmatin iz l. 1806.
 - 9.) Ricerche storico-critiche, Venezia 1803, Giac. conte Filiasi.
- Poleg drugih manjših, Okrajšave, ki jih rabim pri sklicevanju na te vire, so menda umljive.

F. S.:

NEKAJ SPOMINOV NA FRANA ERJAVCA

Koledar «Goriške Matice» za l. 1934. je priobčil temeljit spis o pisatelju in znanstveniku profesorju Franu Erjavcu. Morda ne bo odveč, če obnovim še jaz nekaj spominov na tega znamenitega moža.

Bilo je 12. januarja proti večeru l. 1887., ko sem srečal v goriški ulici Rastello Frana Erjavca. Na moj spoštljiv pozdrav se ustavi in me nagovori. Razgo-

varjala sva se par trenutkov o vsakdanjih stvareh. Bil je kakor navadno, ni mu bilo poznati nikake bolezni. Moj Bog, kdo bi si bil mogel tedaj misliti, da ga ne bom več videl živega.

Drugi dan se je ko blisk raznesla po mestu tužna vest, da je profesor Erjavec umrl. Ta nenadna smrt odličnega moža je silno pretresla in potrla vse njegove prijatelje in znance, ki so tako nepričakovano izgubili iz svoje srede nenamestljivega člana.

Pogreb je bil veličasten. Udeležila se ga je ogromna množica žalnih gostov. Razne deputacije iz mesta in dežele ter številni venci s trakovi in napisi so poveličevali tužno slovesnost. Posebno krasen je bil venec pokojnikovega rodnega mesta, ki sta ga nosila odposlanca Ljubljane Ivan Hribar (sedanji minister na r.) in Anton Terstenjak. Sneg je naletaval, ko se je žalni sprevod pomikal po mestnih ulicah.

Na grobu so pevci goriške čitalnice pretresljivo zapeli žalostinko «Jamica tiha» in marsikatera solza je zdrknila po licu. Poslovilni govor je govoril vitez dr. Josip Tonkli. Med drugim je kot član deželnega šolskega sveta omenil, da je deželni šolski nadzornik poročajoč o Erjavcu izjavil: «To je mož, kateremu nisem vreden odvezati jermenov od čevljev.»

S smrtjo Frana Erjavca je nastala praznina, ki je ni bilo možno popolniti. Nenadomestljiv je bil kot leposlovni pisatelj in kot učenjak. Pogrešala ga je šola, pogrešala so ga naobražena društva.

* * *

Prvotno je bil Erjavec pokopan na neprimernem mestu sredi drugih grobov. Meseca marca istega leta pa je priredila goriška čitalnica Erjavčevo slavnost, pri kateri je sodeloval takratni ljubljanski kvartet in se je pela S. Gregorčičeva divna pesnitev «Umrl je — mož»*) Z dohodki te prireditve so prenesli Erjavca na bolj vidno mesto na voglu dveh poti in mu

*) O tej slavnosti je poročala na uvodnem mestu zelo obširno tedanja «Soča» z dne 11. sušca 1887., števil. 11 — Poročilo je zelo zanimivo, posebno ker nam podaja kaj pester pogled v tedanje čase in omenja kulturne delavce, ki so že kdaj osiveli ali se preselili v boljši svet onstran groba.

postavili lep nagrobni spomenik z Gregorčičevimi stih:

Bil mož si cel in učenjak
in zvest domovju sin,
dokler bo živ Sloven še kak,
bo živel Tvoj spomin.

Hvaležni narod.

Ko so letos definitivno opustili mestno pokopališče na Kronberški strani, so poskrbeli častilci Erjavčevega spomina, da so se prenesli njegovi zemeljski ostanki na novo pokopališče, kjer počivajo sedaj na južno vzhodni strani istega. Prenesel se je tudi spomenik, le brez prvotnega napisa; na nagrobniku stoji zdaj le ime in priimek ter letnici rojstva in smrti.

* * *

S Franom Erjavcem sem se bil osebno seznanil l. 1883. Od tedaj sem imel čestokrat srečo biti v njegovi prijateljski družbi, bodisi v čitalnici, kamor je redno zahajal, bodisi v gostilni, kamor je včasih prihajal med prijatelje in znance.

Erjavec je užival splošno spoštovanje in velik ugled. Njegova osebnost je imponirala, njegova beseda se je uvaževala. Ni bil gostobeseden, a kar je govoril, je bilo tehtno, premišljeno.

Bil je mirnega, tihega temperameta ter blagega in plemenitega značaja. Zadnja leta je bil vedno resen, nekoliko otožen; nikoli ga nisem videl, da bi se bil smejal. Gotovo so na njegovo duševno razpoloženje vplivali udarci neprijazne mu usode, saj njegovo življenje ni bilo s cvetjem posuto — soprogina bolezen, smrt nadebudnega sinčka edinca... A vse nezgode je prenašal junaško, molčé, nikoli ni tožil.

Erjavec je bil izboren govornik in deklamator. Sicer tako resen in tih mož, je ob izvestnih prilikah nepričakovano oživel in dal odduška svojemu prepričanju in čuvstvanju na sijajen način. Slišal sem ga javno govoriti na S. Gregorčičevi slavnosti v P.

l. 1885., ko je s svojim krasnim govorom o zmagovitosti idej poslušalce kakor elektriziral, da so mu v zahvalo priredili viharno ovacijo. — Bil sem priča, ko je v ožjem prijateljskem krogu deklamoval neko lepo Heinejevo pesnitev s tako toplim čuvstvom in tako dovršeno, da je dosegel popoln uspeh. Bilo je videti, da je sam občutil, kar je govoril, da je govoril iz srca, zato so tudi njegove besede našle pot v srcá poslušalcev. —

V prvih letih svojega bivanja v goriškem mestu se je Erjavec živahno udeleževal družabnega življenja. Sodeloval je pri čitalniških prireditvah in se celo kot igralec na odru z uspehom udeleževal.

Zadnja leta je stanoval — kjer je tudi umrl — v II. nadstropju Federicis-eve hiše na voglu ulice Vetturini (sedaj C. Favetti) št. 11 in ulice della Croce št. 4. Najbližji sosed mu je bil dr. Anton Gregorčič, ki je tudi bival v istem nadstropju in v isti hiši. Obe stanovanji sta bili po notranjem hodniku med seboj v zvezi. — Naša odlična moža sta se pogostoma sestajala, se razgovarjala in posvetovala o potrebah našega ljudstva. Dr. Gregorčič je imel pri svojem šolskem snovanju in urejevanju «Soče» v Erjavcu modrega svetovalca ter zvestega pomočnika in sodelovalca.

Da je bil Erjavec iskren prijatelj Simona Gregorčiča, je znano. Obiskoval ga je, kjerkoli je bival, pesnik, mu je vračal obiske v mestu. Nenadna smrt zvestega prijatelja je pesnika globoko pretresla. V svoji srčni boilesti je potožil:

«Umrl je mož,
kje tak je še med nami?»

SILVESTER ŠKERL:

PISATELJI IN KNJIGE

Naj mi ne bo šteto v zlo, da sem v naslovu tega sestavka po nevrédnem posnel naslov znamenite zbirke slovstvenih esejev in ocen srbskega prvaka med slovstvenimi kritiki, Jovana Škerlića. Podati ne nameravam drugega kot nekaj vtisov o knjigah leposlovne vsebine, ki so v poslednjih dveh letih izšle v založbi Goriške Matice, Goriške Mohorjeve Družbe, Luči in Sigrme, pri čemer bom skušal strniti splošnejše poteze posameznih pisateljev v bežno karakterizacijo njih osebnosti.

FRANCE BEVK

Železna kača - Veliki Tomaž - Dedič - Gmajna - Povesti o strahovih - Kozorog.

Ko si odložil po čitanju Bevkovo knjigo in se ozreš po svoji okolici, imaš občutek, kakor da si se prebudil iz težkih blodnih sanj. Res je namreč, da kljub mestoma se pojavljajočemu, nekoliko s sarkazmom pomešanemu, a sicer klenemu humorju, ki ga je pisatelj čisto naravno sam iz sebe zmožen, skorajda ni napisal niti ene vesele knjige. Tako ali tako, slehernemu svojemu delu je oblekel prepuščajoč jopič, skozi katerega prodira vanj podtalna vlaga človeške grdobije, ki bi jo prav s tem — recimo mu: literarnim — suknjičem, mnogi drugi pisatelji radi pokrili. Ne tako Bevk — on je neizprosni zasledovalec, razgaljavalec človeške grdobije — in četudi mu je pri srcu poudarek človeške potrebe po ljubezni, po dobroti, po miru — ga stalno draži in bode v oči prav tisto, kar je človeku edina ovira, da bi dosegel svojo srečo v ljubezni, dobroti, miru —

zločest človeške grdobije. Tako je nanese, da je visoki kup knjig, ki nam jih je do danes Bevk že napisal, prav za prav bridka grmada, na kateri gorijo izrazi človeških zlih strasti, nagibov in iz njih izvirajočih dejanj. Tako je nanese, da je trubadur človeške sreče, kakršen je Bevk v svojem bistvu — prve njegove lirične pesmi, ki se s svojo talno melodiko ponavljajo v najrazličnejših variacijah v vseh njegovih poznejših povestih in romanih, so živa priča temu — da je torej rojeni trubadur sreče postal rapsod človeške nesreče, izvirajoče iz zlega, ki je v njem poleg dobrega nagnjenja, iz sovraštva, ki je vedno močnejše od ljubezni v človeškem, res da nespametnem srcu.

Po tem prvem bežnem vtisu, ki ga črpa čitatelj iz Bevkove povesti o pisateljevi osebnosti, ga osupne dejstvo, da je pestra, živahna in napeta knjiga — vsaka Bevkova knjiga je namreč pestra, živahna in napeta — tako neotipljiva ob svoji teži, tako neprijemljiva ob svoji bistri in spretni izpeljavi. Kakor iz blodnih sanj se prebudi čitatelj, sem dejal, ko odloži knjigo. Nepregledna veriga živih prizorov, izklesanih po večini kakor iz neminljive snovi, prepletanje dogodkov po umnem, pa vendar do kraja neugenljiven redu; prodirne slike dejanj zunanjega, vidnega učinka poleg takih, ki prav nazorno in časih živeje od zunanjih podajajo nevidno, notranje snovanje, dejanje v mislih, v namenih, neizčrpen vir domišljije, ki ne neha vreti, kovati brez prestanka vedno nove in nove zapletljaje, zanjke in zasede; tveganost razdražene, preplašene, svoje krivde in krivičnosti ne zavedajoče se človeške duše, ki nestrpno vztraja v svojem zlu in grehu; neizprosna te krivičnosti, ki se sama sebe komaj zaveda, ko nanjo z vsem obupom in z vso brezmočno togotnostjo trka pravičnost, nedolžnost... Brezmočnost in obup nedolžnega človeka, pravičnika, ki vpije do neba — in ga nebo sliši in usliši; zakaj Bevk vé, da božji mlini počasi meljejo — a do poslednjega zrna zmeljejo. — Zgodbe — najrajši je ena povest iz dveh, treh prepletajočih se zgodb iztesana — zgodbe so v

Bevku kakor kvas, iz katerega moči vzhajajo te neizčrpne in najraznovrstnejših obličij človeške grdobije ter božje pravičnosti nasičene knjige; zgodbe so plod njegove neutrudljive domišljije, in zgodbe so demon, ki kakor z bičem priganja Bevka k pisanju. Demon domišljije, ki neprestano snuje nove zgodbe, mu ne pusti, da bi se ob kateri zgodbi odpočil, da bi iztehtal in uravnal, pravilno razdelil kar gre na levo in kar gre na desno, kar gori in kar doli. Ne, komaj se je Bevk odrešil peze ene zgodbe, že mu navall domišljija drugo; in čim urneje, čim hitreje se Bevk otresa teh demonskih bremen svoje lastne domišljije, v katere neizprosno past se je ujel, tem več mu domišljija rodi novih zgodb. Zasoplost, ki je vidno in značilno znamenje skoraj vseh njegovih povesti, bojazen, da bi se upehal pred koncem, je menda priča temu nenavadno plodovitnemu življenju njegove domišljije in pa demoske sile, s katero obvladuje domišljija vso bit tega pisatelja.

Kljub čvrsti povezanosti posameznih prizorov dejanja, kljub konkretizaciji snovi, ki niha vselej med romantiko in realizmom, je vendar v bistvu sleherna Bevkova povest nekonkretna. Zakaj jedro njegove povesti je z najredkejšimi izjemami antiteza med dobrim in zlom. Vsaka stran njegovih povesti je nasičena s tem nasprotjem in njegov poudarek tega nasprotstva je tolik, da se vse ostalo sprti razblini, dejal bi skoraj: raztopi v vročini njegovega poželenja po odkrivanju zla in po poudarku tega zla kot zla! Poti po katerih hodi, da bi zasačil skrito zlo, so velikokrat povsem nove — in v tem je mnogo njegove trajne vrednosti — časih seveda tudi že izhojene. A on se v svoji vnemi za to ne meni. **Človek, grobokop lastne in svojega bližnjega sreče**, je njegov večni motiv; radi njega se njegova domišljija bohota v neprestanem snovanju in demon, ki ga priganja, mu v stoterih in tisočerihi prividih, ki se vrstijo pred njegovim notranjim očesom, ponavlja ta edini stavek: Človek, grobokop lastne in svojega bližnjega sreče.

Kakor najboljši lovski pes je Bevk vedno na sledu človeški grdobiji. Opazi jo tam, kjer je očita, najde jo tam, kjer je skrita; bezá jo iz njenih najbolj varnih brlogov in jo pribija na sramotilni kamen. Snov njegovih povesti pridobi radi tega **pestr**ost, zakaj za njegov namen so potrebni primeri; čim več, tem bolje: domišljija mu pošilja trumoma najrazličnejših zgodb, iz starih in novih časov; pošilja mu zgodbe iz kmetskega in mestnega življenja, iz siromašnih in premožnih krogov; njegovo polje nima mejá. Temu pravim **pestr**ost. — Živahnost se zrcali v naglem in bežnem utripu njegovih povesti, v razgibanosti množic in prepletajočih se dogodkov, pogojena in čvrsto povezana je z njih pestrostjo. **Na**petost, po kateri se odlikuje vsaka Bevkova povest ima dvojen izvor. Prvi v tem, da je zasledovanje greha in zla že samo po sebi napeto, drugi pa v tem, da je Bevk po svojih zgolj pripovedniških sposobnostih naravnost mojster zapletljaja. Njegova časih do pičice v naprej premišljena in razporejena povest je podobna zamotani in do konca negotovi partiji šaha. Negotovost, v kateri se doigravajo prizori iz dejanja njegovih povesti, vključuje domala tudi pojem napetosti, ki je s tujo besedo pojem dinamike — poglobitna sestavina pripovedne umetnosti.

Vprašanje nam sili na jezik: kako pa, da je po vsem tem Bevkovo pripovedovanje nekonkretno, netipljivo, kakor težke blodne sanje? Saj so to živahne, pestre in napete zgodbe, saj so konkretni primeri, natančno opisani dogodki, prizori, ki kipijo od življenjske resničnosti?

Vse to je in v tem je tudi ves veliki čar Bevkovih povesti. A enega pogrešaš, ko si prečital knjigo do kraja; časih se sploh niti domisliš, česa pogrešaš, tako te zavede s svojo magijo, potem pa ti je spet takoj jasno: nobenih osebno**st**i ni v Bevkovi povesti.

Čudno, da ne bi bilo osebnosti? Kako? Vse do pičice, vse izdelano — pa brez osebnosti? — In vendar, ponavljam, brez osebnosti. Ne, da ne bi bilo

v povestih ljudi; časih jih spusti Bevk na pozorišče kar trumoma časih v skupinah — in so možje, galjoti, vojska, kmetje, občinstvo, gostje, kosci, vsevprek — potem so tudi skrbneje podani posamezniki, časih le v malem številu na pozorišču — in vsak je opisan z ljubeznijo in toploto, po svoji zunanosti in po svojih notranjih obrazih..... In vendar, v tretje ponavljam — v Bevkovih povestih večinoma manjkajo osebnosti.

Ljudje, ki nastopajo v Bevkovih povestih, so zmes dobrega opazovanja zunanjih človeških podob in pisateljevih misli. V glavnem pa so nositelji pisateljeve misli; vanje vlije Bevk tvorbe svoje domišljije in kadar nam jih skuša čim bolj živo predstaviti, hoče dati v resnici svoji lastni misli čim večjo resonančnost. Niso osebe, njih skrivnostni notranji ustroj, ki neizogibno iz vseh komponent njih bitja odloča in izvršuje dejanja, marveč pisateljeva kombinacija dogodkov, ki služijo zapletu zgodbe, jih sproži v njih, skratka, niso ljudje nositelji in ustvarjavci svoje usode, marveč pod zagrinjalom usodnosti je pisateljeva misel nositeljica teh ljudi.

Fabulistika, ki je cvetela v lepem slovstvu pred vdorom psihologije, in nam je dala čudovite povesti in romane, je v Bevku našla pisatelja, ki je umel podrediti tudi dušeslovne metode razgibanemu fabulističnemu ogrodju svojih abstraktnih, a vendar tako vsakdanjih in realnih idej. Bevk ustvarja fabule, tudi zgolj psihološke fabule, ne ustvarja pa osebnosti. Bevk ustvarja atmosfere, drzna in nečuvna dejanja, ustvarja dogodke, ne ustvarja pa osebnosti. Za ustvarjanje osebnosti se mora pisatelj približati svojemu predmetu od nasprotne strani kot Bevk. Pri ustvarjanju ljudi je fabula, ki jih med seboj veže ali razdružuje, šele posledica, končna postaja, je vidni izraz kompleksa v svoji avtonomni, od nikogar hoté vplivani funkciji. Dogodki so pogojeni po zmedlenosti nepreglednih in vendar v nekih mejah se gibajočih organizmov, niso pa nikdar in nikoli posledica teoretičnega protislovja, kakor: pravičnost — krivičnost, dobro-zlo, ljubezen-sovraštvo.

Človek v čisto dušeslovnem pomenu besede ni nikdar raven, neomajen, iz enega samega kosa, iz enega stalnega nagnjenja, marveč je zmes vseh antitez. Oblikuje se sam, oblikuje ga okolica, oblikuje se pač v neko navidezno stanovitnost, v neko linearnost, a vsak pretresljaj grozi spet z zmedo obeh nasprotujočih si načel. V tem pogledu, mislim, smem trditi, da Bevk ni ustvaril v svojih premnogih knjigah kaj prida osebnosti (dasi se pri «Velikem Tomažu» kaže prav v tej točki pomemben preobrat, a o tem pozneje), marveč nekake **tipe**, ki stanovitnost svojega značaja — dobrega ali zlega — ohranijo skozi vso povest, so jo imeli nemara že pred njenim začetkom in jo bodo ohranili, če ostanejo pri življenju, tudi za naprej. Ako se pa ta stanovitnost v kateri povesti kaj spremeni, izvemo le, da se je spremenila, vzrokov — ako niso povsem zunanji in vidni — ne izvemo.

Vsa navedena znamenja označujejo Bevka kot izrazitega **ljudskega pisatelja**.

Ako bi mu demon neprestano snujoče domišljije puščal vsaj malo časa za oblikovno nego svojih del, bi smeli mirne duše trditi, da je Bevk naš **najboljši** ljudski pripovednik. Toda nekaterim oblikovnim nedostatom — ki se pa z vsakim njegovim novim delom zmanjšujejo — moramo postaviti nasproti lepo bogatijo novih izvirnih in iz naroda v slovstveni jezik vnesenih izrazov, rekel in prislovic, s katerimi je podprl svojo lastno, pa tudi našega književnega jezika izrazno moč. Poudariti moramo, da izžarevajo njegove povesti tisto čarobnost, ki jo more — ne glede na njene hibe in nedostatke — izžarevati le pristna umetnina. Kljub naturnemu odporu človeka proti črnini, bridkosti in grdobiji v leposlovnih knjigi, je privlačnost Bevkovih povesti nepremagljiva, čitatelja sili k občudovanju ter ga priklepa v tisto vzvišeno **zamaknjenost**, ki je na čitateljevi strani navadno potrdilo umetniške čarobnosti kakega dela.

* * *

V podrobno analizo Bevkovih del se tu žal ne moremo spuščati, dasi bi bilo izredno zanimivo hoditi korakoma za pisateljem in od strani do strani odkrivati, tolmačiti in razreševati njih snovno in snovateljsko plat. Zadovoljiti se moramo radi pičlega prostora z odlučenjem tega ali onega značilnega sadeža z obilnega drevesa, v upanju, da bomo vendarle mogli priti vsaj nekoliko v ôkom celoti njegovega ustvarjanja. Ker smo se v tem sestavku namenoma omejili na knjige, ki so izšle v okviru imenovanih založb v poslednjih dveh letih, bomo pri tem seveda morali pustiti v nemar — v kolikor se jih nismo v splošnem uvodu doteknili — nekatere za pisateljsko osebnost Fr. Bevka izredno pomembne poteze, tako zlasti njegove individualistične spise, ki nosijo pečat očitnih spovedi, njegove iz problematike civiliziranega mestjana v sodobnem času zrasle, umetniško sicer nekoliko šibkejše, a dušeslovno zelo zanimive povesti; česar pa je še skorajda največ škoda — ne bomo se dotikali njegovih zgodovinskih romanov, ki so poleg njegovih del iz kmetskega življenja najmočnejše in najtrdnjše priče Bevkovega resničnega in vedno rastočega umetništva. Zato pa bomo imeli priložnost mimogredé pogledati v njegovo delavnico, kadar se — dejal bi — za kratek čas in kakor za oddih ukvarja s svojevrstnimi poskusi, bodisi na pravljичnem ali celó še na folklorno spiritističnem polju (Kozorog — Povesti o strahovih), saj je kolikor vem, kritika o teh Bevkovih poskusih le malo **izpovedala**.

V eno vrsto z «Vedomcem», ki je izšel l. 1931, in ki predstavlja prav za prav prvi Bevkov veliki tekst iz sodobnejšega kmetskega življenja, spadata povesti «Železna kača» in «Veliki Tomaž». Obe deli sta že po svojem obsegu označeni kot dva večja in odgovornejša koncepta in — kar hočemo takoj v začetku razpravljanja o njiju ugotoviti — dva različna koncepta za izgraditev enega in istega glavnega povestnega junaka. Stari Skalar iz «Železne kače» in Veliki Tomaž sta v svojem bistvu en in isti tip kmetskega človeka, le da je Bevk v izgraditvi obeh

povesti postavil svoj tip v dve različni osnovni situaciji. Varijacija razvojne črte v Skalarjevo in Tomažovo smer je nedvomno bolj posrečena pri Tomažu, dočim učinkuje pri Skalarju mestoma narejeno, zlasti, ko sta eden in drugi na tem, da svoji naravi, to se pravi, prirojenemu in priraslemu, neupogljivemu čutu gospodovalnosti, storita silo in se umakneta nasledniku. Skalarjev preobrat je utemeljen le v začetku povesti, ko govori Bevk o dvojni naravi Skalarjevih, ki se v rodbini podeduje, v povesti sami in v razvoju Skalarja samega (ki prav za prav ni razvoj, marveč vztrajanje na postojanki), pa se povsem nepričakovano in dovolj protinaravno izvrši. Vse drugače elementaren, sam sebi zvestejši in človeško globlji je Tomaž, ki kljub omahovanju in oni rahli struni, ki razodeva v njem čuteče srce, vendarle do kraja vztraja ob svojem. Zanimivo pa je dejstvo, da se je Bevku posrečilo v «Železni kači» zgraditi — in to z mojstrsko spretnostjo — prvi roman nekega kolektiva, neke skupnosti, v našem slovstvu, tako da moramo pri čitanju te knjige odvrniti našo pozornost od osrednjega junaka Skalarja, in premeriti vse predivo zapletenih usod, spremljati spremembo doline med Strugo in Potokom od zapuščene vasice preko vala in razmaha v času gradnje železniške proge, pa do pojemanja tega usodnega intermezza in do utihnjenja res da radi železnice nekoliko spremenjenega, a v bistvu vendarle istega, neznatnega in nepomembnega, v sebi enoličnega kraja. Vsa zasnova dela nas sili, da odvrnemo naš pogled od posameznih usod — pa naj so še tako izrazite, kakor Skalarjeva — in usmerimo našo pozornost na celoto dogajanj, ako hočemo pravilno oceniti vrednost tega široko zasnovanega Bevkovega dela.

Napoved usodnih dogodkov, ki bodo spremenili z gradnjo železniške proge ne samo zunanje lice doline, marveč bodo preobrazili ljudi, prinesli zlò in hudo ter ga vsadili v človeška srca, se kakor podtalen trepet kaže v nastroju in počasnem pretakanju prvih poglavij «Železne kače». To počasnost v pripravah na velike dogodke, ki jo Bevk tehnično izrab-

lja z opisovanjem prilik in oseb v dolini ter tako postavlja razločne in jasno vidne opore vsega dejanja, da se v kesneje nastopivši kaotiki ne izgubimo, čutimo pri čitanju kot nekako pretirano, skoraj neverjetno obljubo, da bodo sledili tako veliki dogodki, ki jim — se bojimo — pisatelj sploh ne bo kos. A Bevk nas ne razočara. Mirnemu in usodno zloveščemu uvodu sledijo dogodki, ki presegajo naše pričakovanje. Nazornost, s katero je narisano nepopisno gorje, ki objame dolino z vdorom nji tujega elementa, potepuškega železniškega delavstva, gladu po zaslužku, lakote po denarju ter z razvezano*stjo vseh skritih, spečih zlih nagibov in strasti v človeku, pri čemer se domačin čezdalje bolj in bolj zapleta v mreže najmračnejših demonov, je ob tako široko zasnovanem in tako v poedinostih izdelanem konceptu naravnost edinstvena v našem sodobnem slovstvu; je spričevalo Bevkove odlične sposobnosti zasledovanja mnogih prekrizanih niti, ne da bi katero zgubil iz vida, pri vsem tem pa z neverjetno sigurnostjo tké iz vseh niti velikopotezno podobo. In ta podoba kot celota je bolj živa, bolj resnična in bolj učinkovita kakor podoba posameznika, naj je še tako skrbno in z naporom vseh pisateljskih sposobnosti prikazana, kakor n. pr. Skalarjeva.

Da je hotel postaviti Bevk v starem Skalarju individualno izdelan tip gruntarja, kakršnega so že drugi naši ljudski pisatelji skušali mnogokrat ustvariti, a z njim le redko kdaj uspeli nad povprečnost, je docela jasno že po tem, da je svoj kolektivni roman «Železna kača», v katerem je hotel podati usodo **vse** doline, ne enega samega človeka, vendarle navezal v glavnem na Skalarjevo osebo. Skalarjev značaj, se mu je pri tem seveda pod težo dobro podanega kolektiva zdrobil, ni se mu pa pri tem uničila podoba velike kmetske individualnosti, katero je rešil v podobi Velikega Tomaža.

Dejal sem že, da predstavlja Tomaž po svoji notranji strukturi samo na drugačno osnovno črto postavljen značaj starega Skalarja. Skoraj vse glavne Skalarjeve poteze, v kolikor morejo služiti izra-

ziti kmetski osebnosti, je prenesel Bevk na Tomaža. Toda ravnal je s tem orodjem vse bolj previdno, kakor pri Skalarju, vsaka mišica, vsak notranji gib se pri Tomažu sproži sam od sebe, iz njegovega lastnega človeškega bistva. Tu v tem primeru je napravil Bevk na svoji pisateljski poti velik korak naprej. Ako sem uvodoma poudarjal, da Bevk tipizira ljudi, da jih opremlja s svojimi mislimi in dela silo njih osebni človeški naravi, moram v tem do slej edinem popolnoma posrečenem primeru v vsem Bevkovem delu ugotoviti, da se je Tomaž izvil vsakemu pisateljevemu — bodisi še tako dobro mišljenemu — vodstvu, in je ostal človek, kakršnega je Bog dal. Kaj to pomeni v slovstvenem svetu, bom takoj povedal: ni je večje umetnosti od te, da pesnik v svoji domišljiji ustvari pravega pravcatega človeka, ki ga ni videl prav takšnega nikjer, in kateri vendarle živi iz svoje lastne življenjske sile, ravna kakor se njemu zdi, ne pa kakor je pisateljeva volja, posega v usodo drugih ljudi ne gledé na to, kakšne bodo posledice, ki nosi vso odgovornost zase sam od konca do kraja. Pisatelj, ki ume tako tenkó prisluhniiti býti svojega lastnega stvora, ki ume tako slepo slediti, kamor hodi iz svoje lastne volje njegov živi stvor, ne pa kamor bý ga pisatelj po svojih osebnih mislih, po svojem treznem poudarku in po svojih osebnih nazorih rad vodil, takšen pisatelj je dosegel najvišje, kar mu je kot pisatelju mogoče doseči: ustvaril je nekaj živega, nekaj, kar samo od sebe živi. S tem je podal dokaj — ne svoje inteligence, svoje tehniške spretnosti, svojega znanja, svojega opazovanja, marveč — svoje resnične stvarilne sposobnosti, svojega najvišjega umetništva. In to se je primerilo Bevku po mnogih poskusih, ki so le deloma — eni več, drugi manj — uspevali in dajali mnogim drugim njegovim spisom poseben lesk — popolnoma s prvo, ko je ustvaril človeka Tomaža.

Okvir, v katerem živi Tomaž svoje življenje, ni bolje izdelan, kakor v drugih Bevkovih povestih, vendar odseva na njem Tomaževe osebnosti živo

življenje. Dogodki in osebe se čitatelju skoraj razblinijo, le medlo se jih še spominja ob usodi velikega Tomaža.

Povest «De-lič» je epizodična. Dokaj nesrečno postavljena po vzorcu nekaterih starejših, zlasti francoskih pisateljev, v okvir pripovedovanja stare dekle, iz katerega jo mora pisatelj spet nekoliko odtrgati radi preočitnih stilnih in pripovedniških odlik, ki jih niti takšni, namenoma za nekoliko bolj izobrazeno prikazani dekli ne more prisoditi, je vendarle v svojem jedru zelo učinkovita zgodba. V samoti zasnežene kmetije se odigrava usodna igra med očetom in hčerjo, pa med hčerjo in hlapcem, ki se konča na oni tako dramatično opisani poti očeta in hlapca po umoru otroka, na kateri se nasprotnika spoprime in kjer zoper pričakovanje podleže močni hlapec trdnemu, a že staremu očetu. Konflikt je pripravljen z večjo roko in se tudi zavozla tako spretno, ob smrti «dediča» in hčerini laži, ki ni laž, kakor pač pri Bevku že skoraj v naprej pričakuješ. Toda v opisu hčere, ko se izmota iz začaranega kroga, v katerega jo je bil uklepal hlapec, ko gazi po tem duševnem preobratu sneg za očetom in drvi v bojzani zanj za obema, je pokazal Bevk še stopnjevano sposobnost nadstrojnega risanja groze. Način, kako opisuje Tonino odkritje uboja v snegu, neposrednost doživetja, s katero nam je približal ta trenotek potem, ko je nategnil naše pričakovanje razpleta v nepopisno napetost, nam je nov dokaz, da je Bevk neprenehoma na preži, kako bi ujel tehničen učinek, kakršnega dotlej še ni bil izkusil. Kljub uspelem opisu dogodkov, ki razodeva rutiniranost in izvirnost pisateljevo hkratu, pa se te polagoma nekoliko loteva strah, da bi v tem iskanju učinkovitih zapletljajev in pretresljivih prizorov ne zašel Bevk v hlastanje po zgolj zunanjih učinkih, v kinematografsko vzdušje. Te nevarnosti se morda zaveš še najbolj pri tej povesti, ki je skoraj do pičice preračunana na učinek, in v kateri najdeš le malo tistega, kar bi moglo biti notranji zamisli vsebine kvas. «Dediča» smatram kljub tej ali oni pristni in neposredno do-

življeni potezi vendarle samo za nekakšno tehnično studijo in jo kot tako visoko cenim, bojim se le, da ne bi Bevk širokih množic svojih čitateljev s takšnimi nekoliko kinematografsko efektnimi spisi razvadal, ljubitelje dognanejših umetniških tvorb pa razočaral.

Vse drugače dozorele in umetniško doživljene so novele in črtice, ki jih je Bevk objavil v svoji knjižici «Gmajna». Neka zbranost in božja nadahnjenost proseva iz teh odlomkov iz življenja bajtarjev, teh siromakov v posvetnem blagu, a bogatinov v srcu. Iz trme prodira tu njen etični temelj: značajnost; iz stiske sije, kar jo navadno povzroča: ljubezen. In ko se tako razodenejo prave, vsakdanjim očem skrite niti, ki sučejo uboge človeške usode (Gmajna, Drob-nica, Laz), se prikaže še ona poteza preprostosti, ki v neki meri požlahtnjuje žival do človeka in človeka približuje v frančiškanskem smislu živali (Koza). Genljive so te povesti, dasi stoji za njimi pisatelj s svojo moralo. Tu je tudi mesto, da spregovorimo besedico o Bevkovih pokrajinah. Dasi se trudi, da bi plastično opisal vsako podrobnost in razgrnil pokrajino v njenem prirodnem sporedu takšne ali drugač-ne svojstvenosti, pestrosti ali puščobnosti, dasi imenuje vsak drobec z imenom in mu dá haljico vernega opisa, je vendarle Bevkova pokrajina, v kolikor čitatelju sploh pride do zavesti, mnogo natančneje, verneje in učinkovitejše podana v nadstrojenjih in v osebah, v dogodkih in v vremenu, kakor pa v pokrajinskih opisih samih, četudi je prišlo Bevku že skoraj v navado, začenjati sleherni spis z nekakšnim pokrajinskim uvodom, ki diši po akademskem opisu prostora, pa je vse prej kot to. V teh opisih naletimo namreč mnogokrat na čudovite pesniške podobe in prispodobe, ki že s svojim lastnim čarom nadomestijo neizraženi čar za opis izbrane prirode, oziroma pokrajine.

V kmetski ambijent spadajo tudi Bevkove «Povesti o strahovih», dasi predstavljajo svojevrsten poskus zbiranja folklore. V tej knjižici podane povesti krožijo v najrazličnejših varijantah med našim

današnjim kmetiskim ljudstvom. Bevk jih pripoveduje sicer dosti verno po ustnih izročilih, postavlja jim jih iz svojega v glavnem neznatne in brezpomembne okvire, seveda pa si ne more kaj, da jih ne bi opremil s svojo lastno fantazijo, dopolnjeval njih učinek groze ter jih časih čisto po svoje zasukal. Nedvomno ga je privedlo k odločitvi, da jih napiše in v knjižici zbere, čitanje povesti slovitega ameriškega novelista Edgarja Allana Poe-a in pa drugih pisateljev fantastičnih zgodb novejše dobe. V slogu pripovedovanja in pa v okvirih, ki spremljajo povesti, zaslediš rahle spominke na imenovane avtorje, vendar bi delali Bevku krivico, če bi hoteli trditi, da mu je ta pisatelj, ali pa drugi iz svetovnega slovstva, ki so pisali fantastične povesti o strahovih in podobne, služil za vzor; marveč moramo ugotoviti, da diha iz teh povesti brez izjeme nekaj pristno našega, ljudskega, nekaj, kar je Bevk s svojim pisateljskim talentom v glavnem vendarle samo iz narodovih ust reproduciral. — Povesti niti po učinku, niti po pisateljski obdelavi niso enako vredne. Nedvomno je «Mrtvaška nevesta», ki stoji na prvem mestu, med vsemi motivno najbolj bogata in zanimiva, a «Ponočni obiski» najbolj samostojno in poetično delo. Ostale povesti so več ali manj po svojih motivih splošno znane, manj zanimive po svoji — sicer diskretni — umetniški obdelavi. Morda pa bi bilo vendarle bolje, ko bi bil ohranil Bevk motive čisto po narodu in jih opremil le z označbami izvora; knjižica bi v tem primeru seveda utrpela na svoji privlačnosti, pač pa bi zato dobilo naše folklorno slovstvo dragoceno obogatitev, kakršne seveda v svoji sedanji obliki Bevkova knjižica v znanstvenem pogledu ne nudi, saj ni ločeno pristno narodno blago od pisateljevih fantastičnih dodatkov, podatkov o virih motivov pa sploh ni.

Kot poslednjo Bevkovo knjigo naj omenim «Kozoroga», pripovedko, namenjeno mladini. Ob tej pripovedki, kakor nam jo je napisal Bevk, moremo najprej napraviti zanimiv poizkus gledé na bujnost njegove domišljije in njegovega kombinacijskega

daru. Za podlago svoje pripovedke je vzel Bevk po-
 datek, ki ga najdemo v knjigi «Bajke in pripovedke
 slovenskega ljudstva» — z mitološkim uvodom — u-
 redil Jakob Kelemina (1930, Družba sv. Mohorja v
 Celju — Znanstvena knjižica, 4. knjiga) pod št. 256,
 z naslovom PIRNIŠKI GOSPOD. Na pičlih dveh stra-
 neh je tu podana pripovedka, kakor se je ohranila
 v narodu. Kako je Bevk obogatil to skromno pripo-
 vedko iz svoje lastne domišljije, mora spoznati le
 kdor primerja vzorec z izvedbo v Bevkovem «Kozo-
 rogu»! Res je, da je porabil Bevk še različne druge
 motive, ali jih vsaj predelane vpletel v svoje pripo-
 vedovanje, toda v glavnem imamo tu vendarle opravi-
 titi z njegovo lastno iznajdljivostjo, z bogastvom
 njegove lastne domišljije. Kako skrbno se je pripra-
 vil za ta svoj mladinski spis, spoznamo na prvi mah
 že po tem, da je skušal najti snovi primerne-
 ga izraza. Iz svojega večjidel naturalističnega pri-
 povedništva je tu zašel v pravljичni svet in pustil
 zunaj vse, kar bi ga tu moglo motiti, v prvi vrsti svoj
 običajni način pripovedovanja, svoj slog. Slog, v ka-
 terem je pisan «Kozorog», kajpada ni Bevkova iz-
 virna iznajdba; naslanja se na naše najboljše pripo-
 vednike pravljic in povedk, zlasti ponekod na svoj-
 stveni jezik Frana Milčinskega; vendar pa ni mogo-
 če tajiti, da zveni tu nekaj, česar še nismo slišali,
 nekaj, kar je Bevk sam komaj narahlo nakazal pred
 mnogimi leti, ko je pesnil svoje pesmi o «Pastirčkih
 pri kresu in plesu», pa še nekaj, česar niti tedaj
 nismo slišali. Ne moremo reči, da bi bila bridka pri-
 povedka sentimentalna, saj je vendar krutost gra-
 ščaka in nezaslužena trda pokora njegove gospe, iz
 požrtvovanja rojena, glavni motiv knjige. Pa vendar
 diši neka rahla nežnost in dobrotnost iz vsega pripo-
 vedovanja, kot bi hotel pisatelj zakriti otroški duši
 grdobijo, ki jo mora tu pokazati (in jo seveda, kadar
 pride do tega, vendarle z vso trdoto izrazi). Toda že
 motiv angela varuha in hudobca, ki se borita v graj-
 skem gospodu Konradu, ko jezdi v mesto, da na silo
 odvzame židu verižico, je tako genljiv in lep, četudi
 hudobec naposled zmaga, da vidiš že tu, kako se je

pisatelj zavedal odgovornosti do mladine, in da se je zavedal tudi tega, da kruti motivi nič kaj ne sodijo v dobro mladinsko slovstvo.

SLAVKO SLAVEC

Med srci in zemljo

Slavko Slavec je neutrudljiv tvorec. Obogatil je naše slovstvo z mnogimi povestmi (in prevodi), ki se odlikujejo zlasti po negovanem jeziku, ki se bohota v razkošju lepih izrazov in prispodob, v obilici radi označb s krasnimi, pristnimi, a le malo rabljenimi imeni nalašč izbranih predmetov, rastlinja itd., skratka, z vzornim jezikovnim gradivom.

Kot tvorec povesti je predvsem preračunan na dovtetnost čim širšega kroga čitateljev, to se pravi, da je čisto namerno **ljudski pisatelj**. Vzgojni moment je zanj toliko pomemben, da ga moramo imenovati na prvem mestu. Iz tega apriornega pisateljevega zadržanja napram svojemu predmetu se rodijo seveda v umetniškem pogledu razne nevšečnosti, ki jih pa preprosti čitatelj, kateremu so povesti z namenom podane, niti ne zapazi.

Vprašanja, okrog katerih gradi Slavko Slavec svoje povesti, so docela jasno postavljena, njih rešitev pa je v strogi odvisnosti od pisateljeve volje, od njegovega vzgojnega načena. Resnično življenje je tem pisateljevim rešitvam zelo blizu, a tega Slavec ne doseže zato, ker bi se nepremišljeno elementarno predal življenju, ker bi mu izročal usodo oseb svojih povesti, marveč zato, ker z analitično natančnostjo svojega razuma dožene za svoje osebe (kljub temu, da jih opremilja z naprej določeno jim nalogo, katera jim jemlje možnost samostojnega gibanja) takšno pot, da je pristnemu in nepotvorjenemu življenju hudo blizu in podobna. Doživetja njegovih junakov so potemtakem verjetna, možna, da, celo čisto resnična, niso pa nepripravljena, elementarna.

Neko neukrotljivo veselje do simetrije, do čistih računov, do preprostosti ga zapelje, da rešuje le vprašanja, ki silijo v da ali ne — nikoli v kako ne-

odgovorno zabrisanost. Najbližji mu je potemtakem problem, ki zahteva rešitve po pameti, ne po duši in srcu. Komplikacije, v katerih se mota na videz zapletek njegovih zgodb, so nekakšne tehnične ovire, ki jih premaga avtor z lahkoto in brez globljih pretresljajev, saj si jih je nalašč postavil, da bi svojo že vnaprej pripravljeno preprosto rešitev pokazal kot edino možno in pravilno. Iz tega sledi nekaka hoténa narejenost v njegovih povestih, ki pa razodeva pisateljevo izkušenosť, njegov dar precenjevanja in presojanja življenskih vrednot, katere prikazuje, pa še njegovo ljubezen do postavljanja in reševanja odgovornih nalog.

Cvire, ki si jih postavlja Slavec zaradi kompliciranja svojih zgodb, spoznamo po tem, da jih brezbrizno pušča v nemár, kakor hitro so mu odslužile. Ako hočemo ponazoriti to trditev z dokazom iz njegove poslednje knjige (*Med srci in zemljo*), zadostuj omemba Tončke in Mušiča. Ko je Tončka odigrala določeno ji ulogo, jo pisatelj docela zanemari. Drugemu pisatelju bi prav usoda te deklice sprožila vrsto kombinacij — Slavec pa jo z njenim očetom vred, katerega je dosti zanimivo prikazal in uporabljal, dokler je mogel služiti njegovemu načrtu, izpusti popolnoma iz vida. Njegovi stavbi sta obe osebi v napoto, kakor hitro jo je dogradil tako visoko, da ji more postaviti streho, čemu bi se torej brigal še za njuno nadaljnjo usodo?

Glavna oseba povesti «*Med srci in zemljo*», Kraljev Mirko, se mora odločiti med svojim nagnjenjem do tovarniške delavke Tončke in do kmetskega, zdravega dekleta Ivane. Kot posestnikov sin, ki mu nekoč pripade posestvo, izbere naposled sebi primerno družico v — Ivani. Ta odločitev omahujočega mladeniča je trezno mislečemu avtorju na dlani — ni pa na dlani vsem tistim Mirkom, ki utegnejo kdaj čitati Slavčevo povest, tudi ni čisto na dlani vsem neštetim Kraljem in Mušičem na svetu, ki si iz podobne zadrege ne vedó prav pomagati. Treba je torej nekoliko pokazati notranjo borbo v teh osebah, zunanje ovire, ki časih odločilno vplivajo na takšne

rešitve, pa postane vsem prizadetim jasno, da se stvar ne sme izteči drugače kakor pri Mirku — ako naj rodi rešitev takšnega vprašanja srečo in zadovoljstvo. Vzgojna tendenca spisa je jasna — Slavec vpoštevava z veliko bistrostjo uma vse momente, ki utegnejo pospešiti ali ovirati njegovo prizadevanje in na tak način zackroži svojo zgodbo v prijetno in blago celoto.

Je pa še nekaj, iz česar diši lepši čar Slavčevega pripovedovanja: najdemo ga v podrobnih opisih, kot n. pr. v opisu kmečskega dela v sodobni obliki, dalje v pokrajinskih opisih in pa — v tej knjigi še posebno — v zvezi med mestom in bližnjo okoliško vasjo, ki je tu prikazana neprisiljeno in za goriški ambijent menda v prvo. Naposled moramo šteti med Slavčeve nesporne odlike že omenjeno jezikovno bogastvo in pa neko duševno vedrost in srčni pogum, ki na čitatelja izredno blagodejno učinkujeta.

DAMIR FEIGEL

Čarovnik brez dovoljenja Kolumb

Humor — to je redka cvetka pri nas. Pisateljev, ki bi bili v pravem pomenu besede humoristi, imamo bore malo: Alešovec Jakob, Milčinski Fran, Murnik Rado, Ferdo Plemič in Damir Feigel so najvidnejši predstavniki slovenskega humorističnega slovstva.

Več ali manj trdna podlaga vsakega humorista je njegova tendenca; njegov skriti namen je — če ima satirično žilico — povedati z dovtipom, s karikaturjo, kako resnico, ki jo drugi ljudje z resnobnostjo obdelujejo. V šaljivem tonu povedane resnice manj bolijo, zato pa so marsikdaj učinkovitejše in se človeka bolj primejo, kakor resnobno povedane. Seveda so mnoge šale tudi «nedolžne», to se pravi, da so same sebi namen. V pisatelju, ki ima humoristični talent, sta navadno zastopana oba elementa, zakaj njegova šaljiva in dovtipna narava je čist in nesatiričen svet, ki se šele v dotiku z vprašanji življenja, ki zahtevajo, da do njih zavzameš svoje stališče, za-

ostrijo v satiro ali celó v ironijo in ciničnost, kar pa je že obrnjena stran zdravega humorja.

Ko smo prečitali knjigo iz peresa Damira Feigla — in prečitali smo zadnji čas dve njegovi knjigi («Čarovnik brez dovoljenja» in «Kolumb») — jo odložimo nekako potešeni, da nas ni prevaril, za dovoljni, da smo pisateljev načrt polagoma, še preden ga je sam do kraja razvozlal, že dognali, in sami pri sebi že v naprej zaokrožili, on pa nas nikakor ni speljal drugam nego smo pričakovali. Takšen je naš vtis, kakor da nam je blagohotno dovolil pogledati v svoje karte, in se védel, kakor da tega ni opazil. Vesele je torej obojestransko.

Feiglova povest je zgrajena na duhovitem in izvirnem, humoristično učinkovitem, toda navadno abotnem domisleku. To kaže, da mu v osnovi ni do tega, da bi pretiral, to se pravi, karikiral kakšne resnične in navadne stvari, marveč da jemlje svoj domislek naravnost iz dežele domišljije. Pa čeprav sloni njegova zgodba na «nemogočem» temelju, se vendarle trudi Feigel, da bi ji dal navidezno znanstveno utemeljeno podlago in jo tako potegnil v realni vsakdanji svet. S tem doseže prvi učinek svojega pripovedovanja. Nemogoče, nenaravne dogodke prikazuje v okviru povsem naravnega, dá, celó skromno naturalistično opazovanega sveta, kot enako vredne, to se pravi, kot enako mogoče in naravne. To doseže, kakor sem dejal, s finto znanstvene utemeljitve.

Humoristični razplet je torej podan že v osnovi, zakaj v vsakdanjem življenju učinkujejo čudežni pojavi ali vzvišeno ali pa komično. In Feigel skrbi za to, da učinkujejo komično. Tako imamo v «Čarovniku brez dovoljenja» motiv zmanjšanih ljudi in predmetov po učinku nekih znanstvenih poskusov, v «Kolumbu» pa motiv pri istočasni operaciji dveh pacientov zamenjanih možganov, tako da vsak izmed njiju ohrani zavest samega sebe, a nosi tuje telo. Okrog teh dveh osnovnih motivov gradi Feigel svoje komično pripovedovanje, v katerem se izdatno poslužuje rekvizitov kriminalnega in pustolovnega romana, seveda, prirejenih v komične namene. Do tu

je domislica zgolj humoristična in — če nočemo slišati, da brni iz nje rahla, a komaj slišna satira na napredek moderne tehnične in medicinske vede — jo smemo smatrati za nedolžno šalo. Prave tendence ne najdemo v nji. Pač pa se oglašča v opisovanju posameznih značajev satirična žilica pisateljeva (klepetava radovednost Rupnice, ozdravljena ljubosumnost Lipovčeve, pekoča vest zdravnikov v «Kolumbu» itd.) in razodeva Feiglove skromne poboljševalne namene.

V glavnem pa moramo le pribiti duhovitost njegovih domislic in njih komiko, v podrobnem pa mestoma njegovo uspelo dovtipnost. Po vsem videzu pa greši pisatelj v tem, da morda malo preveč razteguje učinek svojih domislic, dočim ga premalo podpira s šaljivostjo in dovtipnostjo v posameznih prizorih. Radi tega se mu povesti nekoliko predolgo zavlečejo in nastane naposled med pisateljem in čitateljem ono domače razmerje, ki sem ga že v začetku omenil: čitatelj ugane malo več nego bi mu smel pisatelj dovoliti, tembolj, ker imajo njegove povesti značaj nekakšnih detektivk.

Zdi se, da se je Feigel učil zlasti pri angleških humoristih in pisateljih detektivskih povesti. Misteriozno ozračje, v katerem se tako rade odigravajo njegove povesti, nas spominja ne samo na Wallace-a, marveč na boljše avtorje, med katere štejem G. K. Chestertona; in Feiglov način suhega humorja ne spominja le na Jérôme K. Jérôme-a, marveč tudi na odličnega Hilaire Belloca. Toda ne gledé na to, da se našemu karakterju tale angleški humor nič kaj pri- da ne prilega, moramo vendarle tudi omeniti, da Feigel svojih znanih (ali morda tudi njemu neznanih) vzornikov ne doseza. Dasi bi lahko rekli še katero manj ugodno besedo o njegovem slogu, mu hočemo vendarle odkrito in pošteno pripoznati, da smo se ob njegovih knjižicah lepo pozabavali, njega samega pa občudujemo, da mu v teh časih vesela žilica ni usehnila.

JANEZ ROŽENCVET

Leteče copate

Janez Rožencvet, ki je šele nedavno zaslovel kot izvrsten mladinski pisatelj (s knjižico «Pravljice», ki jo je izdala l. 1932 celjska Mohorjeva družba) in si na mah pridobil obče simpatije svojih mladih, a tudi odraslih čitateljev, se udejstvuje pri raznih listih in revijah tudi kot pisatelj za zrelejšje ljudi, toda vsako njegovo delo — naj je mladinsko ali ne — se dogaja v pravljичnem svetu. Zrelost pogleda na življenje in svet, ki odlikuje tega pisatelja, njegov brušeni jezik in njegova preprosta, a skritih lepot polna dikcija, krepka izraznost njegovih rekel in domačnost, intimnost njegovega ponašanja napram čitatelju, kateremu mimogredé nadrobi naukov, s katerim se spotoma pošali ali ga blagohotno zafrkne — to so svojstva, s katerimi je že prvi hip osvojil čitatelja, in s katerimi je zbudil pozornost v javnosti, ki se zanima za značilnejše pojave v naši književnosti. Ako omenimo še, da je nadaljeval in dovršil po pokojnem B. Vdoviču započeti slovenski prevod Turgenjevovih «Lovčevih zapiskov» ter napisal zanje zanimiv uvod, smo omenili — mimo «Letečih copat», o katerih bomo tu malo obširneje spregovorili — vse, kar na zunaj označuje danes pojav Janeza Rožencveta v našem leposlovju.

Dejal sem že, da se omejuje Rožencvet izključno na pravljično polje... prav za prav to ni nikaka omejitev, marveč on razširja svoje pisateljsko polje s tem preko realnega na irealni svet, kar je vsaj teritorijalno lepa pridobitev. Značilno za Rožencvetov pravljični svet je namreč to, da je navezan vsaj v pretežni večini primerov prav toliko na realnost «treznega» vsakdanjega življenja, z vsemi pridobitvami sodobne civilizacije, kolikor na nerealnost čiste pravljичnosti. Zlasti v pravljicah za odrasle je ta osnovna poteza njegove pisateljske osebnosti močno poudarjena, pa tudi v svojih mladinskih spisih zelo rad spaja oba elementarna svetova: resničnost in domišljije. Pri tem postane čarobnost in

neverjetnost pravljic ne samo verjetnejša, življenju bližja, marveč zgublja obeležje svoje **pravljicne** čarobnosti, da napravi mesto povsem drugačni čarobnosti, ki izvira iz omenjenega prepletanja in spajanja obeh svetov. Vera v pravljичno resničnost je v njem docela zrušena, ne upa se je oznanjati; vero v tisto pravljичno resničnost mislim, ki smo jo kot pravljичno vajeni poznati in pripoznati. Rekvizite iz otroških pravljic uporablja z namenom, da bi ilustriral sodobni svet, ki se mu vidi vse prej kot nekaka resnična, otipljiva in vsakdanja pravljica. Iz tega osnovnega pisateljskega udejstvovanja, kateremu se pridruži še nekaka svojstvena humoristična nota (ki časih tudi sama v sebi tvori snov pripovedovanja, kakor n. pr. v pavlihovskih pripovedovanjih), se pokaže svojevrsten pojav v književnem svetu, ki ga nikakor ne moreš točno opredeliti, kar pa nemara pisatelj sam tako hoče. Hoditi hoče namreč svoja pota, brez ozira na desno in na levo hoče ustvarjati samosvoje tvorbe, ki jih na zunaj označuje kot pravljice, kar pa po vseh pravilih niti od daleč niso. Motivno ni kdo ve kaj izviren, zato pa je čisto nov, bodisi v tem, kako zasuče dejanje, bodisi v tem, kako in na kakšen način nam ga podaja v stilnem, jezikovnem ali — duhovnem pogledu.

Glavno svojstvo Janeza Rožencveta je njegova kritičnost. Neprestano in na najbolj zvite in zastrite načine izraža svoja mnenja o tem in onem svetu, časih z neposrednim opozorilom, časih po prikazu samem, časih pa preko vseh zunanjih oblik v ideji in zasnovi spisa. Ako pozorno motriš njegova kratka delca, spoznaš, da izpoveduje zmeraj svojo vero v dobroto človeka, v zmago dobrega nad hudim, v idealno ureditev zamotanih in neprijetnih zapletljajev in rev. V tem pogledu je njegova pravljica iz resničnega življenja zares pravljичna. Označiti bi smeli njegovo hotenje nekako takole: kdo bi še veroval v pravljичni svet, ki ga ni — rajši si spravljičimo, kar nas je dobre volje, to naše borno življenje sami takó, da ga bomo mogli doživljati kot pravo

pravcato pravljico, imejmo uvidevnost, pamet in ljubezen, pa se nam bo godilo kakor junakom iz otroških pravljič. Značilno je tudi njegovo merjenje osebne krivde in zla: huda čarovnica n. pr. pretvarja ljudi v drevesa, kar nikakor ni najhujše, kar bi mogla storiti zlèga. In tudi kakšne prav posebne kazni ne zasluži za to — človek vsaj, čeprav je kralj, je ne kaznuje. Kazni in odlikovanja deli samo Bog.

S tem smo se konkretno približali problemom, ki jih razvija Rožencvet v svoji najnovejši knjigi: «Leteče copate». Prva pravljica, po kateri nosi knjiga svoj naslov, je prav za prav moralen nauk in bolj učinkuje po svoji logični nazornosti kot pa po svojem pravljичnem obeležju. Takšne so v svojem bistvu tudi pravljice «Sladka gora», «Modri maček» in «Lažibaba». Vse te pravljice so prav za prav v pripovedni obliki podane moralne pridige; prva obravnava vprašanje spoštovanja staršev in dobrote sploh, druga se dotika sladkosnednosti in požrešnosti otrok, ki jo doseže zaslužena kazen, tretja je nekoliko premalo jasna razgrnitev socialnega vprašanja, uči te pa rabiti glavo pri delu, ako hočeš napredovati, četrta pa se dotika problema laži pri otrocih. Nazori, ki jih avtor po teh pravljicah širi, so zanimivi po svoji človeški vsebini. Redoljuben oče kroti tropo svojih otrok in jim skuša dopovedati, kaj se sme in kaj se ne sme — takšen se zdi Rožencvet v teh pesniško nekoliko hladnih pravljicah. V čistejše pravljичno ozračje je pomaknjena «Hudobna čarovnica», a se, kakor sem že namignil, prav radi osnovnega pisateljevega dobrohotnega razpoloženja do sveta in ljudi močno razlikuje od podobnih «pristnih» pravljic. «Podkev» in «Pavliha» sta šaljivi pripovedovanji o zarobljenosti človeka. «Mlinar in kraljična» pa je pravljica, ki razodeva vse znake že omenjene Rožencvetove nevere v otroški pravljичni svet. Ko pisatelj označuje za «tedanjo modo» razglas, da bo kraljična vzela tistega za moža, ki bo pravilno odgovoril na tri vprašanja, čutimo iz tega skoraj že satiro na običajne pravljичne motive. Od pisateljeve nevere v pravljичnost zadeta se zdi tudi kraljična,

ki sprejme mlinarjev pogoj, le da bi njen razglas po devetih letih čakanja rodil uspeh, zakaj kmalu ji bo odklenkalo za poroko, ker bo prestara.

Kolikor je mogoče zastediti v njem kakega vzornika, bi bilo omeniti morda Andersena in Hauffa, po drugi strani pa Clemensa Brentana, nikakor ne kakega Grimma. V glavnem je Rožencvet izviren delavec, zakaj njegove pravljice niso samo prireditve znanih pravljličnih snovi, marveč so odločno iskanje temeljev za pravljico sodobnega in bodočega sveta.

* * *

H koncu naj omenim še, da so vse omenjene knjižice razmeroma lično izdane in mnoge opremljene z risbami (Milko Bambič); kazi jih pa čezmerno število tiskarskih pogreškov.

KAZALO

Ivo Dren : IVAN S. TURGENJEV	Stran 4
Ferdo Plemič : BENEŠKA LJUDOVLA DA IN NJENI SLOVANSKI POLKI	„ 41
F. S. : NEKAJ SPOMINOV NA FRANA ERJAVCA	„ 80
Silvester Škerl : PISATELJI IN KNJIGE	„ 84

Našim čitateljem

priporočamo sledeče knjige, ki jih ima založba
na razpolago :

Francè Bevk : Človek proti človeku	cena Lit.	3.—
Nande Vrbanjakov : Dedek pripoveduje	„ „	1.50
Gizela Majeva : Duševna vzgoja otrok	„ „	1.50
Eliza Orzeszkova : Kmetavzar, roman	„ „	3.—
Damir Feigel : Čarovnik brez dovoljenja	„ „	3.—
Martin Kukučín : Mišo	„ „	1.—
Damir Feigel : Na skrivnostnih tleh	„ „	2.—
John Godyn : Naseljenci, divjaki in otroci	„ „	2.—
Šlibarjev Polde : Osolnčje in osvetje	„ „	4.—
Ferdo Plemič : Po krono, dekle in vino	„ „	1.50
Pravljice iz tujih logov	„ „	1.50
Reymont St. : Tomek Baran	„ „	1.50
Slavko Slavec : Ubogi uštín	„ „	2.—
Francè Bevk : Veliki Tomaž	„ „	5.—
Ferdo Plemič : Zadnji Lutrovci na Vipavskem	„ „	1.50
Dr. J. Potrata : Zdravje iz rastlin	„ „	2.—
Dr. J. Potrata : Zdravje in bolezen v domači hiši	„ „	2.—
Francè Bevk : Železna kača	„ „	5.—
Nande Vrbanjakov : Po svetu naokrog	„ „	2.—
Damir Feigel : Okoli sveta /8	„ „	2.—

Biblioteca

za pouk in zabavo ima v svojem dvajsetem zvezku to le vsebino :

Sergij Mantuani : **Hiša**

Arhitekt : **Nekaj o steni, slikah in pohištvu**

Alphonse Daudet : **Kozica gospoda Seguina**

A. O. I.

Janez Rožencvet : **Zvezde**

Tone Čemažar : **Smrt na cesti**

S. G. : **Semena užitnih olj**

Giovanni Verga : **Vojna med svetniki**

Danilo Karenikov : **Zadnja nada**

František Langer : **Kristina**

Evgen Haltai : **Sedem ljubic**

Dvajseti zvezek, ki obsega 103 strani, stane Lit. 2.—,
po pošti Lit. 2.50.

Naročite si naše knjige ; imeli boste v svoji hiši zvestega prijatelja, ki svetuje, poučuje in zabava. Pošljite denar za knjigo z navadno poštno položnico, navedite v njej svoj naslov in v najkrajšem času izvrši naročilo

UNIONE EDITORIALE GORIZIANA

Gorizia, Via Carducci 7